

ISSN: 2980-3616

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar Dergisi

YAZ
2025 05

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

İmtiyaz Sahibi/Journal Owner

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (Rektör)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Dekan)
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
kevser.bas@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0834-1355>

Editörler/Editors

Prof. Dr. Selim Ferruh ADALI
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
selimferruh.adali@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3398-892X>

**Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL (Yazı İşleri
Müdürü)**

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
bilal.guzel@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9287-110X>

Alan Editörleri/Subject Editors

Antropoloji/Anthropology:

Doç. Dr. Ayşe GÜÇ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
ayse.guc@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5115-6484>

Felsefe/Philosophy:

Prof. Dr. Mehmet Nesim DORU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi /
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
mehmetnesim.doru@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3519-7654>
Yardımcı/Assistant:

Arş. Gör. Abdussamet ŞİMŞEK
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
abdussamet.simsek@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1344-8280>

Psikoloji/Psychology:

Doç. Dr. Meltem ANAFARTA ŞENDAĞ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
meltem.anafarta@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4810-893X>
Yardımcı/Assistant:

Arş. Gör. Tolga BÜKRÜK
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
tolga.bukruk@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3819-4560>

Sosyoloji/Sociology:

Doç. Dr. Tuba DUMAN
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
tuba.duman@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3991-5991>
Yardımcı/Assistant:

Arş. Gör. Doğan BAYRAM
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities

Ankara / Türkiye
dogucan.bayram@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3781-5946>

Tarih/History:

Prof. Dr. Selim Ferruh ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
selimferruh.adali@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3398-892X>

Yardımcı/Assistant:

Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
onuralp.sahan@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4182-1943>

Filoloji/Philology:

Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
bilal.guzel@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9287-110X>

Yardımcı/Assistant:

Arş. Gör. Zeynep SAFİ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
zeynep.safi@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0009-0008-4522-4100>

Dil Editörleri/Language Editors

İngilizce/English:

Öğr. Gör. İsa İlkey KARABAŞOĞLU

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Ortak
Dersler Bölümü
Social Sciences University of Ankara /
Common Courses
Ankara / Türkiye
isa.karabasoglu@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9114-8072>

Arş. Gör. Dr. Göksel BAŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
goksel.bas@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0424-0370>

Türkçe/Turkish:

Arş. Gör. Arif TAPAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
arif.tapan@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9797-882X>

Arapça/Arabic:

Öğr. Gör. Mahmut BİLİCİ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Yabancı
Diller Yüksekokulu
Social Sciences University of Ankara / School
of Foreign Languages
Ankara / Türkiye
mahmut.bilici@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5330-3601>

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali Osman KURT

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
aliosman.kurt@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1459-7832>

Prof. Dr. Ayşe DEMİR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University / Faculty
of Humanities and Social Sciences
Ankara / Türkiye
aysedemir@aybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3037-7373>

Prof. Dr. Emre ŞENOL DURAK

Mudanya Üniversitesi / İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi
Mudanya University / Faculty of Humanities
and Social Sciences
Bursa / Türkiye
emresenoldurak@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8065-1633>

Prof. Dr. Enrique JİMÉNEZ

Ludwig Maximilian University of Munich /
Assyriology and Hittitology
Münih / Almanya
enrique.jimenez@lmu.de
<https://orcid.org/0000-0003-0093-528X>

Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR

Anadolu Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi
Anadolu University / Faculty of Letters
Eskişehir / Türkiye
fgullupinar@anadolu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3661-7232>

Prof. Dr. Israr Akhmad KHAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
israr.khan@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Kayhan ORBAY

Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Fen Edebiyat
Fakültesi
Middle East Technical University / Faculty Of
Arts And Sciences
Ankara / Türkiye
korbay@metu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-5338-1666

Prof. Dr. Mathieu OSSENDRIJVER

Freie Universität Berlin / Departmen of
Historical and Cultural Sciences
Berlin / Almanya
ossendrijver@zedat.fu-berlin.de
https://orcid.org/0000-0002-9447-034X

Prof. Dr. Meryem BULUT

Ankara Üniversitesi / Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi
Ankara University / Faculty of Language and
History-Geography
Ankara / Türkiye
mbulut@ankara.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-9857-7307

Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
hakan.turkcapar@asbu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-5298-8039

Prof. Dr. Murat BOYSAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
murat.boysan@asbu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-6244-8378

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
mustafa.cevik@asbu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-7343-178X

Prof. Dr. Ramazan ARAS

İbn Haldun Üniversitesi / İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi
Ibn Haldun University

School of Humanities and Social Sciences
Ankara / Türkiye
ramazan.aras@ihu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2389-5460

Prof. Dr. Sheldon POLLOCK

Columbia University / Middle Eastern, South
Asian, and African Studies
New York / ABD
sp2356@columbia.edu

Prof. Silvia ALAURA

Istituto di Scienze del Patrimonio Culturale
(ISPC) - Consiglio Nazionale delle Ricerche
(CNR)
Roma / İtalya
silvia.alaura@uniroma1.it
https://orcid.org/0000-0002-7197-1811

Prof. Dr. Suavi AYDIN

Hacettepe Üniversitesi / İletişim Fakültesi
Hacettepe University / Faculty of
Communication
Ankara / Türkiye
suavi@hacettepe.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-1094-3

Prof. Dr. Sutay YAVUZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
sutay.yavuz@asbu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-9321-0669

Prof. Dr. Tuba Işımsu DURMUŞ

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi /
Fen Edebiyat Fakültesi
TOBB University of Economics and
Technology / School of Science and Literature
Ankara / Türkiye
tidurmus@etu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-0796-6655

Prof. Dr. Turan KARATAŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
of Social Sciences and Humanities
Ankara / Türkiye
turan.karatas@asbu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2072-1860

Prof. Dr. Zafer ÇELİK

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University / Faculty
of Humanities and Social Sciences
Ankara / Türkiye
zafercelik@aybu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-0080-1142

Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA
Hacettepe Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi
Hacettepe University / Faculty of Letters
Ankara / Türkiye
alimetin@hacettepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7551-8440>

Doç. Dr. Bekir GEÇİT
Adıyaman Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi
Adıyaman University / Faculty of Divinity
Adıyaman / Türkiye
bekirgecit@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3129-4112>

Doç. Dr. Gülendaml AKGÜL
Ankara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri
Fakültesi
Ankara University / Faculty of Education
Ankara / Türkiye
gakgul@ankara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1648-3118>

Doç. Dr. Julian BENNETT
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi / İnsani
Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Bilkent University / Department of
Archeology
Ankara / Türkiye
bennett@bilkent.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6569-423X>

Doç. Dr. Murat BAYAR
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Siyasal
Bilgiler Fakültesi
Social Sciences University of Ankara / Faculty
Of Political Sciences
Ankara / Türkiye
murat.bayar@asbu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9697-4093>

Doç. Dr. Süleyman ŞANLI
T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi / Edebiyat
Fakültesi
T.R. Mardin Artuklu University / Faculty of
Letter
Mardin / Türkiye
suleymansanli@artuklu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3826-201X>

Dr. Alwi ALATAS
International Islamic University Malaysia /
History and Civilization
Kuala Lumpur / Malaysia
alwialatas@iiu.edu.my
<https://orcid.org/0000-0002-2207-1438>

Dr. Öğr. Üyesi Deniz Berk Tokbudak
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi /
Edebiyat Fakültesi
Karamanoglu Mehmetbey University / Faculty
of Letters
Karaman / Türkiye
berktokbudak@kmu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4310-1472>

Dr. Öğr. Üyesi Liviu Mihail IANCU
The Institute for Advanced Studies in Levant
Culture and Civilization
Bükreş / Romanya
liviu.iancu@drd.unibuc.ro
<https://orcid.org/0000-0003-0203-3335>

Dr. šárka VELHERTICKÁ
Ca' Foscari University of Venice / Department
of Humanities
Venedik / İtalya
sarka.velharticka@unive.it

Arş. Gör. Dr. Başak KALFA
Çankaya Üniversitesi / Mimarlık Fakültesi
Çankaya University / Faculty of Architecture
Ankara/Türkiye
kalfa@cankaya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8889-3963>

ASBÜ Yayınları
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Hükümet Meydanı No: 2 06050
Ulus/Altındağ/Ankara
Telefon: +903125964444-45
Fax: +903123118600
PTT ke: ASbü@hs01.kep.tr

ASA

v

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

TAKDİM

Sayın ASA Dergisi Okuyucuları,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi yayını olan ASA Dergisi, üçüncü cildinin ilk sayısı olan Haziran 2025 sayısını çıkarmış bulunmaktadır. ASA Dergisi, beşerî ve sosyal bilimleri odağına alarak gerçekleştirdiği yayın hayatının beşinci sayısında Edebiyat, Sosyoloji, Felsefe ve Tarih alanlarından makaleler kabul etmiştir. ASA Dergisi ilk defa bu sayı ile makalelere DOI numarası vermeye başlamıştır.

Bu sayıda beş Türkçe ve bir İngilizce araştırma makalesi yer almaktadır. İlk makalede Ersel Kiraz, İkinci Dünya savaşının Türk dış politikasına yansımaları ve savaşın Türkiye üzerindeki sosyoekonomik etkileri üzerine bir derleme yapmıştır. İkinci makalede Burak Şahin bir film sahnesi üzerinden toplumsal cinsiyet odaklı bir söylem analizi yapmıştır. Eğitim sosyolojisi alanında olan sayının üçüncü makalesinde Mine Kazancı ve Nadir Çeliköz kapsayıcı eğitim çalışmalarının güncel eğilimlerini konu almışlardır. Dördüncü makalede Cemile Görhan, Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlâka romanı üzerine kültürler arası bir inceleme gerçekleştirmiştir. Eskiçağ Felsefesi alanında olan beşinci makalede Deniz Ilgaz, Sümer Rekabet Şiiri örneklerinde, Enki ve Ninmah arasındaki rekabeti hiciv münazarası örneği olarak ele almıştır. Altıncı makalede ise Fatma Zehra Kabarık, 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yer alan Ermeni tüccarların ticaret ağını konu almıştır.

Bu sayının çıkmasında emeği geçen editör kuruluna, yayın kuruluna, yazılarını ASA'nın beşinci sayısına gönderen yazarlara ve bu yazıları dikkatle değerlendiren hakem kuruluna çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ

Baş Editör/Dekan

ASA Dergisi

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1, Yaz/Summer 2025

ASA

vi

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

FOREWORD

Dear Readers of ASA Journal,

ASA Journal, a publication of the Faculty of Social Sciences and Humanities of Ankara Social Sciences University, has published its third volume's first issue in June 2025. Since its inception, ASA Journal focuses on humanities and social sciences, and in its fifth issue has accepted articles from the fields of Literature, Sociology, Philosophy, and History. For the first time, the Journal is providing DOI numbers for its articles.

This issue has six research articles, five in Turkish and one in English. In the first article, Ersel Kiraz elaborates on the impact of the Second World War on Turkish foreign policy and Türkiye's socio-economic conditions. The second article with Burak Şahin provides a discourse analysis of a film scene and how it reflects issues concerning gender in society. The sociology of education is the subject of the third article by Mine Kazancı and Nadir Çeliköz who address contemporary tendencies in comprehensive educational studies. Cemile Görhan, in the fourth article, provides an intercultural study Ahmet Mithat's novel Mesâil-i Muğlâka. The fifth article on ancient philosophy by Deniz Ilgaz discusses the rivalry of Enki and Ninmah as a satire disputation on the basis of comparison with Sumerian disputation poems. Fatma Zehra Kabarık's sixth article concerns the network of Armenian merchants in 19th century Ottoman society and state..

I would like to thank the editorial board, the publication board, and the authors who submitted their articles to the fifth issue of ASA for their contributions to this issue and the referee board who carefully evaluated these articles.

Prof. Dr Münire Kevser BAŞ

Editor-in-Chief/Dean

ASA Dergisi

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1, Yaz/Summer 2025

ASA

vii

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

TARANDIĞIMIZ DİZİNLER/INDEXING

ASA Dergisi MLA tarafından taranmaktadır.

ASA Journal is indexed by MLA.

ASA Dergisi İSAM tarafından taranmaktadır.

ASA Journal is indexed by İSAM.

ASA

viii

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Dergi Künyesi/Journal Information	i-iv
Takdim/Foreword	v-vi
Dizinler/Indexing	vii
İçindekiler /Contents	viii-ix
İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş Sırasında Türk Dış Politikası ve Savaşın Türkiye Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri Üzerine Bir Derleme <i>Turkey in World War II: A Compilation on Turkish Foreign Policy During the War and the Socioeconomic Impacts of the War on Turkey</i> Ersel KİRAZ	1-37
Bir Zamanlar Anadolu'da'nın Muhtar Sahnesinde Erkekliğin Söylem Analizi <i>Discourse Analysis of Masculinity in the Mukhtar Scene of Once Upon a Time in Anatolia</i> Burak ŞAHİN	38-71
Kapsayıcı Eğitim Araştırmalarında Güncel Eğilimler <i>Current Trends in Inclusive Education Research</i> Mine KAZANCI & Nadir ÇELİKÖZ	72-90
Kültürlerarası Etkileşimin Paris Durağı: Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlâka Romanı Üzerine Bir İnceleme <i>The Paris Station on the Cross-Cultural Representation Journey: An Analysis of Ahmet Mithat's Novel Mesâil-i Muğlâka</i> Cemile GÖRHAN	91-119
Bir Hiciv Münazarası Örneği: Enki ve Ninmah Öteki İnsanların Yaratılışı <i>Example of a Diatribe Disputation: Enki and Ninmah The Creation of Other People</i> Deniz ILGAZ	120-139

ASA

ix

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

e-ISSN: 2980-3616

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Commercial Network of Armenian Merchants in the 19th Century
Ottoman State

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tüccarların Ticaret Ağı

Fatma Zehra KABARIK

140-156

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş Sırasında Türk Dış Politikası ve Savaşın Türkiye Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri Üzerine Bir Derleme

*Turkey in World War II: A Compilation on Turkish Foreign
Policy During the War and the Socioeconomic Impacts of the
War on Turkey*

ERSEL KİRAZ

Arş. Gör. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve
İletişim Bölümü
ersel.kiraz@btu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7627-998X>

<https://ror.org/03rdpn141>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Kiraz, E. (2025). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş sırasında Türk dış politikası ve savaşın
Türkiye üzerindeki sosyoekonomik etkileri üzerine bir derleme. *ASA Dergisi*, 3(1), 1-37.
<https://doi.org/10.71313/asa.1583737>

Kiraz, E. (2025). Turkey in World War II: A compilation on Turkish foreign policy during the war
and the socioeconomic impacts of the war on Turkey. *Journal of ASA*, 3(1), 1-37.
<https://doi.org/10.71313/asa.1583737>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

İkinci Dünya Savaşı, hiç şüphesiz 20. yüzyılın en yıkıcı savaşı olarak tarih sahnesinde derin izler bırakmıştır. Bu küresel savaşın etkileri, sadece savaşın doğrudan parçası olan ülkelerle sınırlı kalmamış, tarafsız devletlerin dış politikalarını ve sosyoekonomik yapılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş boyunca yaşanan gelişmeler, dünya siyasetinde yeni dengelerin kurulmasına yol açarken, bu süreçte tarafsız kalmaya çalışan ülkeler ciddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, stratejik konumu, jeopolitik önemi ve dönemin büyük güçleriyle olan ilişkileri açısından özel bir öneme sahiptir. Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın Türk dış politikasına ve Türkiye'nin sosyoekonomik hayatına olan etkilerini mercek altına almayı amaçlamaktadır. Savaş dönemindeki tarafsızlık politikasının Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu nasıl şekillendirdiği, ekonomik kısıtlılıklar, siyasi manevralar, toplumsal değişimlerle birlikte, savaşın Türk toplumuna ve ekonomisine olan etkileri incelenmektedir. Bu bağlamda, çalışma, savaşın Türkiye üzerindeki çok yönlü etkilerini tarihî bir perspektifle ele alarak, dönemin dış politika kararlarının ve içeride yaşanan sosyoekonomik sorunların daha derinlemesine ve çok boyutlu anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, İhtikâr, Muhtekir, Narh Sistemi

Abstract

Undoubtedly, the Second World War left deep marks on the stage of history as the most devastating war of the 20th century. The consequences of this global conflict were not limited to the countries directly involved in the war; rather, they significantly influenced the foreign policies and socioeconomic structures of neutral states as well. The developments during the war led to the establishment of new balances in international politics, and in this context, countries that attempted to maintain neutrality faced intense diplomatic and strategic pressure. Turkey holds a position of particular importance due to its strategic location, geopolitical significance, and relations with the major powers of the time. This study aims to examine the effects of the Second World War on Turkish foreign policy and the country's socioeconomic life in a comprehensive manner. It explores how Turkey's policy of neutrality during the war shaped its position in international relations, while also analyzing the effects of economic constraints, political maneuvering, and social transformation on Turkish society and the national economy. In this regard, the study seeks to contribute to a deeper and multidimensional understanding of the multifaceted impacts of the war on Turkey by providing a historical perspective on foreign policy decisions and internal socioeconomic challenges experienced during this critical period.

Keywords: Second World War, Turkish Foreign Policy, Hoarding, Profiteering, Price Control System

Giriş

İkinci Dünya Savaşı, hiç şüphesiz 20. yüzyılın en yıkıcı savaşlarından biri olarak tarihteki yerini aldı. Bu büyük savaş, milyonlarca can kaybına ve şehirlerin yıkılmasına neden olurken, uluslararası ilişkileri de kökten değiştirmiştir. Türkiye, bu global savaşın dışında kalmayı başaran nadir ülkelerden biri olmuş, stratejik konumu ve dönemin liderliğinin politik manevraları sayesinde tarafsız bir tutum sergileyebilmiştir. Ancak, savaşın küresel etkileri en çok da Türkiye'yi dolaylı yollardan etkilemiş, ekonomik ve siyasi açılardan önemli zorluklar ve bunun yanı sıra fırsatlar da sunmuştur. Savaş 1939 ve 1945 yılları arasında, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insanı derinden sarsan ve uluslararası ilişkileri temelden değiştiren bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin aldığı stratejik kararlar ve sergilediği dengeli diplomatik manevralar, uluslararası alanda büyük diplomatik başarıları içermektedir. Türkiye'nin tarafsızlık ve denge politikası gibi çeşitli önleme manevraları, savaşın seyrini ve sonrasındaki dönemi anlamak için kritik öneme sahiptir.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın bir anlamda devamı niteliğinde olan İstiklal Harbi'ni yeni tamamladığı ve savaşın patlak verdiği 1939 yılında, henüz Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen kısa süre zarfında önemli iç ve dış politika adımları atmış genç bir Cumhuriyettir. Savaş öncesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı reformlar ve ardından İsmet İnönü'nün devraldığı liderlikle, Türkiye kendi içindeki modernizasyon çabalarına odaklanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası, Lozan Antlaşması ile sağlanan uluslararası statükoyu korumak ve ülkenin bağımsızlığını her türlü dış müdahaleden uzak tutmak üzerine kurulmuş ve kurgulanmıştır.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye, Müttefik ve Mihver devletler arasında kritik bir konumda kalmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu hem Müttefik hem de Mihver devletler için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, bu dönemde dengeli bir dış politika izleyerek, savaşın dışında kalmayı ve aynı zamanda ulusal çıkarlarını korumayı başarmıştır. Bu strateji gerek Nazi Almanyası gerekse İngiltere ve diğer Müttefik devletlerle ilişkileri dikkatli bir şekilde yönetmeyi gerektirmiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürürken gösterdiği diplomatik ustalık, savaş süresince birçok zorluğun üstesinden gelinmesini sağlamıştır.

Bununla birlikte, ülke ekonomik zorluklar, ham madde kıtlığı, ihtikâr, karne uygulamaları ve narh sistemi gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası, savaş ekonomisi, sosyoekonomik etkiler, diplomatik stratejiler ve siyasi-askerî hazırlıklar etrafında şekillenen makale, kavramsal çerçevesini de bu

nosyonlar üzerinden açıklama yoluna gitmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye, “aktif tarafsızlık” politikası izleyerek savaşa müdahil olmamış, ancak barış süreçlerinde ve diplomatik girişimlerde önemli roller üstlenmiştir. Savaş ekonomisi kapsamında, Türkiye ekonomik kaynaklarını askerî amaçlar için seferber etmiş, ham madde tedarikini güvence altına almaya çalışmış ve sanayi üretimini askerî ihtiyaçlara göre yönlendirmiştir. Bu kavramsal çerçeve, Türkiye’nin savaş sırasında izlediği politikaları ve bu politikaların ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin tarafsızlık politikasının uluslararası ilişkilerdeki konumuna etkilerini ve bu politikanın sosyoekonomik yapıya yansımalarını incelemektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, “Türkiye’nin tarafsızlık politikası, uluslararası ilişkilerde nasıl bir denge sağlamıştır ve bu politika savaşın sosyoekonomik etkilerini nasıl şekillendirmiştir?” şeklinde ifade edilebilir. Literatür taramasına dayalı olan bu çalışma, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını tarihsel bir bağlamda ele alarak, Mihver ve Müttefik devletlerin diplomatik baskılarının bu politika üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, savaş yıllarında yaşanan ekonomik sorunlar ve toplumsal değişimler üzerine odaklanarak, bu süreçlerin sosyoekonomik yapıyı nasıl şekillendirdiğini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Bu yaklaşımla, mevcut literatüre yeni perspektifler kazandırılması amaçlanmaktadır.

Bu anlamda makale, ilgili alanda yapılan literatür taramalarının bir derlemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışma, mevcut literatürdeki temel yaklaşımları, bulguları ve tartışmaları analiz ederek, konuya dair kapsamlı bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Alanda yapılan önceki çalışmalar incelenmiş ve konunun temel dinamikleri, farklı perspektiflerden ele alınarak yorumlanmıştır. Böylece, bu derleme çalışması hem mevcut bilgilerin özetini sunmakta hem de konuya dair gelecekte yapılacak çalışmalara bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesiyle patlak vermiştir. Savaşın başlangıcı, Türkiye için büyük bir endişe kaynağı olmuş ve ülkenin savaşa çekilmesi ihtimalini gündeme getirmiştir. İşgal tehlikesinin farkında olan Türkiye, tarafsızlık politikasıyla toprak bütünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Ünalp’e göre, 1940 yılı sonlarında Almanya ve Sovyetler Birliği’nin ortak bir tutum sergileyememesi, savaşın seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye, savaşın başlangıcında hem Almanya’nın hem de Sovyetler Birliği’nin niyetlerinden endişe duymuş, bu nedenle batıda Trakya’da ve doğudaki sınır bölgelerinde

savunma önlemleri almıştır. Ordunun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırken, savaşa doğrudan dâhil olabilecek herhangi bir adım atmamaya özen göstermiştir. Türkiye, bu süreçte savaştan bloklar arasında gelişen olaylara göre dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak sınırlarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Ünalp, 2020).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, stratejik coğrafi konumu nedeniyle hem Müttefik hem de Mihver devletlerin yoğun baskısına maruz kalmıştır. Her iki taraf da Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekmek istemiştir. Sarıçoban'a göre, Türkiye bu baskılara rağmen dengeli bir dış politika izlemeyi başarmıştır. Türkiye için temel hedef, savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak olmuştur. Bu doğrultuda, dış politika savaşa girmemek üzerine şekillendirilmiş ve bu stratejik hedefe ulaşmak için çeşitli taktikler uygulanmıştır. Sarıçoban'a göre, değişen taktiklere rağmen temel ilke her zaman sabit kalmıştır: Savaşı dışarıda tutmak. Türkiye, denge politikası sayesinde savaşın yıkıcı etkilerinden korunmuş ve işgale uğramamıştır. Sarıçoban, savaşın ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin Müttefik ve Mihver devletler arasında dengeli bir duruş sergilemeyi başardığını vurgulamaktadır. Bu politika, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesi ve bağımsızlığını koruması açısından kritik bir rol oynamıştır. İzlenen dış politika, Türkiye'nin uluslararası alanda tarafsızlık ve bağımsızlığını koruma konusundaki kararlılığını da açıkça göstermektedir (Sarıçoban, 2020).

Oran'a göre, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politika çerçevesinde benimsediği en önemli ilke Batıcılık olmuştur. Oran, topraklarının büyük bir kısmı doğuda yer alan bir devletin Batı'ya yönelik bir politika benimsemesinin pek çok nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuya tarihsel bir açıdan yaklaşarak, Batıcılığın köklerini Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayandırmaktadır. Cumhuriyet Dönemi öncesinde, Batıcı reformların çoğunun İttihat ve Terakki döneminde başladığını ifade etmektedir. Bu dönem, Batılılaşma çabalarının siyasi temellerinin atıldığı bir süreç olmuştur. Sosyoekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapılarının Batı'ya daha yakın olduğu görülmektedir. Oran'a göre, bu yakınlık Türkiye'nin sanayileşme, eğitim ve modernleşme gibi alanlarda Batılı ülkeleri örnek almasını kolaylaştırmıştır. Entelektüel boyutta, Türk aydınlarının Batı modernliğini benimsemesi Batılılaşma sürecinin entelektüel tabanını güçlendiren önemli bir faktör olmuştur. Liderlik boyutunda ise Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisi belirleyicidir. Oran'a göre, bu boyutlar Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Batı yanlısı politikalar izlemesinin temel nedenlerini ortaya koymaktadır (Oran, 1996).

Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik zorluklarla mücadele eden Türkiye'nin dış politikası, iç ve dış koşulların etkisiyle şekillenmiştir. Yüksel, bu durumu denge politikası izleyen ancak ekonomik sıkıntılar içinde olan Türkiye'nin dış yardıma açık bir konuma gelmesiyle açıklamaktadır. Bu bağlamda, Mihver ve Müttefik devletlerin Türkiye üzerindeki siyasi baskıları artmıştır. Askeri gücünün ve malzeme yetersizliğinin farkında olan Türkiye, savaşa katılmanın getireceği olası bir yenilgi yerine tarafsız kalarak bu dönemi en az zararla atlarmayı planlamıştır (Yüksel, 2013). Bir anlamda, Türkiye savaştan uzak durma stratejisi çerçevesinde denge siyaseti izleyerek tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Müttefik devletlerin savaşa katılma yönündeki baskılarına rağmen, Türkiye tarafsız tutumunu sürdürmüştür. Savaşın şiddetlendiği dönemlerde, hem İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalara sadık kalmış hem de Almanya ile ilişkilerini sürdürerek toprak bütünlüğünü koruma çabasını devam ettirmiştir.

Bülbül'e göre ise Türkiye dış politikada başarılı stratejiler izlemiştir ancak aynı önemi ekonomik hazırlıklara verememiştir. Avrupa'da savaşın patlak vermesiyle birlikte Türkiye, askeri hazırlıklarını hızlandırmış ve Rıfat Saydam hükümetinin aldığı kararlar doğrultusunda zamanla bir buçuk milyonu bulan bir orduyu silah altına almıştır. Bu askeri seferberlik, nüfusun büyük bir kısmının askere alınmasıyla sonuçlanmış ve ülkenin üretim kapasitesinde ciddi bir işgücü kaybına yol açmıştır. Bülbül, özellikle tarım sektörünün bu durumdan ciddi şekilde etkilendiğini vurgulamaktadır. Bir yıl içinde tarım işgücündeki bu kayıpların etkileri açıkça hissedilmiş, ekilen tahıl alanlarında ve yıllık tarım üretiminde savaş öncesi seviyelerin oldukça altına inilmiştir. Türkiye'nin askeri hazırlıklara odaklanması, ekonomik hazırlıkların ihmal edilmesine neden olmuş ve ülke, savaşın dolaylı etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tarım üretimindeki düşüş, gıda kıtlığına ve ekonomik sıkıntılara yol açmış, bu da Türkiye'nin savaş boyunca karşılaştığı en büyük iç zorluklardan biri olmuştur (Bülbül, 2006).

Değirmenci de Bülbül gibi, savaş ekonomisinin altyapısını kuramayan Türkiye'nin ağır ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Değirmenci'ye göre, 1940-1945 yılları arasında Türkiye, 1930'lu yılların başından beri sürdürdüğü iktisadi gelişme sürecinden sapmış olsa da bu dönemi tamamen izole bir şekilde geçirmemiştir. 1930-1939 yıllarında uygulanan korumacı ve devletçi politikaların, savaş yıllarındaki iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümleri etkilediğini ifade eden Değirmenci, bu süreçlerin sonraki dönemlere bir geçiş dönemi olarak yansıdığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sürecinde uygulanan iktisat politikalarının incelenmesi, Türkiye'nin yakın dönem iktisadi gelişimini tarihsel bir bütünlük içinde değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Bu dönemde ülkeyi yöneten siyasi iktidar, iki farklı hükümet tarafından temsil edilmiştir. 1939'dan 1942'ye kadar Refik Saydam hükümeti, 1942-1946 döneminde ise Şükrü Saraçoğlu hükümeti görev yapmıştır. Her iki hükümet, benzer iktisadi sorunlarla karşılaşmış olsalar da bu sorunlara ürettikleri çözümler açısından birbirlerinden belirgin şekilde farklılaşmıştır. Değirmenci'ye göre, her iki dönemde öngörülen iktisat politikalarının içeriklerinde ve bu politikaların uygulama aşamalarında açıkça gözlenen farklılıklar bulunmaktadır (Değirmenci, 2023).

Yardımcı ve Kutlutürk'e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında devlet harcamalarındaki sürekli artış, yüksek vergiler ve kamusal malların fiyatlarındaki yükseliş, ülkelerin kaynaklarını kullanmasını daha da zorlaştırmıştır. Fiyatların genel düzeyindeki bu artış, halkın temel ihtiyaç maddelerine erişimini imkânsız hale getirerek ülke ekonomilerine büyük zarar vermiştir. Birçok ülke, savaş sırasında kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ithalatı azaltıp ihracata yönelmiş, bu durum ise dış kaynaklı ürünlerin temininde ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Yardımcı ve Kutlutürk, bu süreci Türkiye açısından ithalatın azalması ve ihracatın artması şeklinde özetlemektedir (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019).

Türkiye, savaşın getirdiği ekonomik zorluklara karşı, ithalatı kısıarak yerli üretimi artırmaya ve dış pazarlara yönelmeye çalışmıştır. Ancak, bu yaklaşım ithalat bağımlılığını azaltmayı amaçlasa da yerel pazarda temel tüketim maddelerinin bulunabilirliğini zorlaştırmış ve halkın günlük yaşamında büyük sıkıntılar yaratmıştır. Yardımcı ve Kutlutürk, savaş ekonomisinin Türkiye'nin ekonomik yapısında derin değişikliklere yol açtığını ifade etmektedir. Artan ihracat çabaları, iç piyasadaki mal kıtlığıyla birleşerek halkın temel ihtiyaçlarını karşılamasını daha da zorlaştırmıştır. Bu ekonomik dönüşüm, savaş sonrası dönemde de etkilerini sürdürmüş ve Türkiye'nin savaş boyunca izlediği ekonomik politikaların uzun vadeli sonuçlar doğurmasına neden olmuştur (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019).

Makalenin devam eden bölümlerinde savaşın nedenlerine inilerek Türkiye'nin dış politika paradigmalarının yanı sıra ekonomi politik yapısı anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı'na Ortam Hazırlayan Unsurlar Nelerdir?

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine zemin hazırlayan faktörler, birden çok ve karmaşık unsurları içermektedir. Bu süreç, ekonomik, politik, sosyal ve askeri dinamiklerin kapsamlı bir analizini gerektirmektedir. Tarihçiler, savaşa giden yolda etkili olan temel unsurlar arasında Versailles Barış Antlaşması'nın barışı sağlayamaması, ekonomik krizler, totaliter rejimlerin yükselişi ve uluslararası diplomasi alanındaki başarısızlıkları göstermektedir. Ünalp'e göre,

Versailles Barış Antlaşması (1919), Almanya üzerine çok ağır yaptırımlar getirmiş ve bu durum Alman halkında derin bir mağduriyet hissi yaratmıştır. Ünalp, 1930'lara gelindiğinde, savaşın galibi devletler de dâhil olmak üzere birçok ülkenin Versailles Antlaşması'nı kabul etmekte zorlandığını ifade etmektedir. Özellikle zafer kazanan devletlerin mağlup ülkelere yüklediği ağır savaş tazminatları, sürekli bir rahatsızlık kaynağı haline gelmiştir. Ünalp, bu bağlamda Avrupa'da diktatörlük rejimlerinin yükselişinin ve dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalımların, 1919-1934 yılları arasındaki döneme denk gelmesinin tesadüfi olmadığını dile getirmektedir (Ünalp, 2020).

Keynes de benzer bir bakış açısıyla, Versailles Antlaşması'nın aşırı koşullarını Almanya'da milliyetçi ve rövanşist duyguların güçlenmesine yol açan temel etkenlerden biri olarak yorumlamaktadır (Keynes, 2017, s. 125). Tooze ise, anlaşma koşullarının milliyetçi damarı besleyerek Almanya'nın iç politikasında, özellikle Hitler'in yönetimi altında, geniş çaplı bir yeniden silahlanma ve halkı savaşa hazırlama politikasına zemin hazırladığını ifade etmektedir (Tooze, 2006, s. 120-122). Yeniden silahlanma programı, hava, kara ve deniz kuvvetlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu süreçte Luftwaffe (Alman Hava Kuvvetleri) gizlice yeniden kurulmuş, Kriegsmarine (Alman Deniz Kuvvetleri) için yeni savaş gemileri inşa edilmiş ve Heer (Alman Kara Kuvvetleri) modern tanklar ve ağır silahlarla donatılmıştır (Murray, 1983, s. 148-149). Bu askeri genişleme politikası, Almanya'nın teknolojik ve endüstriyel kapasitesinin büyük bir kısmını savaşa hazırlık çabalarına yönlendirmesine neden olmuştur (Overy, 2005, s. 153).

Bartoletti'ye göre, Hitler ve Nazi Partisi, Alman halkını savaşa hazırlamak için geniş çaplı propaganda kampanyaları yürütmüştür. Hitler Gençliği (Hitlerjugend) ve Alman Kızlar Birliği (Bund Deutscher Mädel) gibi gençlik örgütleri, gençleri fiziksel ve ideolojik olarak savaşa hazırlamak amacıyla aktif şekilde kullanılmıştır (Bartoletti, 2016, s. 25-30). Bu örgütler aracılığıyla gençlere askeri eğitim verilmiş ve Nazi ideolojisinin yayılmasına çalışılmıştır. Aynı süreçte, ekonomi savaşa yönelik endüstrileri desteklemek için yeniden yapılandırılmış, işsizlik azaltılmış ancak bu durum baskıcı yöntemlerin artması ve siyasi muhaliflere karşı kısımların başlamasıyla birlikte gerçekleşmiştir (Speer, 1997, s. 15).

Armaoğlu, Almanya'nın Nazi Partisi yönetimine geçmesinin özellikle Fransa ve Sovyet Rusya için büyük bir endişe kaynağı olduğunu belirtmektedir. Fransa, 1919'dan itibaren Versailles Antlaşması sayesinde Avrupa'da elde ettiği hâkimiyeti koruma çabasıdayken, bu durum Almanya'nın askeri ve ekonomik gücünü ciddi şekilde sınırlamıştır. Armaoğlu'na göre, Nazi

Partisi'nin uzun süredir vurguladığı üzere, Almanya'nın ilk hedefi Versailles'ın kısıtlamalarından kurtulmak olmuştur (Armaoğlu, 1995, s. 157).

Armaoğlu'nun bu dönemde dikkat çektiği bir diğer revizyonist ülke İtalya'dır. Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılmasına rağmen İtalya, savaşın getirdiği ağır ekonomik yük ve yetersiz toprak kazanımları nedeniyle "zaferden memnuniyetsizlik" durumu yaşamıştır. Savaşın ardından ciddi bir demografik sorunla karşı karşıya kalmıştır. 40 milyonluk bir nüfusa sahip olan İtalya, yıllık yaklaşık 700.000 kişilik bir nüfus artışı yaşamaktadır. 1932 yılında yapılan tahminlere göre, gelecek on beş yıl içinde İtalya'nın nüfusunun sekiz ile on milyon arasında artarak 50 milyona ulaşması beklenmektedir. Ancak, İtalya'nın toprak büyüklüğü, Fransa, İspanya ve Almanya'nın yarısı kadar bile değildir. Savaş öncesinde, bu nüfus artışı sorununa çözüm olarak her yıl yaklaşık yarım milyon İtalyan'ın, özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere diğer ülkelere göç etmesi teşvik edilmiştir. Ancak savaş sonrasında, Amerika dışarıdan gelen göçlere karşı katı kısıtlamalar getirmiş ve bu durum İtalya'nın demografik baskılarla başa çıkmasını zorlaştırmıştır (Armaoğlu, 1995, s. 161).

MacMillan da Armaoğlu gibi, İtalya'nın "Zaferden Yenilgiye" durumunu yaşadığını vurgulamaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli kayıplar veren İtalya, Paris Barış Konferansı'nda beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu durum, İtalya'da "Vittoria Mutilata" (Sakat Zafer) olarak adlandırılmıştır. İtalyan kamuoyu, savaşın ağır yüküne rağmen yeterli toprak kazanımı elde edilemediğini düşünerek derin bir memnuniyetsizlik içine girmiştir. MacMillan'e göre, savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik kriz, artan işsizlik oranları ve sosyal huzursuzluk, İtalyan toplumunda geniş çaplı infiallere yol açmıştır (MacMillan, 2007, s. 279).

Morgan'a göre de Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalya'da çok partili sistem içindeki sürekli hükümet değişiklikleri, politik istikrarsızlığa ve kamuoyunda devlete yönelik artan bir güvensizliğe neden olmuştur. Siyasi olarak, savaş sonrası İtalya'da büyük bir istikrarsızlık yaşanmış, çok sayıda hükümetin kısa süre içinde iktidara gelip gitmesi, halk nezdinde ciddi bir güvensizlik yaratmıştır. Morgan bu durumun radikal hareketlerin ortaya çıkışı için en uygun zemin olduğunu söylemektedir. Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Parti, ulusal birlik ve istikrar vaadiyle hızla popülerlik kazanmıştır (Morgan, 2017, s. 45-47). Richard J. Bosworth "Mussolini" adlı eserinde bu durumu Mussolini'nin 1922'deki "Roma'ya Yürüyüşü" sonrasında kral tarafından Başbakan olarak atanması nezdinde, faşizmin İtalya'da iktidara gelmesinin simgesel bir anı olduğu yorumunu yapmaktadır (Bosworth, 2014, s.135-138).

Adrian Lyttelton Kıta Avrupa'sının bu olaylar çerçevesinde radikal hareketler ve liderler için bulunmaz fırsatlar sağladığını söylemektedir (Lyttelton, 2004, s.135-138). Örneğin, Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), ekonomik buhran ve toplumsal huzursuzluğu manipüle ederek, milliyetçilik, antisemitizm ve antikomünizm vaatleriyle geniş halk kitlelerini etkilemiştir. Ian Kershaw'a göre de bu ortam sayesinde yine Nazi Partisi, siyasi vaatleri ve propaganda faaliyetleriyle hızla güç kazanabilmiştir (Kershaw, 2010, s. 235). Hitler ve Mussolini, kısa sürede Almanya ve İtalya'da tek parti diktatörlüklerini kurarak siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamış, basın üzerindeki kontrollerini artırmış ve toplum, devlet tarafından denetlenen kuruluşlar aracılığıyla sıkı bir şekilde yönetilmiştir (Shanahan, 1962, s. 403-405).

Armaoğlu kıta Avrupa'sında yaşanan bu olayların yanı sıra ikinci savaşa giden yolda ayrıca Milletler Cemiyetinin misyonunu da sorgulamaktadır. Örneğin, Milletler Cemiyetine dâhil olan büyük devletlerin, baskıcı önlemler konusunda etkili tutum sergileyememeleri, İtalya'nın elini oldukça rahatlatmıştır. 1935 yılında başlayan ikinci İtalya-Habeş savaşında Milletler Cemiyeti Habeşistan'a herhangi bir destek sağlayamadığı gibi Habeşli direnişçileri de kendi kaderine bırakmıştır. Armaoğlu'na göre, mücadele yükü Habeşistan'a kalmış ancak oldukça sınırlı ve basit silahlarla dahi olsa, Habeşistan halkı İtalyanlara karşı hemen yenilgiye uğramamıştır. Yine de İtalyanlar'ın kullanımındaki modern silahlar, çatışmanın seyrini belirlemiştir. Öyle ki, İtalyanların, savaşın bir noktasında Habeşlere karşı zehirli gaz kullandıkları dahi iddia edilmektedir (Armaoğlu, 1995, s. 164). Yedi aylık bir savaşın ardından İtalya, Habeşistan'ı işgal etmeyi başarmıştır. 2 Mayıs 1936'da, Habeş İmparatoru Haile Selassie, ülkesini terk ederek İngiltere'ye iltica etmek zorunda kalmıştır. 5 Mayıs'ta Addis Ababa İtalyanlarca ele geçirilmiş ve 9 Mayıs'ta Habeşistan'ın İtalya'ya katılması duyurulmuş, İtalya'nın Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını almıştır. Armaoğlu, bu tür gelişmeleri Milletler Cemiyetinin ikinci savaşa giden dönemdeki başarısızlığı olarak görmektedir (Armaoğlu, 1995, s. 164).

M. B. Jansen'in Pasifik'te yaşanan gelişmelere ışık tutan eseri *The Making of Modern Japanese* adlı çalışması kıta Avrupası'nda yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra, Japonya'da militarizmin yükselişine dikkat çekmektedir. Jansen'e göre Japonya'da militarizmin yükselişi 20. yüzyılın başlarında, Meiji Restorasyonu'nun ardından hız kazanmış ve özellikle 1920'ler ve 1930'lar boyunca ülkenin dış politikasını ve iç yönetimini derinden etkilemiştir. Jansen bu sürecin, Japonya'nın modernleşme çabaları çerçevesinde ekonomik hedefleri ve uluslararası alandaki genişleme politikaları ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Meiji Restorasyonu

(1868), Japonya'nın Batı teknolojisini ve endüstriyel metotlarını benimseyerek hızla modernleşmesini sağlamıştır. Ancak bu süreç, aynı zamanda askeri gücün artırılması ve bir imparatorluk gücü olarak Japonya'nın genişletilmesi fikrini de beraberinde getirmiştir (Jansen, 2002, s. 545-550).

Zhen'e göre de Japonya'nın sınırlı doğal kaynakları, ülkenin dışa açılmasını ve Asya'da genişlemesini zorunlu kılmıştır. Bu genişleme politikası, özellikle Japonya'nın Çin ve Kore'de etki alanını genişletmeyi hedeflemiş ve uluslararası çatışmalara yol açmıştır (Zhen, 1984, s. 45-46). Bu anlamda Zhen Japonya'nın emperyalist bir güç haline gelmesinde Batı ülkelerinin etkisinin belirgin olduğu ifade eder. Zhen'e göre bu durumun temelinde iki ana sebep bulunmaktadır: Birincisi, Japonya'da ortaya çıkan geniş çaplı işsizlik sorunu; ikincisi ise ülkede yeterli miktarda hammadde kaynağının bulunmamasıdır. Bu nedenle, Japonya ikinci savaşta Uzakdoğu'da sömürge edinmeyi ve ihtiyaç duyduğu ham maddelere erişmeyi hedeflemiştir. Najmuldeen de yine, Japonya'nın Orta Asya devletleriyle kurduğu ilişkinin temelinde uranyum, doğal gaz, petrol ve enerjiye dönüştürülebilen diğer kaynaklar gibi faktörlerin yer aldığını ifade etmektedir (Najmuldeen, 2020).

Armaoğlu bu emeller doğrultusunda 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'yı işgal ettiğinin altını çizmektedir. Çin bu durumu Milletler Cemiyeti'ne her ne kadar taşısa da Milletler Cemiyeti 1933 Şubat'ına dek meseleye yüzeysel bir yaklaşım sergilemekten öteye gitmemiştir. Armaoğlu'na göre bu durumun nedeni öncelikle, hiç kimsenin Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın 16. maddesi uyarınca Japonya'yı "agresör" olarak tanımlayıp yaptırımların uygulanmasına cesaret edememesidir. İkinci olarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde etkili olan büyük güçler, doğrudan Japonya'ya karşı çıkmaktan çekindikleri için, en çok Çin ile ilişkileri bulunan Amerika Birleşik Devletleri'ni işin içine çekmeye çalışmışlardır. Fakat ABD bu durumun farkına vararak, kendisine biçilen rolü kabul etmekten kaçınmıştır. Sonuç olarak, Japonya'nın saldırgan eylemlerine karşı etkili bir önlem alınamamıştır. Milletler Cemiyeti'nin Mançurya meselesinde aldığı tek önlem, ABD'nin önerdiği "Tanımama doktrini"ni benimsemek olmuştur. Armaoğlu'na göre bu durum Japonya'nın genişleme ve saldırganlık politikalarında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Japonya, 1933 Şubat'ında Jehol dâhil olmak üzere Kuzey Çin'in birkaç eyaletini daha işgal etmiş ve Milletler Cemiyetinden yeterli destek alamayan Çin, Japonya ile bir anlaşma yaparak işgali resmen tanımak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte 27 Mart 1933'te Japonya, Milletler Cemiyetinden ayrılmıştır (Armaoğlu, 1995, s. 152).

2. Türkiye'nin Savaş Öncesi Barışı Koruma Girişimleri Nelerdir?

Olmert'e göre, Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeninin çok uzun yıllar devam etmeyeceğini biliyordu (Olmert, 1987). Özellikle Versailles Antlaşmasının Almanya'yı ağır bir ekonomik buhrana sürüklediğinin ve yeni savaşın buradan geleceğinin farkındaydı. Randall Lesaffer, Türkiye'nin çok çeşitli anlaşmalara dâhil olarak gerek kendisinin gerekse bölgenin barışına önemli katkılar sunmaya hazırlandığını belirtmektedir. Bu çerçevede, Türkiye, ilk olarak 27 Ağustos 1928 yılında imzalanan Briand-Kellogg Paktının imzacıları arasında yer almıştır. Pakt, savaşı uluslararası ilişkilerde araç olarak kullanmayı yasaklayan bir antlaşmanın manifestosunu oluşturmuştur (Lesaffer, 2011, s. 250). Gassner'e göre Türkiye bu paktı imzalayarak savaşın ulusal politikalar aracı olarak kullanılmasına karşı çıkan uluslararası topluluğun bir üyesi olmuştur. Bu adım, Türkiye'nin uluslararası barışa olan taahhüdünü ve savaşa karşı tutumunu gösteren önemli bir dış politika hareketidir (Gassner, 2023).

1928 yılının sonlarına dek, Sovyet Rusya'nın da içinde bulunduğu toplamda 46 ülke Kellogg-Briand Paktı'na katılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, o dönemde Sovyet Rusya'yı resmi olarak tanımıyordu, bu yüzden Sovyetler, anlaşmanın başlangıçtaki imzacıları arasında yer almamışlardır. Armaoğlu'na göre Sovyetler, bu durumu, Batılı devletlerin Sovyet Rusya'yı dışlamak, onları kuşatmak ve onlara karşı bir mücadele alanı oluşturmak amacıyla bir strateji olarak değerlendirmiştir. Ancak, Fransız hükümetinin davetlisi olarak, Ekim 1928'de Sovyet Rusya da bu paktın bir parçası olmuştur. Ne var ki, paktın resmi olarak yürürlüğe girmesi için tüm ülkelerin onay belgelerini Amerikan hükümetine sunmaları gerekiyordu ki bu oldukça zaman alacak bir süreçti. Bu nedenle, Sovyetler Batılı ülkelerden bir adım daha öne geçerek, Kellogg-Briand Paktı'nın hedeflediği barışçıl amaçları benimseyen, bazı ülkelerle Litvinov Protokolü adı verilen bir anlaşma imzalamıştır (Armaoğlu, 1995, s. 147).

Richardson ve Stone Kellogg-Briand Paktının yanı sıra Türkiye'nin katılım gösterdiği en önemli konferanslardan bir diğerini de Cenevre Silahsızlanma Konferansı olarak görmektedir. (Richardson ve Stone., 2005, s.77). 20. yüzyılın en önemli uluslararası çabalarından biri olarak, dünya genelindeki silahlanma yarışını sınırlamayı ve uluslararası güvenliği artırmayı amaçlayan konferans 1932'de başlayıp 1934'te sonuçsuz bir şekilde sona ermiştir. George Steiner *The Lights that Failed* başlıklı çalışmasında bu durumu, "Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini göz önünde bulunduran konferans, her ne kadar barışı koruma ve gelecekteki savaşları önleme niyetiyle düzenlenmiş olsa da katılımcı devletlerin güvenlik kaygıları ve

silahsızlanma konusundaki çelişkili tutumları nedeniyle etkisiz olmuştur” şeklinde ifade etmektedir (Steiner, 2005, s. 150).

Steiner eserinde güvenlik gereksinimleri ve dış politika hedeflerinin, ülkeler arasında önemli görüş ayrılıklarına yol açtığına değinmektedir. Bu durum, konferansın sonuçları üzerinde belirleyici bir etken olmuştur. Özellikle, Almanya'nın eşitlikçi silahsızlanma talepleri ve Fransa'nın güvenlik endişeleri, müzakerelerde önemli zorluklar çıkarmıştır (Steiner, 2005, s.150). Meilinger de konferansın katılımcı ülkelerin birbiriyle olan politik ve askeri rekabeti nedeniyle karmaşık bir hal aldığına değinmektedir. Almanya'nın, Versailles Antlaşmasının getirdiği ekonomik ve askeri yükümlülüklerinin hafifletilmesi ve diğer büyük güçlerle eşit askeri statü kazanma isteği, Fransa ve müttefiklerinin güvenlikle ilgili kaygılarını tetiklemiştir. Bu durum, müzakerelerde ciddi anlaşmazlıklara neden olmuş ve konferansın sonunu getirmiştir (Meilinger, 1999).

Eloranta konferansların yanı sıra Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olma isteğinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında dış politikasının önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu durum Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirmeye yönelik adımlarından biri olarak kabul edilmiştir (Eloranta, 2011). Bu süreç, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan sonra uluslararası alanda tanınmasının ve egemen bir devlet olarak kabul edilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Türkiye, ikinci savaşın yaklaştığını bilerek 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuş ve bu adımıyla birlikte, hem uluslararası alanda söz sahibi olma hem de barışçıl bir politika izleme niyetini göstermiştir (Ulus, 2008).

Barlas, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olma sürecini dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın çabalarıyla yakından ilişkilendirir. Barlas, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini, ülkenin Batı dünyası ile bütünleşme politikasının bir parçası olarak görmektedir (Barlas, 2017, s. 93). Üyelik, aynı zamanda dönemin dış politika stratejisinin bir yansımasıdır. Bu dönemde Türkiye, Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken, Doğu ile de iyi ilişkiler kurma çabasında olmuştur. Milletler Cemiyetine üyelik, bu çok yönlü dış politikanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye, üyelik sürecinde, uluslararası barış ve güvenliğin korunması yönünde taahhütlerde bulunmuş ve bu taahhütlerini yerine getirmek için sonuna kadar çaba göstermiştir. (Pedersen, 2007).

Türkiye aynı zamanda, Balkan Antantı çerçevesinde Yugoslavya ile iş birliğini güçlendirmeye yönelik diplomatik girişimlerde bulunmuştur (*Cumhuriyet*, Şubat 1940, s. 5). Bu kapsamda, dönemin dışişleri bakanı Şükrü Saracoğlu, Belgrad'da gerçekleştirilen Balkan Antantı

toplantısına katılmış ve bu ziyaret, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını korurken bölgesel iş birliği ve savunma stratejilerini desteklediğini göstermiştir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940). İkinci Dünya Savaşı'nın küresel dengeleri tehdit ettiği bir dönemde Türkiye'nin bu tür diplomatik adımları, Balkanlarda barış ve istikrarı koruma çabasının yanı sıra, uluslararası alanda aktif bir dış politika izlediğinin de kanıtı niteliğindedir. Bu durum, Türkiye'nin savaş yıllarındaki dış politikasının bölgesel ve uluslararası güvenlik endişeleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet*, Şubat 1940).

Türkiye, Balkanlardaki barış ve istikrarı koruma çabaları kapsamında Bulgaristan ve Yunanistan arasında devam eden sınır düzenlemelerine ilişkin görüşmelerde arabuluculuk girişimlerinde de bulunmuştur (*Cumhuriyet*, Şubat 1940). Bu girişimler, Balkan Antantı çerçevesinde Türkiye'nin bölgedeki lider rolünü ve tarafsızlık politikasını güçlendirme hedefini yansıtmaktadır. Türkiye'nin, iki ülke arasındaki sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi için yürüttüğü bu çabalar, bölgesel güvenliğin sağlanmasında ve savaşın etkilerinin sınırlandırılmasında önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir. Balkan ülkeleriyle olan bu tür iş birlikleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında dengeli bir dış politika izlediğini ve uluslararası ilişkilerde uzlaştırıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir.

3. II. Dünya Savaşı Öncesinde (1930-1938) Türk Dış Politikası Nasıl Şekillenmiştir?

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlamadığı dönemde Avrupa ve dünya genelinde yaşanan sıkıntılara karşın, Türkiye Lozan Antlaşması ile elde edilen kazanımlarda eksiklikler olmasına rağmen, Avrupa'nın bazı revizyonist ülkelerinin aksine, yaşanan buhranları kendi yararına çevirme yoluna gitmemiştir. Vanderlippe, "The politics of Turkish democracy" adlı çalışmasında Türkiye'nin, uluslararası barış ve güvenliğin korunması yönünde anti-revizyonist bir politikadan asla şaşmadığını ifade etmektedir. Vanderlippe'ye göre Atatürk'ün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün önderliğindeki Türkiye, Atatürk'ün dış politika çizgisinden büyük ölçüde ayrılmamıştır. Her iki liderlik döneminde de Türkiye, savaş öncesinde ve sırasında, ulusal çıkarlarını gözetererek tüm ülkelerle önyargısız bir şekilde ilişkiler geliştirmeye yönelmiş, Atatürk'ün belirlediği askeri güçlenme, kendi kendine yetebilme, ulusal güce dayalı güven, barışı sürdürme ve savaşa her an hazır olma ilkeleri, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının temel taşları arasında yer almıştır (Vanderlippe, 2001).

Bu çerçevede döneme baktığımızda, 1930'lardan sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin uluslararası alanda tek büyük destekçisi olma pozisyonunu kaybetmiş olmasına rağmen, Türkiye, bu ülke ile olan olumlu ilişkilerini devam ettirmiştir. Ahmet Şükrü Esmer 1959 yılında

kaleme aldığı “Türk Diplomasisi 1920-1955” başlıklı eserinde bu dönem Türkiye’sinin, ekonomik ve sosyal gelişimini hızlandırmak ve askeri kapasitesini güçlendirebilmek adına hem Batı ülkelerinden hem de Sovyetler Birliği’nden yardım aldığını ifade etmektedir. Esmer’e göre hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, Millî Mücadele döneminde başlayan dostluk ilişkilerini devam ettirmek için çaba gösteriyordu. Fakat Sovyetler Birliği’nin Japon ve Alman tehdidi altında Batı’ya yönelmesi durumunda, bu ilişkilerin sürdürülmesi mümkün olmayacaktı. 1933’ten itibaren hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, Batılı devletlerle iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. İki ülkenin Batı’ya olan bu yönelimi, Türkiye-Sovyet ilişkilerinde bir ayrılığa neden olmamış ve Sovyetler Birliği’nin Ağustos 1939’da Nazi Almanyası ile anlaşmasına kadar devam etmiştir (Esmer, 1959, s. 237-258).

İkinci savaşa giden dönemde, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostane komşuluk ilişkileri, uluslararası konjonktürün etkisi altında ve aynı zamanda Türkiye’nin Sovyetleri karşısına almamak için sarf ettiği dikkatli çabalar sayesinde, herhangi bir zarar görmeden devam etmiştir. Öte yandan Avrupa’da başlayan rövanşist ve revizyonist hareketlerin başını çeken İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’a saldırması ve Milletler Cemiyeti Anlaşması’nın 12. maddesini çiğnemesi üzerine, Cemiyetin Genel Kurulu, anlaşmanın 16. maddesine dayanarak İtalya’ya karşı ekonomik ve mali yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin bu kararını destekleyerek uygulamaya koymuştur. Ataöv’e göre bu durum, Türkiye ile İtalya arasındaki ticaretin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türk-İtalyan ilişkilerindeki bu gerilemeye rağmen, Türkiye’nin uluslararası arenadaki itibarını korumanın daha önemli olduğunu vurgulamıştır (Ataöv, 1961).

Ataöv ayrıca Mussolini’nin 30’lu yılların ikinci yarısında yaptığı ve İtalya’nın Asya ile Afrika’daki tarihsel amaçlarını dile getirdiği manifestoların, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin hızla kötüleşmesine sebep olduğunun altını çizmektedir. Mussolini, söz konusu açıklamalarında Türkiye’yi hedef almadığını söylese de bu ifadeler Türkiye’nin dış politika stratejisini önemli ölçüde etkilemiş ve Türkiye’nin İtalya’ya olan bakış açısını şüpheyle dolu bir hale getirmiştir (Ataöv, 1961). Gilbert ise, *European Powers and the Italo-Ethiopian Conflict* isimli çalışmasında Ataöv’ü desteklemektedir. Gilbert bu kaygıların yanı sıra İtalya’nın başlıca revizyonist hareketini 1935’te Habeşistan’a yönelik saldırısı üzerinden okumaktadır. Gilbert’e göre bu durum Türkiye ve İngiltere arasında derinleşen iş birliğinin temel taşı oluşturmıştır. Bu sürece Fransa’nın da dâhil olmasıyla iş birliği daha da genişlemiştir. İngiltere, Milletler Cemiyeti tarafından İtalya’ya uygulanan yaptırımlara destek

amacıyla Akdeniz bölgesindeki ülkeler arasında, İtalyan saldırganlığına karşı birlikte hareket etme önerisinde bulunmuştur. Akdeniz Paktı olarak bilinen bu anlaşmayı Türkiye kabul eden ülkeler arasında olmuştur. İtalya-Habeş Savaşının bitimi ve yaptırımların sona ermesiyle önemini yitiren bu pakt, İtalyan saldırılarına karşı İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın birbirlerine destek sözü verdiği bir anlaşmadır. Akdeniz Paktı, Türkiye ile İngiltere arasında daha sıkı bağlar kurulmasına büyük katkı sağlamıştır (Gilbert, 2014, s. 75-80).

Köni'ye göre de 1930'ların ortalarından itibaren, İtalyan tehdidi Akdeniz'de giderek artan bir endişe kaynağıdır (Köni, 1988, s. 237). Özellikle İtalya başta olmak üzere Mihver Devletlerinin oluşturduğu bu tehdit karşısında, Türkiye'nin kendi güvenliğini, Boğazlar bölgesini ve daha geniş çerçevede Balkanları tek başına savunması mümkün değildir. Metintaş'a göre bu konjonktür, Türkiye'nin Batılı müttefikleri ve Balkanlarda politik olarak yakın hissettiği ülkelerle bir güvenlik ittifakı içerisinde yer almasını zorunlu kılmaktaydı. Metintaş bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemde, Türkiye'nin müttefiklerini İngiltere ve Fransa gibi Batı bloğunu oluşturan devletler arasından seçtiğini ifade etmektedir. Türkiye için önemli olan, henüz işgal edilmemiş ya da tarafsız kalmayı başarmış Balkan ülkelerini, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alacak ve Mihver güçlerine karşı direnecek bir bloka dâhil etmektir. İngiltere ile bir ittifak kurma girişimi, Türkiye tarafından 1938 yılında ortaya konulmuştur. Ancak, İngiltere'nin o sıralarda İtalya ve Almanya ile daha yatıştırıcı bir politika izlemesi nedeniyle, Türkiye'nin ittifak teklifi, İngiltere'nin dış politika çizgisine ters düştüğü için kabul edilmemiştir (Metintaş, 2020).

Bunun yanı sıra Olmert, Berlin-Roma ekseninin 1936 sonlarında kurulması üzerine Türkiye'de büyüyen bir endişenin mevcut olduğunu; İtalya'nın 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal etmesinin bu endişeleri daha da şiddetlendirerek, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile daha yakın ilişkiler kurmaya mecbur ettiğini söylemektedir (Olmert, 1987). Bu anlamda Almanya'nın dış politikasının Türkiye üzerindeki ikinci büyük etkisi, (Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yapmasının önündeki bir başka kritik engel), Sovyetler Birliği'nin tutumunun değişmesine olanak sağlamasıydı. Daha önce Türkiye'nin Batı ile iyileşen ilişkilerinden rahatsızlık duyan Sovyetler Birliği, Hitlerin politikaları konusunda endişelenmeye başladığında, 1935 yılında Fransa ile bir güvenlik pakti imzaladı. Bu durum, Türkiye'nin Batı ile masaya oturmasını kolaylaştıran yollar aramasına sebep olmuştur. 1938'de, Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği ticaret, bu iki devlet arasındaki diplomatik bağların kopmasına engel teşkil ediyordu. Hodge'ye göre Türkiye, aynı zamanda, Akdeniz'deki stratejik

konumundan ötürü İngiltere'nin güçlü desteğini de elde etmeye çalışıyordu. Böyle bir durumda, Türkiye, Almanya ile İngiltere arasındaki rekabete rağmen, her iki ülkeyle de dostane ilişkiler geliştirmeyi hedefliyor ve Boğazlardaki kritik stratejisiyle, bu iki büyük güç arasında bir denge faktörü olmayı arzuluyordu (Hodge, 1950. s. 440).

4. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ile Türk Dış Politikası Nasıl Şekillenmiştir?

Yusuf Sarıay, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)" isimli çalışmasında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında stratejik konumu sebebiyle hem Müttefik hem de Mihver güçler tarafından savaşa dâhil edilmek için yoğun bir şekilde baskı altına alındığını ifade etmektedir. Bu baskılara karşılık Türkiye, savaşın gidişatına göre şekillenen bir dış politika izleyerek karşılık vermiştir. Bu politikanın ana hedefi, Türkiye'yi savaşın dışında tutarak, herhangi bir ödün vermeden ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktır (Sarıay, 1988, s.120-125). Cemil Koçak *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (1986) adlı çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren stratejilerin, savaşın askeri seyrine göre ayarlandığından sıklıkla bahsetmektedir. Koçak, Türkiye'nin diplomatik hareketlerinin savaşın askeri durumuyla sürekli olarak uyum içinde olduğunu ifade etmektedir.

Vanderlippe'ye göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı en etkin dış politikası statükoculuktur. Vanderlippe bu durumun ana kaynağını Birinci Dünya Savaşının acıları olarak nitelemektedir. Adı geçen yıllar Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından çok iyi bilinmektedir. Bu anlamda, statükoculuk, sosyal, ekonomik veya politik sistemlerde mevcut durumun korunmasını tercih eden bir tutum veya ideolojiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Vanderlippe'ye göre, İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye'nin dış politika rotasını belirleyen kişiler, öncelikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, ülkeyi savaşın dışında tutma ve savaşın getirdiği yıkımdan koruma misyonuyla titiz bir çalışma yürütmüş ve bu yönde önemli başarılar elde etmişlerdir. İsmet İnönü, dönemin küresel şartlarını ayrıntılı bir biçimde analiz edebilme yetisine sahip bir lider olarak birinci savaşın acımasız yüzünü çok yakından görmüştür. Bu sebeple İnönü ve onun çevresindeki kişilerin akıllıca düşünceleri, onları anlamsız ve öngörülmemiş maceralara atılma riskinden korumuştur (Vanderlippe, 2005, s. 55-60).

1939'un başlarında, henüz İkinci Dünya Savaşı'nın başlamadığı, ancak Almanya ve İtalya'nın genişleme politikalarının belirginleştiği bir zamanda, Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. Aydemir'e göre bu dönemin en önemli sonucu 12 Mayıs 1939'da

yayınlanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonudur. Ayrıca, Hatay Sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından, 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türk-Fransız Deklarasyonu ilan edilmiştir. Bu dönemde, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin yakınlaşmasının oluşturduğu tehditler karşısında Türkiye'nin diplomat kadrosu, 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile bir savunma ittifakı antlaşması imzalamıştır. Ne var ki, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince izlediği dış politikanın en belirgin özelliği, savaşa katılmaktan kaçınma ve ne olursa olsun savaşın dışında kalmaya çalışma çabası olacaktır (Aydemir, 2000, s.142).

Behrends'e göre, 23 Ağustos 1939 tarihinde, Almanya ve Sovyet Rusya arasındaki beklenmedik saldırmazlık anlaşması dünya genelinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Bu pakt, Sovyetlerin tarafsızlığını güvence altına alarak, Adolf Hitler'in sadece sekiz gün sonra, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırıp İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasının yolunu açmıştır (Behrends, 2009). Bu Dostluk ve Saldırmazlık Paketi'nin ilanı, global çapta olduğu gibi Türkiye'de de derin bir şaşkınlığa neden olmuştur. Türkiye o dönemde, güvenlik garantileri peşinde koşarak İngiltere ve Fransa ile müttefiklik müzakereleri gerçekleştiriyordu ve birçok kişi Sovyetler Birliği'nin de bu Batılı güçlerle aynı cephede yer alacağını varsayıyordu. Hodge, Sovyetlerin bu pakti imzalamasıyla Türkiye'nin bu beklentilerinin boşa çıktığını ifade etmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış politika planlamasında önemli değişiklikler yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu beklenmedik gelişme, Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonunu ve güvenlik politikalarını yeniden değerlendirmesine neden olacaktır (Hodge, 1950, s. 225).

1940 yılının ortalarına gelindiğinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı, Türkiye'yi savaşın hemen yanı başında bir konuma taşımıştır. Armaoğlu'na göre, bu gelişme savaşın Balkan coğrafyasına yayılmasına yol açmış ve 1934 yılında kurulan Balkan İttifakı'nın yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, İtalyanların Akdeniz'deki saldırgan tutumunun bir uzantısı olarak Yunanistan'a saldırması, Türkiye açısından artan bir tehdit unsuru oluşturmuştur (Armaoğlu, 1995). Aydemir'e göre 1940 yılının son çeyreği ve 1941'in ilk ayları, Almanya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu pekiştirdiği bir zaman dilimini temsil eder. Bu süreçte, Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'daki aktiviteleri dikkat çekmiştir. Bu gelişmeler, Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen tarafından Türkiye'ye, "Hitler'in Balkanları yeniden şekillendirme niyetinde olduğu" ifadesiyle açıklanmaya çalışılmıştır (Aydemir, 1999, s.142).

8 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın ardından çok geçmeden, 22 Haziran'da Almanya, Sovyetler Birliği'ne Barbarossa adı verilen büyük bir askerî harekât başlatmıştır. Çınar'a göre bu hamle karşısında Türkiye daha önceki tutumuna

uyarak, çatışmanın her iki tarafıyla da tarafsız bir pozisyon almıştır. Türkiye için, uzun zamandır endişe kaynağı olan bu iki büyük gücün savaşa tutuşması, geçici bir rahatlama getirmiş gibi görünse de bu durum fazla sürmemiştir. Çınar, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin de dâhil olabileceği bir anlaşma yapma ihtimalinin, Türk siyaset sahnesinde yeni bir endişe dalgası yarattığını vurgulamaktadır (Çınar, 2014). Ne var ki, 1942'nin sonlarında Kızıl Ordu'nun başlattığı kapsamlı taarruz, 1943 yılında Stalingrad'da Alman ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanarak, Almanların stratejik geri çekilmesine yol açmıştır. Aynı dönemde, Müttefik güçlerin Kuzey Afrika'daki ilerlemeleri, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu ve büyük güçlerle ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Müttefikler, Türkiye'nin savaşa kendi yanlarında katılmasını isterken, Mihver Devletleri, savaşın bu kritik döneminde Türkiye'nin tarafsızlığını koruması yönünde baskı yapmaya devam etmişlerdir. Cemil Koçak'a göre bu durum, Türkiye'nin dış politikasında dengeli bir yaklaşım benimsemesini gerektiren çok farklı yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir (Koçak, 1986, s. 203).

Bu gelişmeler, Türkiye'yi, savaşa doğrudan katılmama kararlılığını sürdürürken bile, Müttefiklerin çıkarlarına daha yatkın bir tutum sergilemeye yönlendirmiştir. Baskın Oran'a göre Türkiye'nin, Müttefik güçlerin aksine, hem Mihver Devletler hem de Sovyetler Birliği tarafından çift taraflı bir tehdit altında olması, durumu daha karmaşık hale getiriyordu. Bu dönem İnönü, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli konumunu vurgulayarak, savaşa katılımının ülkeyi işgal riskine açık hale getirebileceğini ısrarla belirtmiştir. Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* adlı eserinde Türk ordusunun potansiyel bir savaşta yeterince donanımlı olmama ihtimalini de gündeme sık sık getirdiğini, bu durumun dış politika yöneticileri tarafından daha fazla savunma teçhizatı ve yardım elde etmek için bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Oran, 1996).

Savaşın tüm gücüyle devam ettiği 18 Ekim 1943'ten 1 Kasım 1943'e kadar süren Moskova Konferansı döneminde, Sovyet yönetimi Türkiye'nin aktif savaşa katılmasını isteyen bir duruş benimsemiştir. Bu toplantıda, Müttefiklerin Türk hava üslerini kullanma izni ve Türkiye'nin yılsonuna kadar savaşa girmesi gerektiği konusunda mutabık kalınmıştır. Ancak, 5 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen konferansta ise, İngiltere'nin bu yöndeki Sovyet desteğine vurgu yapmasına karşın, Türkiye yeterince destek sağlanamaması durumunda savaşa katılmayacağını, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu aracılığıyla Müttefiklere iletmiştir. Sönmezoğlu, Türkiye'nin bu tavrının altında yatan temel kaygıyı "İngiliz hava güçlerinin Türk üslerinden Almanya'ya yönelik saldırılar düzenlemesinin, Almanların tepkisini çekip Türkiye'yi işgal riskiyle karşı karşıya bırakabilecek olmasıdır" şeklinde ifade etmektedir. Faruk

Sönmezoğlu'na göre bu risk, Türkiye'nin savunmasını garantileyecek kadar destek almadan alınmak istenmemiştir (Sönmezoğlu, 1994, s. 215).

Müttefiklerin tüm bu ısrarlarına rağmen Türkiye'nin savaşa girmemesi Selim Deringil'e göre Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri oldukça gergin bir hale getirmiştir. Türkiye'nin savaşa katılmayarak üstlendiği risk savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin potansiyel olarak yalnız bırakılması olasılığıdır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Türkiye'nin İngiltere için tarihsel olarak taşıdığı stratejik değerini yanı sıra, yakın bir gelecekte İngiliz-Sovyet rekabetinin başlayabileceği görüşünü paylaşıyordu. Bu çerçevede, Türkiye'nin diplomatik manevralarla süreci uzatarak zaman kazanması gerektiği düşünülüyordu (Deringil, 2004, s. 268).

Koçak ise bu yıllarda savaşa katılım sağlamamanın yanı sıra “Krom meselesinin” Müttefik Devletlerle Türkiye arasında bir krize neden olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin krom rezervleri, savaşın başlamasıyla birlikte hızla stratejik bir önem kazanmıştır. 1940'ların başında, Türkiye dünya krom üretiminin önemli bir kısmını kontrol etmektedir ve bu durum, savaşan güçlerin Türkiye ile olan ilişkilerini şekillendirmede önemli bir faktör olmuştur (Koçak, 1986, s. 203). Almanya, savaşın ilk yıllarında Türkiye'den büyük miktarda krom satın alarak, bu stratejik kaynağı kendi savaş sanayisinin hizmetine sunmuştur. George Harris'e göre 1941 yılında imzalanan Türk-Alman Ticaret Anlaşması, bu ilişkinin resmi bir ifadesi olmuştur. Anlaşma, Türkiye'nin krom ihracatının büyük bir bölümünün Almanya'ya yönlendirilmesini öngörmüştür, bu da Alman savaş makinesinin önemli ihtiyaçlarından birini karşılamıştır (Harris, 1972, s. 115). Ancak krom meselesi 1944'lü yıllarda Türkiye'nin önemli bir problemi haline gelmiştir.

Ekrem Erden “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yılları: Diplomasi ve Ekonomi” adlı eserinde Müttefik Devletlerin, İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlı dönemlerinde Türkiye üzerindeki diplomatik ve ekonomik baskılarını giderek artırdığını ifade etmektedir. Erden'e göre bu baskılar, özellikle Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerine yöneliktir. Müttefiklerin amacı, Türkiye'yi Almanya ile olan ekonomik bağlarını kesmeye ve böylece Almanya'nın savaş kapasitesini sınırlamaya yönlendirmektir. Aslında bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya yönelik krom ihracatı önemli bir odak noktası haline gelmişti. 20 Nisan 1944'te Türkiye, Müttefik Devletlerin artan baskılarına yanıt olarak, Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulduğunu resmi olarak açıklamak zorunda kalmıştır. Bu karar, Türkiye'nin savaşın gidişatında Müttefikler lehine bir pozisyon almasının ve Almanya ile olan ekonomik

ilişkilerini sonlandırma yönünde önemli bir adımın göstergesidir. Krom, savaş döneminde stratejik bir maden olarak kabul edildiğinden, bu kararın Almanya'nın savaş sanayisi üzerinde önemli etkileri olması bekleniyordu (Erden, 1952, s. 250).

Krom meselesinin yanı sıra İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Alman taraftarlığı ile suçladığı Menemencioğlu'nun dış politika üzerindeki etkinliğinin 1944'ün bahar döneminde azalmaya başladığı görülmektedir. Weisband'a göre bu durumun en önemli sebebi Türkiye'nin, süregelen tarafsızlık politikasını korumasının her geçen gün zorlaşmasıdır. Bu süreçte dış politika, esas olarak İnönü ve Saraçoğlu tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır. 11 Haziran günü, silah ve cephane taşıyan üç Alman gemisinin ticari gemi kisvesinde Boğazlar üzerinden Ege Denizi'ne geçişi, Müttefiklerin ciddi rahatsızlığını Türk Hükümeti'ne iletmesine neden olmuştur. Weisband bu gemilerin, sivil görünümlü olmalarına karşın, savaş gemisine dönüştürülebilecek potansiyele sahip olduğunun altını çizmektedir. Bu olayın ardından Menemencioğlu, görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Weisband, 1974, s. 180-185).

Weisband ayrıca Menemencioğlu'nun, Müttefiklerin gözünde Alman yanlısı ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini engelleyen bir figür olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Weisband'a göre aslında Menemencioğlu'nun ve İnönü'nün dış politika vizyonları arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Menemencioğlu'nun istifası, Müttefiklere Türkiye'nin dış politikasında daha Müttefik yanlısı bir yöne doğru ilerleme sinyali vermiştir (Weisband, 1974, s. 180-185). Almanya'nın kötüye giden durumu ile paralel olarak, Müttefik Güçler 6 Haziran 1944'te Normandiya bölgesine başarılı bir amfibi harekât düzenlemiştir. Bu gelişmelerin ışığında, 13 Haziran'da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye, Almanya ile olan ekonomik ilişkilerini kesmesi yönünde baskılarını daha da artırmıştır. Ancak, savaşın kazananının netleşmesine kadar Türkiye bu talebe olumsuz yanıt vermiştir. Temmuz ayının sonlarında İngiltere'nin yaptığı son uyarının ardından, Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile bütün diplomatik ve ekonomik bağlarını kopararak artık tarafını belli eden bir döneme giriş yapmıştır. Armaoğlu'na göre bu kararın alınmasında, savaş sonrasında Türkiye'nin Müttefikler tarafından tam desteklenme taahhüdü de etkili olmuştur (Armaoğlu, 1992: 414).

5. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Sosyal ve Ekonomik Hayat

Hiç şüphesiz İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Tarihçi Çağlar Keyder'e göre bu dönem Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesine rağmen, küresel çatışmanın ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki dolaylı etkilerinden kaçınmasının mümkün olmadığı bir dönem olmuştur. Keyder bu dönemi Türkiye

için, kıtlık, erzak yetersizliği, ekonomik sorunlar, ihtikârla mücadele, karne uygulaması, narh sistemi uygulamaları, ağır vergiler ve sosyolojik değişimler üzerinden özetlemektedir. Savaşla birlikte uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesi, ham madde ve enerji kaynaklarına erişimde yaşanan zorluklar ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemiştir (Keyder, 1989, s. 216). Ayrıca, devletin savaş ekonomisine geçişi ve buna bağlı olarak artan savunma harcamaları, kamu finansmanı üzerinde baskı oluşturmuş ve ağır enflasyonist eğilimler görülmüştür.

Schachter'e göre Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamış olmasına rağmen, savaş ekonomik yapının yanı sıra sosyal yapıyı da derinden etkilemiştir. Geniş kitleler bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle düşük gelirli ve orta-alt sınıflar buna örnek olarak gösterilebilir. Temel besin ve tüketim maddelerinin kıtlığı, fiyatların artması ve karaborsa nedeniyle ortaya çıkan açlık ve yoksulluk, toplumda çeşitli infiallere yol açmıştır. Schachter'e göre hükümet, fiyat denetimi, karaborsa (ihtikâr) ile mücadele ve karne sistemi gibi yöntemlerle ekonomiye müdahale etmeye ve savaşın oluşturduğu zorlukları azaltmaya çalışmıştır. Ancak, devletin mali ve altyapısal imkânlarının kısıtlı olması ve yaşanan sosyal problemler, tek parti hükümetinin ekonomiyi savaş şartlarında etkili bir şekilde yönetmesini zorlaştırmıştır (Schachter, 1980).

Ortaylı, savaş yılları boyunca genel bütçe içinde savunma giderlerinin payının arttığını, buna karşılık sağlık, eğitim ve bayındırlık gibi sosyal harcamaların belirgin bir düşüş gösterdiğini belirtmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük bölümüyle sanayileşememiş olan yeni Cumhuriyet tarıma dayanan bir ekonomik yapıda bulunuyordu. Askere alımların artması ve askerlik süresinin uzaması ile birlikte genel tarım üretimi düşmüş bununla birlikte, tahıl üretimindeki azalma, ekonominin yanında toplumu oluşturan kesimleri de derinden etkilemiştir. Ortaylı'ya göre 1938 yılına gelindiğinde savaşın ayak sesleri duyulmuş ve daha savaşın ilk anlarında piyasadaki fiyatların hızla arttığı görülmüştür. 1939 yılı fiyat endeksi 101,4' iken 942'de yani üç yılda 232,5 ve 1945'te 313,4'e çıkmıştır. 1938 yılında gıda endeksi 100 olarak belirlenirken, bu değer 1944'te 1113'e yükselmiştir. Büyük şehirlerde karaborsa ve temel gıda maddelerindeki yokluk, sosyal sınıf yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı piyasa ekonomisi, yeni bir zenginler sınıfının oluşumunu hızlandırmıştır (Ortaylı, 1998, s. 422-436).

İsmail Kafaoglu'nun 2002 yılında kaleme almış olduğu "Türkiye'de Savaş Ekonomisi ve Tarım" başlıklı eseri bu dönemi derinlemesine incelemektedir. Kafaoglu'na göre askeri

seferberlik dönemi, toplumun her kesimini etkilese de köylülük ve tarım sektörü üzerindeki etkileri daha da belirgindir. Seferberlik nedeniyle, köylü nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmış ve bu kesim üretim faaliyetlerinden mecburen uzak kalmıştır. 1936'da orduya katılan asker sayısı 120.000 civarında iken, savaş döneminde bu sayı bir milyona yaklaşmıştır. Bu askerlerin yaklaşık 750.000'ini tarım ile uğraşan köylüler oluşturmuştur. Bu durum Türkiye'yi kısa zamanda ağır bir gıda enflasyonuna sürüklemiştir. Köylüler savaşın olumsuz etkilerini en ağır şekilde yaşayan gruplardan biri haline gelmiştir (Kafaoğlu, 2002, s. 142-145). Korkut Boratav ise köylülerin karşılaştığı sorunların sadece kendi yaşamlarını değil, dolaylı yollarla toplumun diğer kesimlerini de ağır şekilde etkilediğini ifade etmektedir. Boratav'a göre 1941 yılında ve savaşın sonuna kadar tarımsal üretimde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Özellikle halkın temel gıda maddesi olan ekmek için gerekli olan buğday üretiminde %40 ile %50 arasında önemli bir azalma gözlenmiştir. Askeri seferberliğin bir sonucu olarak tarımsal üretimde yaşanan düşüş, ülkede yaygın gıda sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Boratav, 1990, s. 263-354).

Savaş koşulları, artan vergiler, askerî harekâtların gerektirdiği seferberlikler ve fiyat artışları, öncelikle ülkenin büyük bir çoğunluğunu temsil eden küçük çiftçilerle şehirdeki düşük gelir düzeyine sahip bireyleri etkilemiştir. Ticari etkinliklerin daralması, ithalata yönelik kısıtlamalar ve üretimde yaşanan aksaklıklar, toplam arzın azalmasına ve bunun sonucunda tüketici fiyatlarında bir enflasyon baskısına yol açmıştır. Yaşa'ya göre bu dönemde işçi ücretlerinin satın alma değeri düşmüş, bu da alt gelir gruplarının piyasada bulunamayan veya fiyatları artan temel tüketim ürünlerine erişimini zorlaştırmıştır (Yaşa, 1980, s. 88). Gözcü de savaşın getirdiği ekonomik zorlukların, köylülerin daha önce alışık olmadıkları gıda maddelerine yönelmelerine neden olduğunun altını çizmektedir. Gözcü bu durumu köylülerin daha pahalı ve değerli olan buğday yerine, arpa ve mısır gibi daha ucuz alternatifleri tercih etmek zorunda kaldıkları yönünde örneklendirmektedir. Gözcü'ye göre bu durum, "melez" olarak adlandırılan karışımların tüketilmesine yol açmıştır. Köylüler, bazen hasat zamanını bile beklemeden, elde ettikleri arpayı dövüp tüketmek zorunda kalmışlardır. Bu, sadece ekonomik zorlukların bir göstergesi değil, aynı zamanda halkın temel besin maddelerine olan erişiminin ne kadar ciddi şekilde etkilendiğinin de bir kanıtıdır (Gözcü, 2018, s. 97).

Bülbül savaşın başladığı ilk yıllara baktığı çalışmasında ekmek fiyatlarının ilk etapta 8 kuruştan 16 kuruşa yükseldiğini, savaş döneminde günlük kişi başı tüketim için 300 gram ekmek tayini belirlendiği istatistiklerine ulaşmıştır. Ayrıca Bülbül, 1941'de İstanbul'da şekerin fiyatının 20 kuruştan 40 kuruşa, ertesi yıl ise 500 kuruşa yükseldiğinin altını çizmektedir. Bu anlamda savaş

dönemine ait bir enflasyon analizine göre, fiyat artışı ve maliyet yüksekliği bakımından Türkiye, ortalama %363 oranıyla hem savaşa katılan hem de katılmayan ülkeler arasında zirve yapmıştır. Türkiye’yi, %203’lük fiyat artışıyla Hindistan takip etmiştir. Savaşın fiili katılımcısı olmamasına rağmen Türkiye’nin fiyat artışları açısından en yüksek seviyede yer alması, savaşın ekonomik yaşama etkilerinin önemini gözler önüne sermektedir (Bülbül, 2006).

Bunun yanı sıra, savaş yıllarında halkı en çok zorlayan konuların başında ihtikâr gelmektedir. Savaşın başlangıcından itibaren, ‘ihtikâr’ ve ‘muhtekir’ terimleri, yani ‘karaborsa’ ve ‘karaborsacılık’, devlet yetkilileri ve halk arasında en sık dile getirilen ve üzerinde en çok yakınılan konular arasında yer almıştır. Dönemin Tarım Bakanı Ali Cavit Oral bu konuda, “İhtikârın, ülkenin ekonomisine ve ekonomik düzenine verdiği zararın boyutunu hayal etmek bile zordur” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. ‘İhtikâr’ ve ‘muhtekir’ kelimeleri, bu dönemi işleyen romanlar, hikâyeler ve şiirlere kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. İhtikâr faaliyetleri o kadar yaygınlaşmıştır ki, dönemin tanınmış sosyoloğu Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, konuya ışık tutmak amacıyla 1942’de ‘İhtikâr’ adlı bir broşür yayınlamıştır. Bu yayında ihtikâr, “Fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla belirli malları toplayıp saklamak” olarak ifade edilmiştir (Fındıkoğlu, 1942, s. 1).

Türkiye’nin savaş yıllarındaki ekonomik zorluklarının önemli bir diğer yansıması olarak buğday fiyatlarındaki artışın ekmek fiyatlarına doğrudan etkisidir (*Cumhuriyet*, 1940, s. 2). Özellikle sert buğday ve çavdar fiyatlarındaki hızlı yükseliş, halkın alım gücünü önemli ölçüde zorlamış ve temel tüketim maddelerindeki fiyat istikrarını bozmuştur. Bu süreçte, Toprak Mahsulleri Ofisi’nin stok yönetimi ve tedarik politikalarının devreye girmiştir ancak spekülasyon fiyat artışlarının önüne geçilememiştir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940, s. 2). Bu durum, savaş yıllarında Türkiye’nin gıda arz güvenliği konusundaki kırılganlığını ve ekonomik yönetimde karşılaşılan zorlukları gözler önüne sermektedir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940).

Refik Saydam, İstanbul’un iâşe (beslenme) konusunda yaşadığı zorluklara dair dönemin gazetelerine açıklamalar yaparken, bu sorunların üstesinden gelinmesini zorlaştıran temel faktörlerden birisinin gıda işlerinde çalıştırılacak nitelikli personelin kıtlığı olduğunu vurgulamıştır. Aynı dönemde tanınmış politikacı ve Akşam gazetesinin sahibi olan Necmeddin Sadak ise, hükümetin ekonomik alanda doğru kararlar almasına rağmen, organizasyon eksikliği yüzünden bu kararların etkisiz kaldığını ifade etmiştir. Devlet yönetiminin yapısal ve organizasyonel zorlukları bir yana, hükümetin uyguladığı fiyat politikaları da eleştirilerin odağında yer almıştır. En önemli problem, alınan kararların etkili bir biçimde hayata

geçirilmesini engelleyen eksik donanım olsa da bu tek sorun değildir. Akel, bu dönemde yazılmış olan “Fevkalade Zamanlar Ekonomisi ve İhtikâr” başlıklı çalışmasında stokçuluk ve yüksek fiyatlarla mücadelede kullanılan yöntemlerin doğru yönde olmasına rağmen yetersiz kaldığını veya çok sık değiştirildiğini, bunun da fiyat kontrolünde aksamalara neden olduğunun altını çizmektedir. Bu anlamda fiyatların sık sık değişmesi, tüccar ve esnafın, fiyatların yine artacağı beklentisi ile piyasaya ürün sürmekten kaçınmalarına yol açmıştır. Ayrıca, dönem boyunca uygulanan birbirini zayıflatan ve çatışan politikalar da görülmekteydi. Refik Saydam'ın sıkı fiyat politikalarının ardından, Şükrü Saraçoğlu'nun fiyatları serbest bırakıp kısa süre sonra tekrar sıkı bir fiyat politikasına geri dönmesi, hükümetin ekonomi politikalarına olan güveni zedelemiş ve fiyatlar konusunda belirsizlikle spekülatif eğilimlere sebep olmuştur (Akel, 1942, s. 50-55).

Tezel'e göre 1942 yılına kadar süren fiyat ve kazanç kısıtlamaları dönemi, gıda sorunlarına etkili bir çözüm sunamamıştır. Fiyat kontrolleri altında olan mallar, yasal pazarların dışına çıkarak karaborsada yer bulmuş, üretim maliyetlerini azaltmaya çalışan üreticiler ise ürünlerinin niteliğini düşürmüştür. Özellikle 1941'de, savaşın zorlukları tarımsal üretimde önemli bir gerilemeye neden olmuştur. Bu süreçte, savaş öncesi dönemden itibaren devletin elindeki tahıl stokları azalmış, şehirlerdeki beslenme krizleri daha da görünür hale gelmiştir. Fiyat denetimlerine rağmen, tüketici fiyatlarındaki, bilhassa gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış durdurulamamış, fiyatlar daha da tırmanmıştır. 1938'de 100 seviyesinde olan fiyat endeksi, 1941'de 165'e, 1942'de 280'e çıkmış, 1943'te ise fiyatlar en yüksek seviyeye ulaşarak endeks 457'ye ulaşmıştır (Tezel, 2002, s. 350).

Bu dönemde dul, yetim ve emekli maaşlarının üç aylık periyotlar halinde dağıtıma başlandığı görülmektedir. Maaşlarını almak için başvuranların sayısının bu dönemde yüksek artışlar göstermesi, dönemin ekonomik zorluklarını ve toplumsal yardımlara olan bağımlılığın giderek arttığını ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939). Basın savaşın ilk yıllarında İstanbul'da toptan satışların tamamen durduğunu ve perakende satışların ise düşük seviyelerde olduğunu belirtirken, çoğu malda sebepsiz fiyat artışları olduğunun ve spekülasyon yapıldığının da altını çizmektedir (*Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939). Ayrıca çoğu malzemenin Avrupa'dan ithal edilememesi nedeniyle yerli üretim planlarının gündeme alındığı ve temel tüketim ürünleri ile altyapı projelerine yönelik eksiltme ve ihale süreçlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkilerinin Türkiye'de planlama süreçlerini derinden etkilediğini ve yerli üretime olan bağımlılığın arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, ithalat kısıtlamalarının, yalnızca ticaret değil, aynı zamanda altyapı projelerinde de tedarik sorunlarına

yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dönemin ekonomik yapısının hem iç piyasaya hem de devlet politikalarına yansıyan etkileri, Türkiye'nin savaş yıllarındaki ekonomik adaptasyon sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (*Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939).

Savaş yıllarında ayrıca halk günlük ihtiyaçları için üretilen malzemelere erişmekte zorluk çekmektedir. İstanbul'da bazı manifatura satıcılarının, yüksek talebe rağmen stoklarındaki kumaşları piyasaya sürmeyerek fiyat spekülasyonu yarattıkları ifade edilmektedir (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1942, s. 3). Aynı şekilde, otomobil tamircilerinin bazı yedek parçaları piyasa fiyatının çok üzerinde sattıkları belirtilmiştir. Bu durum, savaş dönemi ekonomilerinde sıklıkla rastlanan karaborsa ve fırsatçılığın Türkiye'de de kendini gösterdiğini kanıtlamaktadır. Ekonomik düzenin bu tür suiistimallerden korunması amacıyla devlet, spekülasyon ve aşırı fiyat artışlarını engellemek için yargı süreçlerini devreye sokmuştur. Söz konusu uygulamalar hem piyasa düzenini sağlamak hem de halkın temel ihtiyaçlara erişimini kolaylaştırmak adına dönemin ekonomik politikalarının önemli bir parçası olmuştur (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1942, s. 3).

Bir diğer dikkate alınması gereken önemli husus ise savaş yıllarında görülen sahteciliktir. Özellikle savaş koşullarında, piyasadaki ürünlerin miktarı azalırken, stokçuluk faaliyetleri nedeniyle bu ürünler daha da kıt hale gelmiştir. Coşkun'er'e göre bu durum, pek çok tüketim malının taklit edilmesine veya sahte olarak üretilip piyasaya sunulmasına yol açmıştır. Dönemin basınında, sahte ürünlerle büyük kazançlar elde eden kişilere dair haberlere sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu dönem için örnek vermek gerekirse, sıtma (malarya) tedavisinde yaygın olarak kullanılan ve sıklıkla ihtiyaç duyulan kinin, stokçuluk ve sahtecilik faaliyetlerinin bir parçası haline gelmiştir (Coşkun'er, 2005).

Aksoy'a göre ise savaş yıllarında yaşanan en büyük sorunlardan bir diğerini de ilaçsızlık oluşturmuştur. Türkiye, savaş sebebiyle ilaç ithalatında büyük engellerle karşılaşmış, bu da ciddi bir ilaç eksikliğine yol açmıştır. Bu eksiklik, ülkenin ilaç ihtiyacının önemli bir kısmının dışa bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Aksoy'a göre ithalatın daralması, yerel ilaç üretiminin ön plana çıkmasına neden olmuş, fakat bu durum, etken maddesi olmayan, kalitesi düşük ve hatta sahteciliğe varan ürünlerin piyasada daha fazla görülmesine sebep olmuştur. Bu sağlık ürünlerinin yetersizliği, halk nezdinde memnuniyetsizliğe yol açmıştır. 1941 yılının Eylül ayında bir araya gelen Yüksek Sağlık Şûrası, tıbbi ilaç ve malzemelerin eksikliğine çare aramış, ancak savaş süresince bu soruna kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Özellikle sıtma, tifüs, verem ve çiçek gibi salgın hastalıkların arttığı bir dönemde, gerekli sağlık malzemeleri ve ilaçlar

yeterli miktarda temin edilememiştir (Aksoy, 1986, s. 247). Özellikle tifüs İkinci dünya Savaşı yılları Türkiye'sinde büyük bir sorun olacaktır.

Tıp tarihi uzmanı Dorothy Porter'a göre, tifüs salgınının arkasındaki en büyük faktör ekonomik şartlardır. Avrupa'da, şehirleşme ile birlikte nüfusun belli bölgelerde toplanması ve beraberinde yoksulluğun artması, tifüsün yayılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, hastalığın ekonomiyile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'deki tifüs vakaları, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik ve sosyal sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, yaşam maliyetlerinin doruğa ulaştığı 1942 ve 1943 yıllarında görülmüştür. Savaşın neden olduğu, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluğun giderek derinleşmesi, toplumun büyük bir bölümünün yetersiz gıda alımı ve genel hijyen şartlarının kötüleşmesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de tifüs vakalarının artmasına önemli derecede katkıda bulunmuştur (Porter, 2005, s. 48).

Dönemin gazeteleri ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarında tifüsün yanı sıra veremin de önü alınamayacak bir şekilde yayıldığını yazmaktadır. Verem vakalarındaki artış özellikle 1943 ve 1944 yıllarında belirginleşmiş, ekonomik sıkıntılar ve yoksulluk, gıdasız kalan insanları hastalıkların pençesine itmiştir. Verem tedavisi için dispanserlere ve diğer sağlık kurumlarına başvuranların sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Örneğin, 1943 yılında İstanbul Erenköy Sanatoryumu'nda, 129 yatak olmasına rağmen, bir yılda yatırılan hasta sayısı 482'ye ulaşmıştır. Bu, sanatoryumun 1932'den beri en yoğun hasta kabul ettiği yıl olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl, özellikle çocuklar arasında akciğer veremi vakalarının hızla arttığı gözlemlenmiştir. 3-15 yaş arası çocuklar arasında verem vakaları, savaş öncesi döneme göre %30 oranında bir artış kaydetmiştir. Bu dönemde, çocuklar arasında yayılan verem vakaları, savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinin bir yansıması olarak ciddi bir sağlık sorunu haline gelmiştir (*Cumhuriyet*, 1944, 24 Mart).

Bu dönemde yayınlanan haberlerde, özellikle bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı daha da vurgulanır hale gelmiştir. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin çeşitli tarihlerde yayımladığı haberler, bu hastalıkların Türkiye'nin farklı bölgelerinde etkili olduğunu ve özellikle çocuklar, yaşlılar ve zayıf bünyeye sahip kişiler arasında ciddi tehdit oluşturduğunu aktarmaktadır (*Cumhuriyet*, 1939, 1 Eylül; *Cumhuriyet*, 1939, 9 Eylül). Bu dönemde, halk sağlığını korumak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin, hijyenin sağlanması ve koruyucu ekipmanların dağıtılması önemli bir rol oynamıştır. Kızılay, özellikle maske dağıtımı gibi girişimlerde bulunmuş ve halkı salgın hastalıklara karşı bilinçlendirmiştir (*Cumhuriyet*, 1939, 8 Eylül). Ayrıca, sağlık

malzemeleri ve ilaçların dağıtımı hızlandırılmış, yerel yönetimlerce koruyucu önlemler alınmıştır.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı Türkiye’de sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Tarafsızlık politikası, Türkiye’nin doğrudan savaşa girmesini önlemiş olsa da savaşın ekonomik baskıları ve kıtlık gibi dolaylı etkileri geniş kitleler üzerinde hissedilmiştir. Devletin uyguladığı karne sistemi, fiyat denetimleri ve ihtikârla mücadele çabaları, savaş ekonomisinin zorluklarını hafifletmeye yönelik adımlar olsa da bu politikalar halkın yaşam kalitesini artırmakta yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde yaşanan sosyal değişimler ve ekonomik problemler Türkiye’nin ilerleyen yıllarda daha planlı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesi için önemli bir temel oluşturmuştur. Savaşın zorluklarına rağmen Türkiye’nin uluslararası alandaki tarafsız duruşunu koruması, diplomatik başarıları ve iç istikrarı sağlaması da bu dönemin dikkate değer yönlerinden biridir. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı’nın sosyoekonomik etkileri hem Türkiye’nin tarihi gelişim süreci hem de toplumsal dayanıklılığı açısından önemli bir ders niteliğindedir.

Sonuç

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin izlediği dış politikalar ve savaşın ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Savaş boyunca Türkiye’nin tarafsızlık politikasını koruma çabasını stratejik diplomatik manevralarla desteklediği hem Müttefik hem de Mihver devletleri ile dengeli bir ilişki yürütme amacı güttüğü açıkça görülmektedir. Türkiye, savaşın dışında kalmayı başararak büyük bir askerî yıkımdan kaçınmış, ancak ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin dış politikasında önemli bir role sahip olan Tevfik Rüştü Aras unutulmamalıdır. Aras, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını başarıyla sürdürmesinde kilit bir figür olarak öne çıkmaktadır. Dönemin karmaşık uluslararası ilişkilerinde Aras, Türkiye’nin Batılı devletlerle dengeli ilişkiler kurmasını sağlamış ve savaşın olumsuz etkilerinden ülkeyi korumayı amaçlayan politikalar geliştirmiştir. Özellikle, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimlerin Türkiye üzerindeki baskısını azaltmak adına çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuş ve savaşın yoğunlaştığı dönemlerde ülkenin güvenliğini önceleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Aras’ın bu dönemdeki katkıları, Türkiye’nin bağımsız kararlar alabilmesine ve bölgesel güvenliği sağlamasına olanak tanıyarak, savaş sonrası dönemde de etkisini gösteren bir dış politika mirası bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasında Batıcılık, savaşın getirdiği belirsizlik ve tehditlere karşı ülkenin güvenliğini sağlamada temel bir strateji olarak öne çıkmıştır. Türkiye, savaş boyunca tarafsız kalmaya özen gösterse de Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirmeyi ve Batı ekseninde bir denge politikası yürütmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin ekonomik ve askerî desteğe ihtiyaç duyduğu dönemde özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile iş birliğini artırmasına zemin hazırlamıştır. Batı ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'nin savaş sonrasında NATO ve Avrupa Konseyi gibi kurumlarla entegrasyon sürecine girmesini kolaylaştıran önemli bir dönemeç olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde uygulanan Batıcı politika, Türkiye'nin kendini Sovyet tehdidine karşı koruma amacına hizmet ettiği gibi, ülkenin Batı'nın güvenilir bir müttefiki olarak konumlanmasında etkili olmuştur.

Numan Menemencioğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politika stratejilerinde önemli bir figür olarak yer almış ve zaman zaman Alman yanlısı olarak nitelendirilmiştir. Menemencioğlu, özellikle Almanya'nın savaşın ilk yıllarındaki askeri başarıları ve Avrupa'daki etkisi karşısında Türkiye'nin tarafsızlık politikasını korurken Almanya ile dengeli bir ilişki geliştirmeyi savunmuştur. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı güvenliğini ön planda tutan Menemencioğlu, Almanya'ya yakın durmanın bu tehdit karşısında ülkenin güvenliğini pekiştireceğini düşünmüştür. Ancak, Alman yanlısı olarak görülmesi yalnızca bir taraf seçme eğiliminden ziyade, dönemin stratejik gerekliliklerine dayanmaktadır. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaş boyunca Batı ve Almanya arasında dengeyi korumasını hedeflerken, bu yaklaşımıyla Türkiye'nin savaş dışında kalması için çeşitli diplomatik manevralara önayak olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Akdeniz'deki dengeleri ve İtalya'nın yayılmacı politikalarını yakından takip etmiştir. İtalya, savaşın başında Akdeniz ve Balkanlar'da agresif bir politika izleyerek Doğu Akdeniz'e hâkim olmayı amaçlamış, bu ise Türkiye için bir tehdit unsuru olarak belirlemiştir. Mussolini'nin "Yeni Roma" ideali doğrultusunda İtalyanların Orta Doğu ve Ege üzerindeki hedefleri, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu dönemde Türkiye, Akdeniz'deki stratejik konumunu koruyabilmek adına tarafsızlığını sürdürmüş ve Batılı devletlerle ittifakını güçlendirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin kaderini şekillendiren en önemli isimlerden biri olan İsmet İnönü, sadece askerî geçmişiyle değil, aynı zamanda ince diplomatik stratejileriyle de öne çıkmıştır. İnönü, savaşın patlak vermesiyle Türkiye'yi bu küresel felaketten uzak tutmak için

“aktif tarafsızlık” politikası olarak bilinen cesur bir yol izlemeye karar vermiştir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin büyük devletlerin etkisi altında kalmadan savaşın dışında tutulmasını hedeflemiş ve bu doğrultuda İnönü’nün diplomasi alanındaki yetkinliğini ortaya koymuştur. İlginç olan, İnönü’nün savaş boyunca Batılı güçlerle dostane ilişkiler geliştirirken, bir yandan da Nazi Almanyası ile ekonomik ilişkileri sürdürmesi ve demir cevheri satışlarını devam ettirmesidir. Bu ikili politika, Türkiye’nin Batı’nın güvenini kaybetmeden Nazi Almanyası’nın da tepkisini çekmeyecek ince bir dengede yürütülmüştür. İnönü’nün bu stratejisi, savaşın en zorlu dönemlerinde bile Türkiye’nin bağımsızlığını korumasını sağlamıştır.

Ne var ki savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve toplumsal değişimler, Türkiye’nin sosyal yapısında önemli sosyolojik dönüşümlere yol açmıştır. Yoksulluk, açlık ve sağlık sorunları, toplumun geniş kesimlerini etkilemiş ve sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Devletin uyguladığı karne sistemi ve fiyat kontrolleri, bu sorunları hafifletmeye çalışmış, ancak bu çabalar çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Toplumsal değişim teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, savaşın Türkiye’deki toplumsal yapıyı derinden etkilediği ve sosyal dinamiklerde kalıcı değişimlere yol açtığı görülmektedir.

Türkiye’nin Müttefik ve Mihver devletlerle olan ilişkileri, savaşın seyrine göre şekillenmiş ve ülkenin uluslararası konumunu belirlemiştir. Türkiye, Milletler Cemiyetine üyeliği ve bölgesel iş birliği anlaşmaları gibi diplomatik girişimlerle uluslararası arenada etkin bir rol oynamıştır. Ancak savaşın getirdiği baskılar, Türkiye’nin dış politikasında zaman zaman zorluklara yol açmış ve ülkenin stratejik kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur.

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin izlediği dış politikalar ve savaşın ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz ederek, Türkiye’nin bu zorlu dönemdeki durumunu anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Türkiye’nin tarafsızlık politikası, ekonomik kısıtlamalarla başa çıkma stratejileri ve toplumsal değişimlerin derinlemesine incelenmesi, ülkenin savaş süresince izlediği politikaların kısa vadeli başarılarını ve uzun vadeli ekonomik maliyetlerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akel, B. (1942). *Fevkalade zamanlar ekonomisi ve ihtikâr*. Muallim Ş. Fuad Güçyener Basımevi
- Aksoy, Y. (1986). *Bir kent, bir insan: İzmir'in son yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın yaşamı ve anıları*. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1919-1980* (11. baskı, Cilt 1). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataöv, T. (1961). Turkish foreign policy: 1923-1938. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2, 103–142.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *İkinci adam*. Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam* (Cilt 2, s. 142; İlk yayın tarihi: 1965). Remzi Kitabevi.
- Barlas, D. (2017). Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve kuşku arasında. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(55), 93–111.
- Bartoletti, S. C. (2016). *Hitler youth: Growing up in Hitler's shadow (Scholastic Focus)*. Scholastic Inc.
- Behrends, J. C. (2009). Back from the USSR: The Anti-Comintern's publications on Soviet Russia in Nazi Germany (1935–41). *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 10(3), 527–556.
- Boratav, K. (1990). İktisat tarihi: 1908–1980. S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye* (s. 263–354) içinde. Cem Yayınevi.
- Bosworth, R. J. (2014). *Mussolini*. Bloomsbury Publishing.
- Bülbül, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de sosyal hayata olumsuz yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 9, 1–51.
- Casanova, J. (2015). *İspanya iç savaşı'nın kısa tarihi*. İletişim Yayınları.
- Coşkun, K. (2005). *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye ekonomisi: İhtikâr ve ihtikârla mücadele* (Tez No. 158535) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 2). Üç aylık dul ve yetim maaşlarının dağıtımı. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 10.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 3). Manifatura piyasasında durgunluk ve spekülasyon. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 6). İthalat ve üretim kısıtlamalarına dair haberler. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 1). Balkan Antantı ve Türkiye'nin diplomatik girişimleri. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 5.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 10). Ekmek fiyatlarındaki artış ve ekonomik düzenlemeler. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 2.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 20). Balkan ülkeleri arasındaki sınır düzenlemeleri ve Türkiye'nin arabuluculuk rolü. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 3.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1942, Mayıs 1). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 3.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1944, 24 Mart). Verem hastalığı günden güne artıyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Çakmak, H. (2008). *Türk dış politikası, 1919-2008*. Platin.
- Çınar, B. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın iki cepheli savaş sorunu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 149–197.
- Değirmenci, S. (2023). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ekonomisi: Politikalar, yaklaşımlar ve sonuçlar. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 181–204.
- Deringil, S. (2004). *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*. Cambridge University Press.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eloranta, J. (2011). Why did the League of Nations fail? *Cliometrica*, 5(1), 27–52. <https://doi.org/10.xxxx>
- Erden, A. F. (1952). *İsmet İnönü*. Burhanettin Erenler Matbaası.
- Erden, A. F. (1999). *İsmet İnönü* (2. Baskı). Bilgi Yayınevi.

- Ergün, A. (1988). *Türkiye ekonomisi ve büyük buhran*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erickson, E. J. (2007). *Ottoman army effectiveness in World War I: A comparative study*. Routledge.
- Esmer, A. Ş. (1959). *Türk diplomasisi (1920-1955)*. Yeni Türkiye Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1942). *İhtikâr: İhtikârın sebepleri ve önlenmesi hakkında tarihî ve sosyolojik bir deneme (Profiteering: A historical and sociological essay about the reasons and prevention of profiteering)*. İŞ Türkiye Felsefî, Harbî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.
- Gassner, M. (2023). Schuett, Robert: Hans Kelsen's Political Realism. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht/Heidelberg Journal of International Law*, 83(2), 355–360.
- Gilbert, M. (2014). *The second world war: A complete history*. Rosetta Books.
- Gözen, R. (2008). ABD ile ilişkiler. H. Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 379-386) içinde. Platin Yayınları.
- Harris, G. (2010). *Turkey's foreign policy in transition: 1950–1974*. Brill.
- Harris, G. S. (1972). *Troubled alliance: Turkish-American problems in historical perspective, 1945-1971* (Cilt 2). American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Harris, G. S. (2004). Turkey's foreign policy: Independent or reactive? L. C. Brown (Ed.), *Diplomacy in the Middle East* (s. 259–278) içinde. I.B. Tauris.
- Iriye, A. (2014). *The origins of the Second World War in Asia and the Pacific*. Routledge.
- Jansen, M. B. (2002). *The making of modern Japan*. Harvard University Press.
- Kafaoğlu, A. B. (2002). *Varlık vergisi gerçeği*. Kaynak Yayınları.
- Kershaw, I. (2010). *Hitler: A biography*. WW Norton & Company.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Keynes, J. M. (2017). *The economic consequences of the peace*. Routledge.
- Koçak, C. (1986). *Türkiye'de milli şef dönemi: (1938-1945)*. Yurt Yayınları.
- Köni, H. (1988). *II. Dünya Savaşı öncesinde Türk dış politikası*. İletişim Yayınları.
- Kuniholm, B. R. (1990). Turkey and the West. *Foreign Affairs*, 70, 34.

- Lesaffer, R. C. H. (2011). *Kellogg-Briand Pact (1928)*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law.
- Lewis, B. (1970). *The birth of modern Turkey*. Turkish Historical Society, Printing House.
- Limberg, M. (2014). “In relation to the Pact”: Radical pacifists and the Kellogg-Briand Pact, 1928–1939. *Peace & Change*, 39(3), 395–420.
- Lyttelton, A. (2004). *The seizure of power: Fascism in Italy, 1919-1929*. Routledge.
- MacMillan, M. (2007). *Paris 1919: Six months that changed the world*. Random House.
- Maresca, L. (2003). The Geneva Conventions: The core of international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*
- Meilinger, P. S. (1999). Clipping the bomber’s wings: The Geneva Disarmament Conference and the Royal Air Force, 1932-1934. *War in History*, 6(3), 306–330.
- Metintaş, M. (2020). İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye’nin dış politikası (1939). *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 4(7), 54–82.
- Moore, B. (1993). *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world*. Beacon Press.
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: A liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513–553.
- Morgan, P. (2017). *Italian fascism, 1915-1945*. Bloomsbury Publishing.
- Murray, W. (1983). *Strategy for defeat: The Luftwaffe, 1933-1945*. Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press.
- Najmuldeen, A. (2020). II. Dünya Savaşında Japonya’nın uyguladığı Asya katliamları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 191–201.
- Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence*. World Politics in Transition.
- Olmert, Y. (1987). Britain, Turkey and the Levant question during the Second World War. *Middle Eastern Studies*, 23(4), 437–452.
- Olson, B., Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2018). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. Cambridge University Press.

- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: Temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 353-370.
- Ortaylı, İ. (1998). İkinci Dünya Savaşı'nda şehirlerde hayat. *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (20-22 Ekim 1997-İstanbul)* (s. 422-436) içinde. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Overy, R. (2005). *The dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*. Penguin UK.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 256-257.
- Paxton, R. O. (2005). *The anatomy of fascism*. Vintage.
- Pedersen, S. (2007). Back to the League of Nations. *The American Historical Review*, 112(4), 1091-1117.
- Porter, D. (2005). *Health, civilization and the state: A history of public health from ancient to modern times*. Routledge.
- Richardson, D., Stone, G. A. ve Stone, G. (2005). D. Richardson, G. A. Stone, G. Stone (Ed.), *The Geneva Disarmament Conference 1932-34. Decisions and diplomacy* (s. 77-100) içinde. Routledge.
- Robins, P. (2003). *Suits and uniforms: Turkish foreign policy since the Cold War*. Hurst.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1755-1777.
- Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin batı ittifakına yönelişi ve NATO'ya girişi (1939-1952)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Schachter, G. (1980). Economic development in the context of short-term public policies: The economic advance of Turkey, 1938-1960 by Morris Singer. *The Journal of Economic History*, 40(3), 645-646.
- Shanahan, W. O. (1962). *The rise and fall of the Third Reich: A history of Nazi Germany*. Simon & Schuster.
- Sönmezoğlu, F. (1994). *Türk dış politikasının analizi*. Der Yayınları.

- Speer, A. (1997). *Inside the Third Reich*. Simon and Schuster.
- Steiner, Z. (2005). *The lights that failed: European international history 1919-1933*. OUP Oxford.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)* (5. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thomas, G. (1990). *The novel of the Spanish Civil War (1936-1975)*. Cambridge University Press.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2019). *World War I: A country-by-country guide [2 volumes]*. Bloomsbury Publishing USA.
- Uluslan, Ş. (2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) girişi-öncesi ve sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 237–258.
- Ünalp, F. R. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalma politikaları ve sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (45), 201–221.
- Vanderlippe, J. M. (2001). A cautious balance: The question of Turkey in World War II. *The Historian*, 64(1), 63–80.
- Vanderlippe, J. M. (2005). *The politics of Turkish democracy: İsmet İnönü and the formation of the multi-party system, 1938-1950*. SUNY Press.
- Vere-Hodge, E. R. (1950). *Turkish foreign policy, 1918-1948*. Impr. Franco-Suisse.
- Yardımcı, M. E. ve Kutlutürk, D. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin ekonomik kısıtları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 47–67.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978*. Akbank Kültür Yayını.
- Yüksel, Ç. (2013). *NATO ve Türkiye'nin dış politikasına etkileri (1949-1974)* (Tez No. 358317) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Zhen, J. (1984). *The Japanese colonial empire, 1895-1945*. Princeton University Press.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. I.B. Tauris.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Tarih alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

***Bir Zamanlar Anadolu'da'nın Muhtar Sahnesinde
Erkekliğin Söylem Analizi***
*Discourse Analysis of Masculinity in the Mukhtar Scene of
Once Upon a Time in Anatolia*

BURAK ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi
buraksahin@ardahan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9051-6841>

<https://ror.org/042ejbk14>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.01.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 10.05.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Şahin, B. (2025). Bir Zamanlar Anadolu'da'nın muhtar sahnesinde erkekliğin söylem analizi. *ASA Dergisi*, 3(1), 38-71. <https://doi.org/10.71313/asa.1621266>

Şahin, B. (2025). Discourse analysis of masculinity in the mukhtar scene of Once Upon a Time in Anatolia. *Journal of ASA*, 3(1), 38-71. <https://doi.org/10.71313/asa.1621266>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

Nuri Bilge Ceylan'ın yönetmenliğini yaptığı *Bir Zamanlar Anadolu'da* (2011) filminde, erkeklerin bürokrasi, otorite, hiyerarşi, suç ve ölümle ilişkisi ile erkek dünyasındaki kadın temsilleri farklı karakterler üzerinden anlatılmaktadır. Filmin hikâyesi bir cesedin aranmasına dayanmakta, bu arayış karakterlerin kendileriyle ve diğer karakterle olan hesaplaşmalarını açığa çıkarmaktadır. Filmdeki muhtar sahnesi bir eşik oluşturmakta, bu sahnede hikâyeye dâhil olanlar, kahramanların olgulara bakış açılarını anlamamıza yardımcı olmakta ve filmin bir diğer safhaya geçişini sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminin muhtar sahnesinde yer alan erkeklik performanslarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, söylem ile güç arasındaki ilişkiye odaklanan eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Teun A. van Dijk'in söylemi anlamak için oluşturduğu düzeylerden yararlanılarak filmin erkek karakterlerinin bürokrasiden taşra kültürüne, hegemonik erkeklikten iktidar krizlerine kadar yayılan söylem stratejilerine odaklanılmaktadır. *Bir Zamanlar Anadolu'da*, erkeklik ideolojisini yaymayı amaçlayan bir film olarak ele alınmamış; yönetmen, senaristler ve kahramanların erkeklik temsillerine yönelik yaklaşımları bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, muhtar sahnesine yansıyan erkeklik söylemi, dokuz tematik kategori çerçevesinde ve ilişkisel bir perspektifle çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, erkeklik, hiyerarşi, Nuri Bilge Ceylan, *Bir Zamanlar Anadolu'da*.

Abstract

In *Once Upon a Time in Anatolia* (2011), directed by Nuri Bilge Ceylan, male characters' relationship with bureaucracy, authority, hierarchy, crime and death, and the representation of women in the male world are depicted through different characters. The story of the film is based on the search for a body, and this search reveals the characters' reckoning with themselves and with others. The mukhtar scene in the film serves as a threshold, with the characters introduced in this scene helping us understand the protagonists' perspectives on the events and enable the film's transition to another phase. The aim of this study is to reveal the performances of masculinity in the mukhtar scene of *Once Upon a Time in Anatolia*. For this purpose, critical discourse analysis was used, focusing on the relationship between discourse and power. Utilizing the levels that Teun A. van Dijk created to understand discourse, the focus is on the discourse strategies of the male characters in the film, ranging from bureaucracy to rural culture, from hegemonic masculinity to crises of authority. *Once Upon a Time in Anatolia* was not considered a film aiming to disseminate the ideology of masculinity; it was examined in the context of the director, scriptwriters and characters' approaches to the representation of masculinity. In this study, the discourse of masculinity reflected in the mukhtar scene was analyzed within the framework of nine thematic categories and from a relational perspective.

Keywords: gender, masculinity, hierarchy, Nuri Bilge Ceylan, *Once Upon a Time in Anatolia*.

Giriş

Bir Zamanlar Anadolu’da (2011), Nuri Bilge Ceylan’ın toplumsal ve felsefi içeriği zengin bir filmidir. Yönetmen, daha önceki filmlerindeki minimalist unsurları korumuş olsa da bu filmde sinematografisini zengin öykü ve karakterlerle güçlendirmiştir. Film kahramanlarının içsel hesaplaşmalarına ağırlık verilmesinin yanı sıra, sosyolojik nitelikteki motifler de filmde belirgin bir yer tutmaktadır. Filmin ana kahramanlarının erkeklerden oluşması, bürokrasiyi, otoriteyi ve ast-üst ilişkilerini yansıtan mesleklerin öne çıkması, erkeklerin değerlerinin hem kadınlar hem de diğer erkeklerle sınanması ve taşranın, kendi dinamikleriyle birlikte kentlilerin bakış açısından yansıtılması, filmin temel unsurlarıdır.

Bu filmde, tüm üyelerinin erkek olduğu bir ekibin arabanın farıyla bozkırı aydınlatarak çıktıkları yolculuk, erkeklik ve iktidar ilişkilerini görünür kılan bir metafor olarak değerlendirilebilir. Filmin muhtar sahnesi saygınlık kazanma, takdir edilme arayışı, güç elde etme yolları, rekabet ve çatışma öğelerini barındırmaktadır. Ayrıca, erkeğin imgesel dünyasındaki kadın analizine de imkân tanımaktadır. Filmin genelinde yer alan söylem zenginliği muhtar sahnesinde daha derin ve çok katmanlı bir hâl almaktadır. Toplumsal düzen içerisindeki eşitsizliklerin söylem ile doğallaştırılmasının izleri, filmin bu kısmına da aksettirilmiştir. Muhtar sahnesinde, misafirlerin yemek yediği esnada muhtar, kendi projesini uzun ve kesintisiz bir monolog şeklinde dile getirmektedir. Otoritesiyle herkes üzerinde egemenlik kuran savcı ise bir sırrın ayrıntılarını paylaşır.

Eleştirel söylem analizi, gizli kalanı, söylem içerisinde yuvalanmış olanı açığa çıkartmaya çalışmaktadır. Her söylem gizli bir düşünceyi ve ideolojiyi barındırmaktadır. Söylem belirli bir mekânda ve zamanda zikredilmiş, dile dayanan veya dil dışı sembollerden oluşan, kaynağının tutumlarını da içeren edimlerdir (Günay, 2022). Eleştirel söylem çözümlemesi, hâkimiyet, sınıf ayrışması, ırk, toplumsal cinsiyet, ideoloji, ayrımcılık, gelenek ve sosyal yapı gibi temaları masaya yatırmakta ve bu konuları mercek altına almaktadır (van Dijk, 2003a, s. 355).

Çalışmada önce erkeklik konusu ele alınmış, ardından yöntem hakkında bilgi verilmiş ve bulgular bölümünde Teun A. van Dijk’in eleştirel söylem analizinden yararlanılmıştır.

1. Erkeklik

Toplumsal cinsiyet kültürü tartışmaları, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rolleri ile kadınlık ve erkeklik tanımlarını; evlenme biçimlerini, aşkı, güzellik anlayışını ve cinsler arasındaki benzerlik ve farklılık algılarını ele almaktadır (Türküne, 1989, s. 10). Erkeklik, toplumsal

cinsiyet stereotipleri üzerine kurulmuştur. Tarihsel olarak birçok değişikliğe uğramış olsa da bu stereotipler genel biçimini binlerce yıldır taşımaktadır. Erkekliğe ilişkin olumlu ve olumsuzlayıcı stereotipler ve olumsuzlayıcı stereotiplerin birleşimi sonucunda baskın bir erkeklik algısı oluşmuştur. Güçlü olmak normdur; zayıflık ise erkekleri ayrımcı bir şiddete maruz bırakabilmektedir (Mosse, 1996, s. 5-6). Kimmel'e (2005, s. 25-26) göre, erkeklik ebedi, zamansız bir kaynak olarak görülebilir. Erkeklik, kişinin sahip olduğu ya da olmadığı bir nitelik olarak değerlendirilmektedir. Zorlu bir geçiş ritüelini başarıyla tamamladığı için büyükleri tarafından genç bir acemiye büyük bir törenle sunulan ödüdür, ancak yaşam boyu bu yeterlilik sorgulanabilmektedir.

Demirel'e (2016) göre, toplumsal rollerin katı yapısı, yalnızca kadınlar için değil, erkekler için de baskı ve mağduriyet yaratmaktadır. Ataerkil toplum düzeninde erkeklik, iş ve gelir sağlama zorunluluğu ile tanımlanmakta, bu rollerin dışına çıkan erkekler toplumsal olarak değersiz görülebilmektedir. Erkeklerle, güçlü olma, ailesini ve namusunu koruma gibi roller atfedilmekte; bu durum, onların psikolojik baskı ve stres altında kalmalarına yol açabilmektedir. Toplumun erkeklerden beklediği roller, bireyin kendi tercihten bağımsız olarak yerine getirilmek zorunda bırakılmakta; bu rollerin dışına çıkılması durumunda ise birey, dışlanma ve çeşitli toplumsal yaptırımlarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Erkeklik normları, erkek ve kadın arasında kısıtlayıcı bir toplumsal etkileşim inşa etmektedir. Toplumda egemen kabul edilen belirli mahremiyet ve yakınlık biçimleri bulunmaktadır. Evlilik, aile içi ilişkiler ve çocuk yetiştirme gibi alanlar bu kapsamda yer almaktadır. Erkeğin üstünlüğüne dayanan normlar kadının bedenini erkeğin, ailenin ve genel bir ifade ile toplumun mülkiyeti gibi görmektedir. Erkek egemen anlayış kadının varoluşunu bireysel bir değer olarak ele almak yerine, onu doğurganlık ve toplumun sürekliliği ile ilişkilendirmektedir (Zengin, 2011, s. 32). Chodorow'a (2007, s. 99) göre, erkekler toplumsal cinsiyet kültürü içerisinde öfkelerini daha serbestçe gösterebilmektedir. Kadınlar ise edilgen olma üzerine eğitilmektedir. Bourdieu'ye (2014, s. 67) göre ise kendilerini alçaltma ve yok saymaya eğilimli bir toplumsallaşma uğraşına boyun eğmesi beklenen kadınlara, feragat, teslim ve sessizlik gibi "erdemler" öğretilmektedir.

Hegemonik erkeklik Connell'in, Gramsci'nin hegemonya analizlerinden esinlenerek oluşturduğu, kültürel süreçleri ve gündelik hayatı da kapsayan bir iktidar tartışmasını toplumsal cinsiyet alanına taşıdığı kavramıdır. Egemenliğin çıkış noktası, bir 'ideal' olarak görülmesidir. Beyaz tenli olmak, sınıfsal konum, heteroseksüellik, bağımsızlık, rasyonellik, eğitilmiş olmak,

rekabetçi ruh, başarıma arzusu, kontrol edilen ve yönlendirilen saldırganlık, zihinsel ve fiziksel dayanıklılık gibi tanımlayıcı özellikler, toplumda desteklenebilmektedir (Connell, 2000). Hegemonik erkeklik, toplumdaki cinsiyet ilişkilerini meşrulaştıran, eşit olmayan bir biçimde sürdüren tabi kılınmış erkeklikler ve kadınlar inşa eden bir erkeklik biçimini ifade etmektedir (Messerschmidt, 2019, s. 60). Hegemonik erkeklik, normatif bir kimlik ve toplumsal konum olmasının yanı sıra, ideal bir model olarak somut gerçeklikte karşılık bulan bir eylem biçimi olarak da değerlendirilmektedir. Erkeklik, toplumda zayıf olarak görülen kadınların ve çocukların korunmasını zorunlu kılmakta; “sahiplenme, “koruma ve “sorumluluk” ilkeleri üzerine inşa edilmektedir (Aydın ve Atalay, 2021).

Hegemonik erkeklik, kültürel idealleri kapsamasına karşın onu temsil eden herkesin bu ideallere denk düştüğü sonucuna ulaşılmamaktadır. Connell’in (1998, s. 247), hegemonik erkeklik idealinin temsili olarak sunduğu Humphrey Bogart, John Wayne ve Sylvester Stallone’un canlandırdığı film karakterleri ve boksör Muhammed Ali veya Avustralyalı futbolcu Ron Barassi gibi gerçek kimseler bu idealin sürdürülmesinin araçlarıdır. Connell’in hegemonik erkeklik kavramı, belirli bir dönemde toplumsal olarak en çok onay gören ve iktidarı pekiştiren erkeklik anlayışını ifade etmektedir. Bu bağlamda, Humphrey Bogart, John Wayne ve Sylvester Stallone gibi sinema karakterleri ile Muhammed Ali veya Ron Barassi gibi gerçek kişiler, hegemonik erkeklik idealinin farklı yönlerini temsil etmektedir. Kültürel erkeklik ideali, aslında erkeklerin büyük bir çoğunluğunun gerçek kimlikleriyle birebir örtüşmek zorunda değildir. Bu isimler hegemonik erkekliğin kamusal yüzünü oluşturarak iktidarın ayakta tutulmasına katkı sağlarlar. Ancak “suç ortaklığı” da rızanın inşası için kaçınılmazdır. Erkeklerin çok azı Stallone ya da Bogart ile özdeşleştirilebilir; ama bu imajların ayakta kalması için erkekler arasında bir ittifak bulunmaktadır.

Erkek egemenliği, erkeklere geniş bir hareket alanı ve iktidar ayrıcalıkları sağlamakla birlikte, belirli normları dayatarak onların toplumsal baskıya maruz kalmasına da neden olabilmektedir. Hegemonik erkeklik ideali, erkekleri güçlü, duygularını bastıran, ekonomik olarak başarılı, rekabetçi ve bağımsız bireyler olmaya zorlamaktadır. Bu durum, erkeklere bazı özgürlük alanları sunsa da, aynı zamanda bu normlara uyma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Toplum tarafından erkeklerden beklenen roller, (örneğin, ekonomik sorumluluk üstlenmek, güçlü bir duruş sergilemek, duygusal kontrolü kaybetmemek ve otoriter bir figür olmak) bireylerin özgün kimliklerini ve kişisel arzularını kısıtlayabilmektedir. Hegemonik erkeklik ideali, duygusal açıklığı zayıflık olarak tanımladığı için erkekler, kişisel sıkıntılarını paylaşma konusunda çekimser davranabilir ve bu durum psikolojik sorunlara yol açabilir. Benzer şekilde,

iş dünyasında ya da aile içinde ekonomik yükümlülüklerin erkeklere yüklenmesi, onları daha riskli işlere yönelmeye zorlayarak ciddi bir stres kaynağı oluşturabilmektedir. Erkek egemenliği erkeklere belirli ayrıcalıklar tanırken, aynı zamanda onları toplumsal kalıplara hapseden bir baskı mekanizmasına dönüşebilmektedir. Erkekler, bu sistemin sunduğu iktidar avantajlarını korumaya çalışırken, aynı zamanda bu avantajların sürdürülebilmesi için belirlenen normlara uyma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ikili yapı, erkek egemenliğinin yalnızca kadınlar üzerinde değil, erkekler üzerinde de baskı yarattığını ve ataerkil düzenin tüm bireyleri belirli toplumsal rollere hapsederek sınırlandırdığını göstermektedir.

Ugur'un çalışmasında (2024), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen 2004-2022 Yaşam Memnuniyeti Anketi veri seti kullanılarak, Türkiye'de yaşayan kadınların mutluluk düzeyleri erkeklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kadınların mutluluk avantajını açıklayan faktörlerden biri, mutluluk kaynağı olarak gördükleri değerlerle ilişkilidir. Kadınlar, erkeklere kıyasla sağlık ve sevgiyi mutluluk açısından daha önemli görürken, erkekler iş, para ve başarıya daha fazla önem atfetmektedir. Ayrıca kadınlar cinsiyetleri nedeniyle erkeklere oranla daha fazla toplumsal baskı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Cinsiyet temelli toplumsal baskı, mutluluğu azaltıcı bir unsurdur. Ancak bu baskıya maruz kalmalarına rağmen kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmanın bulguları da ataerkil toplum düzeninin, erkeklere belirli roller dayatarak onların üzerindeki baskıyı artırdığını ortaya koymaktadır. Erkeklerden güçlü, rekabetçi, duygularını bastıran ve sürekli başarı odaklı bireyler olmaları beklenmektedir. Bu durum, erkeklerin duygusal zorluklarını paylaşmasını zorlaştırarak yalnızlık ve stres duygularını artırabilmektedir. Erkekler mutluluğu daha çok iş, para ve başarı gibi dışsal ve maddi faktörlere bağlarken, kadınlar sağlık ve sevgi gibi daha içsel ve ilişki temelli değerlere önem vermektedir. İş ve başarı gibi faktörler dışsal koşullara daha bağımlıdır ve her zaman kontrol edilemeyebilir. Nitekim ekonomik krizler, iş kayıpları veya rekabet baskısı, erkeklerin mutluluk düzeyini olumsuz etkileyebilmektedir.

Erkeklikler tartışması ise erkekliğin kuşaklar arası değişiklik gösterebildiğini ileri sürmektedir. Tek düze bir erkek kimliğinden söz edilemez ve erkeklik tarih aşırı determinist bir kategori değildir. Farklı erkeklik biçimleri üzerine odaklanmış araştırmacılar gücün karmaşık ve çoklu pratiklerine ağırlık vermişlerdir (Akca ve Tönel 2011, s. 25-26). Çağın gerektirdiği koşullara uygun erkekliklerin geliştiği görülmektedir. Böylece erkekler yitirdikleri statüleri tekrar ele geçirmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. 'Yeni erkekliklerin' görünüşte hegemonik erkeğin ölümünü simgelediğine işaret edilmiştir. Yeni erkek; duygusal, öz eleştiri becerisi kuvvetli ve feminizm yanlısı olabilir. Yeni erkek, kişisel olarak pek çok şeyin, yani para, aşk

ve itibarın biraz dişileşerek elde edilebileceği sonucuna varabilir. Bazı araştırmacılar için yeni erkeklikler, tarihsel toplumlarda acımasızca dışlanan ve bazı durumlarda var olmaları bile suç sayılmış erkek gruplarını temsil etmektedir (Monaghan ve Atkinson, 2014, s. 41-43).

2. Yöntem

Bir Zamanlar Anadolu'da'nın birçok çalışmada doğrudan ya da kısmen erkeklik bağlamında ele alındığı görülmektedir. Örneğin, Aksakal (2021), *Bir Zamanlar Anadolu'da* üzerinden taşrada bürokrasi ve erkeklik ilişkisini analiz ederek, bu dinamiklerin taşra kültüründeki toplumsal yapıyı ve güç ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Elmacı (2017), filmi kara film (film noir) anlatı yapısı çerçevesinde inceleyerek, görsellik, karakterler ve atmosfer üzerinden türün özellikleriyle, filmdeki erkeklik temsilleri arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Tunalı'ya göre (2014), film erkek karakterlerin ön planda olduğu ve kadınların yalnızca güzellik ya da suç unsuru olarak kısa süreli görüldüğü bir anlatıya sahip olup, erkekler arasındaki güç ilişkileri ve duygusal çatışmalar üzerinden şekillenen bir dünya sunmaktadır. Bu çalışmada ise *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminin muhtar sahnesindeki erkeklik görünümüleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın muhtar sahnesine yoğunlaşmasının nedeni, bu sahnenin bürokrasi, erkeklik ve taşra arasındaki ilişkiye yönelik bir mikrokozmos sunmasıdır. Tüm karakterler tek bir yere toplanmıştır, dağınık halde değildirler ve tüm figürler doğrudan ve dolaylı olarak temas içine girmişlerdir. Diğer taraftan, Kara'nın (2021) belirttiği gibi, erkeklik son derece dinamik, sürekli değişen ve her alanda, tüm iktidar ilişkilerinde var olan bir yapıdır. Bu yaygınlık, kısıtlı bir mekânda bile erkekliğin toplumsal cinsiyetin tüm kesimleri tarafından üretilebileceği ve yeniden inşa edilebileceği gerçeğine işaret etmektedir.

Muhtar sahnesinde, bireysel erkeklik performanslarının yanı sıra bürokratik kurumların ve bu kurumları temsil eden otorite figürlerinin hegemonyası da belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Muhtar, savcı, polis ve doktor gibi karakterler yalnızca erkek kimlikleri üzerinden değil, aynı zamanda temsil ettikleri kurumsal güç ilişkileri çerçevesinde konumlanmaktadır. Bu sahnede, devletin yerel düzeydeki işleyişi, bürokratik hiyerarşi ve erk sahipleri arasındaki ilişkiler, eril iktidarın söylemsel ve pratik düzeyde nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla sahne, yalnızca erkekliğin sergilenişiyle değil, erkek egemen bürokratik yapıların toplumsal ilişkileri nasıl biçimlendirdiğiyle de değerlendirilmektedir.

Bu sahnede, ince mizahın ve sosyal eleştirinin yoğunluğu göze çarpmaktadır. *Bir Zamanlar Anadolu'da*'nın muhtar sahnesi, popüler kültür ve mizahın vazgeçilmez bir parçası olmuştur “Gasilhaneli morg”, “kuzu eti”, “muhtarın görev dönemi” gibi replikler ikonik hale gelmiştir.

Muhtar sahnesine dair kısa video klipler, dijital platformlarda farklı diyaloglarla veya komik efektlerle yeniden kurgulanmıştır. Türkiye'deki en trend siteler arasında yer alan Ekşi Sözlük'te de muhtar sahnesi için özel bir başlık¹ yer almaktadır. Ayrıca, Nuri Bilge Ceylan'ın kendi Youtube kanalında paylaştığı sahne², filmin paylaşılan diğer sahnelerine göre en çok izlenen konumundadır. Bu durum, muhtar sahnesinin bürokrasi, erkeklik ve taşra ilişkilerini yansıtan güçlü anlatı yapısı, ince mizah ve sosyal eleştiri unsurlarıyla izleyiciler üzerinde kalıcı bir etki bıraktığını ve popüler kültürde önemli bir referans noktası haline geldiğini göstermektedir.

Çalışmada bu kısım, muhtarın filmde ilk görüldüğü andan elektrik kesintisi nedeniyle duyduğu mahcubiyeti savcıya ilettiği sahneye kadarki bölüm olarak ele alınmaktadır. Ancak analizi güçlendirmek için karakterlerin bu bölümden önceki ve sonraki seyri de dikkate alınmıştır. Muhtar sahnesi erkekler arasındaki otorite mücadelesi, tabakalaşma türleri, kentli taşralı ayrımı, erkeklik performansı, erkeklerin kadın perspektifi gibi birçok sözlü ve görsel söylem düzeyini barındırmaktadır. Bu bağlamda, çalışma Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi temel alınarak oluşturulmuştur.

Teun A. van Dijk'e göre söylem çok boyutludur. Konuşma ve yazılı metinler dışında, jest ve mimikler, imgeler gibi diğer semiyotik iletişimsel olguları; hedef, inanç ve temsil gibi sosyal bilişselliği kapsamaktadır (Şah, 2020). Teun A. van Dijk'in *Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım* yazısındaki söylem kategorileri bazı araştırmacılar tarafından sinemadaki söylemi analiz etmek için kullanılmıştır. Bu kategorilerin ideolojinin söylem düzeyinin nasıl ifade edildiğini çözümlemeye yarayacağını belirtmektedir (van Dijk, 2003b, s. 58).

Söylem düzeyleri "anlam", "argüman", "retorik", "biçimsel yapı", "önerme yapıları", "tümce yapısı" ve "söylem biçimleri" olarak sınıflandırılmıştır (Abdulmecid, 2023). Bilis (2014), çalışmasında bu kategorileri anlam, argüman, retorik ve biçimsel yapı olarak dört ana kategoriye indirmiş ve diğer kategorileri, ana kategorileri destekleyecek şekilde tasnif etmiştir. Bu yöntem Sim ve Göncü'nün (2019) "Milliyetçilik Bağlamında *Bahoz/Fırtına* Filminin Söylem Analizi" adlı makalesinde de aynı şekilde uygulanmıştır. Başka bir çalışmada da *Mulan* filmindeki Çin milliyetçiliğini çözümlemek için benzer bir yol izlemiştir (Abdulmecid, 2023).

Selam filminde İslami söylem, *Bahoz (Fırtına)* filminde ise Kürt milliyetçiliği incelenmiştir. Bilis'in kategorilerini uyarlayan diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da araştırmanın problemine uygun görülen kategoriler tercih edilmiştir.

¹ <https://eksisozluk.com/bir-zamanlar-anadoludadaki-muhtar-sahnesi--5603898>

² <https://www.youtube.com/watch?v=ox93sf0-tPQ>

Çalışmada, eleştirel söylem analizi erkeklik görünümünü ortaya koymak amacıyla tercih edilmiştir. Eleştirel söylem analizinin film analizi olarak kullanıldığı çalışmalarda filmlerin ideolojik yoğunluğu göze çarpmaktadır. *Bir Zamanlar Anadolu'da*, bir erkeklik ideolojisini yayan propaganda filmi olarak ele alınmamış; erkeklik ideolojisi yönetmenin, senaristlerin ve kahramanların erkekliğin temsiline yönelik eğilimleri bakımından değerlendirilmiştir. Bu anlamda, muhtar sahnesindeki erkeklik söyleminin tüm bu aktörler arasında ilişkisel ve organik bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Filmdeki erkeklik teması, yönetmen Nuri Bilge Ceylan ve senaristlerin tercihleri doğrultusunda, toplumsal hayatın bir kesitini yansıtmak amacıyla kurgulanmıştır. Filmde erkeklik, karakterlerin günlük yaşam mücadeleleri, içsel çatışmaları ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden ele alınmaktadır. Bu, erkeklik hallerinin sorgulayıcı bir şekilde yansıtılmasını sağlamaktadır. Nuri Bilge Ceylan, taşradaki erkeklerin iktidar, güç ve otoriteyle olan ilişkisini işlerken, karakterlerin insani yönlerine ve zayıflıklarına odaklanmaktadır. Bu bakımdan film, belirli bir mesaj ya da ideoloji taşımaktan ziyade, izleyiciyi gözlemci pozisyonuna yerleştirmekte ve taşra hayatının kendiliğindenliğini yansıtmaktadır.

Filmde muhtar karakterini canlandıran ve filmin senaristlerinden Ercan Kesal da toplumsal bir varlık olarak insanın gizli yüzlerini ve güç mücadelesini göstermeyi hedeflediğini belirtmiştir. Ona göre, iktidar ve ihanet dinamikleri yaşam boyu devam eden olgulardır. Bu film de cinayete rağmen hiçbir şey olmamış gibi süren gündelik hayat ilişkilerini ve içimizdeki o tuhaf karanlığı anlatmaktadır (Kesal, 2014, s. 10).

Çalışmada ayrıca tartışmayı güçlendirmek için literatürdeki kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu bağlamda, konuya ilişkin teorik çerçevenin ve önceki araştırmaların, bulguların daha derinlemesine anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlaması hedeflenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Başlıklar ve Konular

Söylem sözcüklerle ve tümcelerle sınırlandırılmaz. Bir konu ve temaya dayanmaktadır (Abdulmecid, 2023). Konular söyleme ait hatırlanan bilgidir. Bir grubun kötü şeylerini diğer grubun iyi şeylerini vurgulamak, yahut belirli bir kesimi ötekileştirmek için konulara yaslanılabilmektedir (van Dijk, 2003b).

Film işlenen bir cinayet üzerine maktulün gömüldüğü yerin tespiti amacıyla doktor, savcı, komiser, polis memuru, jandarma astsubayı ve cinayet şüpheliyle birlikte onlara eşlik eden farklı görevlerdeki kişilerin uzun yolculuğunu konu edinmektedir. Filmin temelinde yer alan

bu hikâye yalnızca cesedin bulunmasından ibaret kalmamış, her bir karakterin kaybettiği ya da noksanlığını duyduğu şeyleri de ‘eşeledikleri’ bir varoluşsal yolculuğa dönüşmüştür. Her ne kadar filmin felsefi tarafı ön planda olsa da karakterlerin ‘bürokratik’ niteliği filme güçlü bir sosyolojik temel kazandırmaktadır.

Cesedin yerinin bulunmaması karakterlerin birbirleriyle yakınlık kurmasına ve kendilerini açığa vurmalarına neden olmuştur. Cesedin arandığı süreçte geçilen mekânlar, yalnızca fiziksel duraklar değil; aynı zamanda karakterlerin iç dünyalarını, sosyal konumlarını ve eril kimliklerini yansıtan sembolik alanlar olarak işlev görmüştür. Doktor, kentli bitkinliğini taşra sıkıntısıyla süsleyerek rutin bir hayat tasvirinde bulunmuştur. Arap ise yaşadığı sosyal çevre içerisinde erkeklerin gözünü budaktan sakınmaması gerektiğini dile getirmiştir. Komiser Naci ile Savcı arasında ‘otorite’ krizleri baş göstermiştir.

Filmin karakterleri biriken rekabeti sürtüşmeye dönüştürmektedir (Özgül ve Tahan, 2014). Katilin güven vermeyen ifadelerinden yola çıkan grubun tamamının erkeklerden oluşması, grupta farklı kültür ve kimlikten görevlilerin olması doğu-batı, modern-geleneksel, gelişmiş-az gelişmiş, taşralı-kentli karşıtlıklarını da ortaya çıkartmaktadır. Filmde doğaçlamadan ziyade hazır senaryonun kullanılması da diyalogları daha toplumsal hale getirmiştir. Kültürel kodlar ve gündelik hayatın mikro iktidar biçimlerine dair söylemler tüm filme yayılmıştır (Aksakal, 2021).

Kenan, cesedi çeşmenin yanına gömdüğünü ve etrafta top gibi bir ağaç olduğunu söyler, ancak tam yerini hatırlayamaz. Cinayet kesinleşmiş, maktul bulunmuş ve cinayet nedeni açıklanmış olmasına rağmen, filmde suçtan çok suçluluk duygusu ön plandadır. Başkarakterler, tam olarak itiraf edemedikleri ve dolaylı olarak dile getirdikleri bir pişmanlık ve suçluluk hali yaşamaktadır. Kötülük, ahlak, bürokrasi, yasa gibi temalar bu suçluluk duygusu etrafında şekillenmektedir (Kaba, 2019).

Kenan’ın yarı şuursuz hali nedeniyle konvoy bir türlü hedefine ulaşamaz. Gece ilerledikçe ekip hem yorulmuş hem de acıkmıştır. Mola vermek için hangi köye gidileceğine ilişkin Arap ile Tevfik arasında bir ihtilaf başlar. Arap, hanımının köyüne gitmek istememektedir. Sonunda Ceceli’de karar kılınır. Muhtar, yemek ve çay ikram ederken bu fırsatı, mezarlık ihalesinin açılması için savcıdan yardım istemek amacıyla değerlendirir. Muhtarın filmde ilk görülmesinden son sahnesine kadar filmde kopuş anları meydana gelir. Muhtarın kızı Cemile’nin gaz lambasının yaydığı ışık ile belirmesi karanlıkları aydınlatır ve erkeklerin derinde kalan duygularını açığa çıkartır. Hiyerarşik ilişki ve erkekler arasındaki politikalar bu

kısımda çok daha belirgin hale gelmiştir. Muhtar, protokol üyelerinin dara düşüp kendisinden yardım istemesinden memnun gözükmektedir. Büyük adamları evinde ağırlamaktadır. Gasilhaneli morg sonunda nihayete erebilecektir. Böylece muhtar köylüler karşısındaki nüfuzunu artırabilecektir. Köy için muhtarlık, belli ki yüksek statülü bir görevdir. Muhtarın başköşede konuşmasını yaptığı sırada savcı ilgisiz durmaktadır. Komiser Naci, daha çok alaycı davranır. Çeşitli sahnelerde etkin bir şekilde karşımıza çıkan jandarma astsubayının bu sahnede varlığı hemen hemen yok olmuştur. İki ayrı sofrada iki ayrı ‘önem’ gruplaşması meydana gelmiştir. Muhtara yaklaşıldıkça rütbe artmaktadır. Katil zanlısını önemli kılan ise görevin tamamlanması için vazgeçilmezliğidir. Elektrik kesintisi sonrasında ortaya çıkan Cemile ilahi bir aydınlanmaya neden olur. Savcı ve doktor arasındaki konuşmalar karakterlerin kadınlara yönelik yaklaşımlarını da görünür kılmaya başlamıştır.

3.2. Aktör Tanımlama

Söylem, biz ve onlar ayırımına dayalı olduğundan aktörlerin çözümlenmesi ayrı bir önem barındırmaktadır. Meslekler, bu mesleklerin görevleri, isimler, gruplar, resmi ya da resmi olmayan roller birçok görünüm barındırmaktadır (Sallan Gül ve Kahya Nizam). Dış gruba ait olanlar özel tanımlarla ayrımcılığa uğrayabilmektedir. İdeolojiyi temel alan aktör tanımlamaları kişiler arasında toplumsal mesafeyi koymayı anlamlar dünyası ile yansıtmaktadır (van Dijk, 2003b, s. 65).

Film polisiye bir anlatıdan çıkarak gecenin karanlığında her bir karakterin kendilerini keşiflerini barındırmaktadır. Suçun kendisi çıkış noktasıdır, ama odaklanılan şeylerin sayısı çeşitlidir. Erkeklerin dünyası bu konulara da zemin oluşturmaktadır (Elmacı, 2017). Muhtar sahnesinde iki mekânsal dizilim göze çarpmaktadır. Muhtarın önünde bir grup bağdaş kurmuşken, kalanlar sahnenin arka kısmına konumlandırılmıştır. Muhtar başköşede yer almaktadır. Dara düşen özel misafirlerinin karnını doyurmaktan memnundur. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre baba, ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılama ve eve ekmek getirme görevini üstlenmelidir (Öztürk, 2020).

Muhtar, rutin hayatındaki pozisyonunu misafirleri karşısında da korumaktadır. Ancak karşısında ‘maruzat’ sunulacak kimseler bulunmaktadır. Karar verme yetkisine sahip olan memurlara ‘dalkavukluk’ yaparak muhtarlık görevini uzatmak istediği anlaşılmaktadır. İsteğinin yerine getirilmesi için ikram konusunda eli sıkı davranmaz. Bir kavanoz bal da hediye eder. Elektrikler kesilince mahcubiyetini abartılı bir biçimde gösterir. Muhtarın, yetkili kimseleri doyurması ve onlara hediye vermesi antropolojik olarak ‘potlaç’ tanımına uygunluk

göstermektedir; bu durum iktidarın dağıtımı ve karşılıklı alışverişine yönelik bir gönderme taşımaktadır. Filmde ikram olgusu daha önce jandarma astsubayının savcıya ve doktora bisküvi ikramıyla karşımıza çıkmıştır.

İkram; jandarma komutanının, savcıya yaklaşabilmesi ve meramını anlatabilmesi için bir araç olmuştur. Ancak komutanın mücavir alan takıntısı savcının işini kolaylaştırmaya hizmet etmediği için savcı tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (Tunalı, 2014, s. 45-46).

Devletin gücünün timsali olan Savcı Nusret'in herkes üzerinde tahakküm kurduğu açıktır (Parsa ve Akmeşe, 2012). Savcının bürokratik tekdüzeliğe uygun personası ve tepeden bakan tavrı muhtar sahnesinde de sürmektedir. Muhtarın söylediklerine genel olarak dikkat kesilmez, söylenenlere pek kulak asmaz ve mekanik yanıtlar vermeyi tercih eder. Savcının konuşmasından ve tavırlarından taşralı olmadığı bellidir. Fakat taşra ile çıkarına uygun ilişki kurmaktan kaçınmaz. Muhtar sahnesinde, tamamlanması gereken işin gerilimine ve yorgunluğuna rağmen, yine bürokratik bir üslupla baldan bir kavanoz almaktan çekinmez (Kale, 2018).

Savcı tüm bu bağlamlar açısında hegemonik erkeklik ile örtüşmektedir. Connell, şiddetin fiziksel olmayan, ama ondan da bağımsız kalmayan pratiğe dayalı erkeklik analizinde, hegemonik erkekliği mücadeleler alanının bir parçası olarak kurmaktadır. Hegemonik erkeklik ideal bir anlatıdır, ancak pratikte bazı grupları ikincil hale getirip tabi kılınan erkeklikleri ve kadınları oluşturmaktadır. Bu temsile en uygun isimler gücü elinde bulunduran erkeklerle örtüşmeyebilir, ama temsil iktidarın canlılığını temin etmektedir (Connell, 1998). Bu durum savcı tarafından da teyit edilir. Cesedin başında eşkâl tarifinde bulunurken “Clark Gable görünüşlü...” ifadesini kullanır. Gülüşmelerin ardından Kâtip Abidin “Savcım, Clark Gable'a benziyorsunuz biraz, biliyorsunuz değil mi?” der. Başta yüz vermeyen Nusret daha sonra “Üniversitedeyken Clark Nusret derlerdi bana” diye onaylar. Connell hegemonik erkeklik temsilinde kitle iletişim araçlarının önemini vurgulamıştır. Hollywood yıldızları hegemonyanın sürdürülebilirliği açısından özel bir konuma sahiptir. Hegemonik erkeklik için Humphrey Bogart, John Wayne ve Sylvester Stallone gibi isimleri saymıştır (Connell, 1998, s. 247). Clark Gable'i ise cinsel ideolojilerin kurulmasındaki fanteziler açısından söz ederken anmıştır (Connell, 1998, s. 334). Ayrıca Türkçe argoda, gösterişli ve havalı davranmak anlamında olan, Clark Gable'ın rollerinden türetilmiş “klark çekmek” ifadesi bulunmaktadır (Nişanyan Sözlük, 2017).

Sofrada yer alan kuzu eti, savcının önündedir. Etin erkeklik ve iktidar ile ilişkisini açıklamak mümkündür. Beslenmenin cinsiyetlendirilmiş bir yanı bulunmaktadır. Bu sembolizm içerisinde et yemek erkeksi, bitkisel beslenme ise “dişil” atıflara sahiptir (Aksakal, 2021). Öte yandan, Savcı Nusret’in eşiyle ilgili olarak doktorla gerçekleştirdiği diyalog, ‘kırılğan erkeklik’ kavramı bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli ipuçları barındırmaktadır. Kırılğan erkeklik kuramına göre, erkekliğin statüsü her an sarsılmaya yatkındır. Bu statünün toplumsal olarak kazanılması zordur, ancak kaybedilmesi kolaydır. Risklidir ve saldırılar karşısında korunmasız kalabilmektedir. Bu durum da erkeklerde stres ve kaygı düzeyini her zaman yüksek tutmaktadır. Bu nedenle, erkekler statülerini koruma adına saldırgan davranabilmektedir. Fakat zihnini buna odaklaması yıpranmasına da neden olabilmektedir. Bu minvalde, erkeklik bir kısır döngü içinde debelenmektedir (Sakallı ve Türkoğlu, 2019). Polis ve komutanla mesafesini koruyan ve her fırsatta otoritesini sergileyen savcı, uzak ve mesafeli duran doktora karşı daha şeffaf davranır. Belki de doktoru kendi hiyerarşik uzamının dışında, daha sivil bir dünyanın parçası görmekte, mesleği nedeniyle de saygı duymaktadır. Muhtarın evinin dışındaki bir köşede sohbet ederken savcı “müthiş güzel bayan” hakkında konuşur. Ses tonuyla ve kendinden emin ifadelerle doktor karşısında da üstünlük sağlamaya çalışır, ancak doktor “bilimsel” analizleriyle savcının örtbas etmeye çalıştığı şüpheleri etrafa saçar (Parsa ve Akmeşe, 2012).

Muhtar sahnesi, Komiser Naci için hem iktidar mücadelesine mola vermek hem de savcı karşısındaki pozisyonunu tersine çevirmek adına uygun adımları atacağı bir eşiktir. Filmin muhtar sahnesinden önceki kısmında Komiser Naci savcının otoritesi karşısında ezilmekteydi. Parsa ve Akmeşe (2012)’ye göre, komiserin mesleğini sürdürmesindeki tek motivasyon, özürülü çocuğun ve mutsuz eşin yarattığı gergin atmosferden kaçmaktır.

Muhtarın evine doğru yürürken, köpeğin hareketleri karşısında huzursuz olan Naci, “Köpekler bağlı mı, Muhtar?” diye sorar. Cesedin gömülü olduğu yerin bulunmasına yaklaşırken öz güveni artar ve cesedin başındaki köpeği taş atarak kovar. Hegemonik erkekliğin inşasında belirleyici olan güç, akıl ve cesaret gibi eril nitelikler, doğa, hayvanlar ile kadınlar üzerindeki tahakkümü pekiştirme amacıyla kullanılabilir (Ergin Zengin, 2021, s. 221-222).

Muhtarın önündeki sofrada bağdaş kuran komiser, misafirliğin verdiği bir mahcubiyet duymaz; savcının aldırış etmez, kendini yemeğe kaptırmış halinin verdiği boşluk nedeniyle komiserin şakacı ve iğneleyici tavrı daha geniş bir seyirci kümesi önünde açığa çıkmış olur. Arap’ı sağ kolu gibi benimsediği, bu seyirci kümesi içinde ona takılmasından anlaşılmaktadır. Muhtarın taleplerine alaycı yaklaşır, ama önüne konulan eti överek teşekkür eder.

Doktor Cemal, taşra sıkıntısı ile kente özgü varoluş sıkıntısının bulunduğu bir yerdedir. Hastanedeki odasında yer alan fotoğraflar geride bir evlilik bıraktığına delalettir. Dramatik olaylar yığınının geride bırakmak için kendisini taşraya atmış gibi gözükmektedir. Cemile'nin "hüzme"sinden etkilendiği sahne hariç tutulursa, doktor, muhtar sahnesinde iki kısımda ön plana çıkmıştır. Muhtar konuşmasına doğrudan savcıyı muhatap alarak "Ya, demek biri ölmeden bizim köye geleceğiniz yoktu, ha Savcı Bey?" diyerek başlar. Ardından, "Gerçi doktor bey geldi geçen, sağ olsun. Bebelerin aşısını yaptı." diyerek doktora doğru bakar. Doktorun herhangi bir duygudan uzak olsa da taşradaki görevini kimi zaman idealist bir biçimde yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Taşra bir sığınak ve düşüncelerden kaçış olmuştur. Diğer kısmı da savcı ile olan diyalogu oluşturmaktadır. Söze Doktor, "Yani böyle bir muhtardan, böyle melek gibi güzel bir kız!" diyerek başlar. Savcı ise "Allah'ın unuttuğu bu ücra köyde yok olup gidecek işte." ifadesiyle devam eder ve "Güzellerin kaderi de kötü oluyor be, Doktor." sözleriyle, kadının toplumsal konumuna dair saklı kalan bir sorunu söylem ile meşrulaştırmaya yönelik bir yaklaşım sergiler. Böylece filmde kadın ilk kez doğrudan telaffuz edilir.

3.3. Kutuplaşma ve Karşıtlıklar

Söylem sahası içerisinde kutuplaşan görüşler, biz ve onlar hakkında olumlu ve olumsuz tutum ve düşünceleri ortaya çıkartmak önemlidir. "Biz" hakkında olumlu yönler ortaya sunulur ama olumsuz yönler dışarıda tutulur. "Onlar" ise hep olumsuz kipler ile anılırlar (Abdulgadir, 2023). İdeolojilerde iki veya daha fazla grubun çıkar çatışması rol oynamaktadır. Rekabet, ihtilaflar ve toplumsal mücadele kutuplaşmaları doğurmaktadır (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). Biz çok çalışırız, onlar ise tembeldir; biz iş bulamayız, ama onlara kolaylıkla iş verilmektedir (van Dijk, 2003b).

Muhtar sahnesindeki en belirgin karşıtlık sofradaki dağılımda ve oturma düzeninde görülmektedir. Savcı, doktor, komiser, polis memuru ve onun gözetimindeki katil zanlısı Kenan, muhtarın önündeki sofrada; adliyede çalışanlar, jandarma astsubayı, askerler, Arap ve katil zanlısının kardeşi arkadaki sofrada bağdaş kurmuştur. Muhtarın önündeki sofrada önem derecesi yüksek kimseler oturmaktadır. Statü ve yetki bakımından yüksek olanlar bir yana, görevi tamamlamak için muhtaç olunan Kenan ve ona nezaret eden polis de bu sofrada yer bulmuştur. Diğer sofradakiler daha çok "telafisi mümkün" kimselerdir. Muhtar, doğal olarak en önde yer alır; çünkü tüm dikkati Nusret'in üzerindedir ve sahneyi "Biri ölmeden bizim köye geleceğiniz yoktu değil mi, Savcı Bey?" diyerek açar. Muhtar, ölüm nedeniyle köye gelen Savcı Bey'den, köyün en önemli ihtiyacı olarak gördüğü morgu talep etmektedir. Kaplan'a göre

(2016), ölümün onları bir araya getirmesi ve yine aynı konu (ölüm) üzerinden bir talepte bulunması, ironik bir anlam taşımaktadır.

Muhtar üçüncü dönem muhtarlığına hazırlanmaktadır. Seçimler öncesi seçmenlerin tercihlerini yönlendirmek istemektedir. Gasilhaneli morg projesinin göç veren köyün bir derdine derman olacağını söylemektedir. Anne ve babası defnedilmeden önce vedalaşmak isteyen, ama hızlıca köye yetişemeyen evlatların talepleriyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu proje, köydeki rakipleri tarafından “dedikodularla” karşılanmıştır. Bu morgun köy sandığının paralarını yiyerek yapılacağı ileri sürülmüştür. Ancak tüm bu çekişmelere karşın köylünün iyiliği için muhtarlığa devam edeceğini söylemektedir (Kaplan, 2016).

Muhtar köydeki en yetkili idari amir olsa da savcının yetkisinin genişliği karşısında dar bir alanda kalmıştır. Birtakım kazanımlar elde edebilmek için kimi zaman iltifat eder, hürmet gösterir; okutup meslek sahibi yaptığı oğullarıyla, astsubaya verdiği kızından duyduğu gururu dile getirir. Muhtar, köye bir eser kazandırma arzusunu dile getirirken, muhtarlık görevine gönüllü olmadığını, ancak komşularının ısrarı üzerine bu görevi üstlendiğini belirtir. Konuşmasında, başarısını kıskananların varlığından söz ederken, morg projesi için savcının sahip olduğu geniş yetki alanından faydalanma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Michel de Certeau ve James C. Scott’ın alt grupların iktidar karşısında geliştirdiği gündelik direniş pratikleri ve alt politikalar kavramlarıyla ilişkilendirilebilir.

Sistemin koşullarını benimseyerek, onunla idare ederek birtakım kazanımlar elde etme yolları arayan bireyler göze çarpmaktadır (Certeau, 2009, s. 103). Certeau bu bakımdan strateji ile taktik arasında ayrımlar yapmaktadır. Stratejinin gerçekleştiği mekân tam olarak çizilebilir ve işletme, bilimsel kurum, kent, ordu gibi erk öznelerinin denetimi altındadır. Strateji mülkiyete dayanmaktadır, çünkü mekân böylece zaman üzerindeki zaferini ilan etmektedir. Aidiyet yoluyla kazançlar sermayeye dönüşebilir, geleceğe yatırım yapılır ve herhangi bir krizde politika geliştirmeyi mümkün kılmaktadır.

Stratejinin karşısı olarak değerlendirilen taktik, mülkiyetin bulunmadığı bir zeminde varlık bulan eylem biçimidir. Taktik, iktidarı elinde bulunduranın mekânı içerisinde, o mekânın kurallarına tâbi olarak işler. Başkasının belirlediği yasal düzen içinde kendi oyununu kurmaya çalışır ve bu nedenle düşman tarafından denetlenen bir uzamda hayata geçmektedir. Bu bağlamda, stratejide mevcut olan avantajların tümünden yoksundur; örneğin, rakibini belirli bir alanda toplama ya da uzun vadeli planlama yapma imkânı bulunmamaktadır. Taktik, ardışık hamlelerle, fırsatları kaçırmamaya özen göstererek küçük ölçekli kazançlar sağlamaya çalışır.

Mekânsal aidiyetten yoksun olması, ona aynı zamanda hareket esnekliği kazandırır. Bu çerçevede, taktiksel aktörün, mevcut çatlaklardan hassasiyetle yararlanarak kurnazlıklarını sergilemesi ve dikkatli bir biçimde eylem üretmesi gerekmektedir (Certeau, 2009, s. 113-114).

Muhtar, sahnede evinin başköşesinde konumlanarak misafirlerini ağırlayan, onların ihtiyaçlarını karşılayan bir figür olarak yer almaktadır. Ancak bu misafirperverliğin ardında, köye kazandırmak istediği morg projesine dair politik bir beklenti yatmaktadır. Söz konusu proje, yaklaşan yerel seçimlerle birlikte bir 'seçim yatırımı' niteliği taşıdığı için savcının yetki alanına temas etmektedir. Bu durumu avantaja çevirmek isteyen muhtar, hitabet becerilerini kullanarak birtakım taktiksel hamleler gerçekleştirmektedir. Muhtar, savcıyı etkilemek ve projesine destek sağlamak amacıyla, kendi yerel otoritesini ve sosyal becerilerini stratejik bir şekilde devreye sokmakta, böylece iktidar ilişkileri bağlamında alt grupların uyguladığı "taktikler" üzerinden bir etki alanı oluşturmaya çalışmaktadır.

Scott'un gizli senaryo üzerine tasvirinin kırsal kültüre dayanması bu bakımdan manidardır. Kamusal senaryo iktidar elitlerinin kendilerini gösterdikleri yansımalarıdır. Son derece taraflı ve tek yönlü bir hikâyedir. Bu senaryo, hâkim olanların hâkimiyetlerini olumlamak ve doğallaştırmak; ayrıca karanlık işleri örtmek ve gizlemek için bir bulanıklaştırma metodudur (Scott, 1995, s. 43). Gizli senaryo madun grupların bir niteliğidir. Bu senaryo, kamu içerisinde gerçekleşen pratikler dizisidir. Birçok köylü için yasak avlanma, el altından vergi kaçırma ve işi savsaklama gizli senaryoda yer almaktadır. Hâkim elitler de bu gizli senaryodan yararlanabilir; rüşvet ve arsa tapularının tahrifatında kullanabilir. Fakat gizli senaryolar kamusal senaryoyu ihlal ettiğinde mümkün mertebe sahne gerisinde ve sessizlik içinde tutulmaktadır. Kamusal ve gizli senaryo hâkim olanlar ile tabiiyet altında olanların mücadele alanlarıdır. Aralarındaki sınır sınıf mücadelelerinin de sahasını oluşturmaktadır (Scott, 1995, s. 39).

Hürmet etmek de bu karışık ilişkilerin bir parçasıdır. Tabakalaşma sisteminin sonuçlarından biri olarak görülebilir. Üsttekiler tarafından belirlenen standartlara uyma izlenimi verebilmektedir. Getireceği avantajlar hesaplanmıştır. Herhangi bir yerleşik tahakküm yapısında, tabi grupların, kendilerini zarardan koruyacak hürmet ritüelleri konusunda ebeveynleri tarafından toplumsallaştırıldıkları da görülebilmektedir (Scott, 1995, s. 50-51). Necmi Erdoğan (2000) da bu tür tahlillerden yola çıkarak popüler metis terimini kullanmaktadır. Popüler metis terimi de madun kesimlerin tekil pratiklerine eğilmektedir. M. de Certeau, Detienne ve Vernant gibi yazarlardan esinlenen bu terim savuşturma, kurnazlık,

hile, düzenbazlık, numara yapma, kaytarma gibi durumlara denk düşmektedir. İktidar aygıtının etrafından dolanma, onunla baş edebilme, onu idare etme yöntemleridir. Asgari güçten azami sayıda etki sağlama ekonomisine dayanmaktadır.

Hürmeti kimi zaman abartılı biçimde sunan Muhtar, Nusret'in ilgisizliği, yok sayması ve nihayetinde terslercesine davranması karşısında başarısızlığa uğrayacaktır. Nusret'in gözüne girmek için büyük çaba harcayan Muhtar, bu konuda hayal kırıklığına uğrar. Erkek çocuklarının hangi şehirde ne iş yaptığını anlatan Muhtar, Nusret'in "Senin oğlan var mı?" sorusuyla şaşkınlığa düşer. Nusret'in gözünde bir takdir nesnesi olma çabasına rağmen başarısız olan Muhtar, buna rağmen çabasını sürdürür. Naci'nin "Kuzu eti mi bu?" sorusuyla, kırılan gururunu yeniden kazanmaya çalışır; çünkü ona göre en iyi et "kuzu eti"dir ve misafirlerine başka bir şey yedirmeyecek kadar "asil" ve "cömert" bir ev sahibi olarak konumlandırmak ister. Ancak bu sırada yaşanan ani elektrik kesintisi, misafirperverlik gösterisinin yarıda kalmasına neden olur. Naci'nin "Önce elektriğini düzelt." şeklindeki sözleri ise hem Muhtar'ı küçük düşürür hem de morg projesinin gereksizliğine yönelik örtük bir eleştiri taşır. Bu eleştirinin ardından Muhtar, dini söylemler aracılığıyla durumu meşrulaştırmaya ve kendisini savunmaya çalışır: Kendi kendine mırıldanırcasına "Allah can sağlığı versin; elektrik de gelir, su da." der (Kaplan, 2016).

Arap Ali ve Tefvik arasındaki didişmenin muhtarın sofrasında da devam ettiği görülmektedir. Arap, muhtarın köyünde mola vermeye isteksiz davranmış ve başka köy önermiştir. Komiser Naci, Arap'ın köye gelmek istemediğini muhtara iletince Arap köyü dedikoducu olmakla suçlamıştır. "Eşekçi"lik üzerinden artan hararetin ardından Arap'ın karısının muhtarın köyünden olduğu anlaşılır. Daha sonra, Arap ile adliye şoförü Tefvik arasında bir atışma gerçekleşir. Arap daha önce doktor ile konuşurken de "buralarda" tetikte olmadan yaşamının imkânsız olduğunu vurgulamıştır: "Silahsız olmaz. İyisi var, kötüsü var. Bilemezsin. Gerekğinde sen de acımayacaksın. Çakacaksın alınının ortasına. Bizim buralarda böyle, Doktor... Adamın gözünden sürmeyi çekerler, üstüne üstlük bir de seni borçlu çıkartırlar. Dairede duracaksın, merkezi kollayacaksın."

Arap, taşradaki erkekliğin muhteviyatı hakkında ipucu vermektedir. Nitekim taşra, herkesin tanınırlık içine olduğu, birincil ilişkilere dayanan, genellikle muhafazakârlığın yaygın olduğu bir yaşam biçimiyle tanımlanmaktadır (Bayraktar ve Kaynar, 2023). Taşrada hayat tek düzedir, mekân genişlemez, kendi kurallarını dayatır (Bora, 2005). Taşra, zaman zaman "doğa kanunlarının" geçerli olduğu, daha ilkel ve sert bir yaşam biçiminin hüküm sürdüğü bir alan olarak kendini göstermektedir. Hayatın bu denli geleneksel ve standart kalıplar içinde sürdüğü

bir yerde, toplumsal roller de belirgin biçimde kalıplaşmıştır. Erkekliğe ilişkin tüm toplumsal cinsiyet stereotipleri bu bağlamda görünür hâle gelmektedir. Arap karakterinin taşrada silahsız dolaşmanın mümkün olmadığını vurgulaması, erkekliğin sürekli bir tehdit algısı ve buna karşı hazırlıklı olma zorunluluğu üzerinden tanımlandığını ortaya koymaktadır.

Haşın, saldırgan, güçlü, baskın, mesafeli, samimiyetten kaçınan, duygusallıktan yoksun, rekabetçi, cinsiyetçi kalıplar bir erkeğin nasıl olması gerektiğini belirleyen evrenselleşmiş kurallardır (MacInnes, 1998, s. 14). Erkekler, diğer erkeklerin sürekli olarak dikkatli incelemeleri altındadır. Diğer erkekler bizi izler, derecelendirir, erkeklik alanına kabulümüzün jüri üyeliğini yapar. Erkeklik, diğer erkeklerin onayıyla kanıtlanmıştır. Performansı değerlendiren diğer erkeklerdir. Erkeklik ideolojileri esas olarak erkek akranların bakışları ve erkek otoritesiyle ilişkili olarak işlemektedir. Erkeklerin diğer erkeklerin gözünde erkekliklerini kanıtlamaları hem cinsiyetçiliğin bir sonucu hem de onun temel desteklerinden biridir (Kimmel, 2005, s. 33-34).

Geleneksel taşra bağlamı, erkeklik krizlerinin ve güç ilişkilerinin hem sahnesi hem de üreticisi konumundadır. Bu bağlamda erkeklik, çevrenin ataerkil, hiyerarşik ve normatif yapısıyla şekillenerek, sürekli teyakkuz hâlinde olmayı ve potansiyel tehditlere karşı hazırlıklı bulunmayı zorunlu kılar. Hırçınlık, gözü karalık ve fiziksel kudret, erkeklik performansının meşru unsurları olarak görülürken; bireylerden bu nitelikleri her an sergileyebilecek bir kapasiteye sahip olmaları beklenmektedir. Bu durum, erkek kimliğinin hem toplumsal statülerin korunması hem de erkekler arası onay mekanizmasında yer edinme bağlamında, rekabetçi ve risk temelli davranış kalıplarıyla pekiştirilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla taşrada erkeklik, yalnızca bireysel bir kimlik biçimi değil, aynı zamanda sosyal sermaye elde etmenin ve onu sürdürmenin bir aracıdır.

3.4. Yadsıma İfadeleri

Teun A. van Dijk açısından yadsıma, söylemin önyargılı kısmına denk gelmektedir. Sözde empati, özür dileme, olumlama gibi birçok yadsıma biçimi bulunmaktadır (Bilis, 2014). “Şuna karşı değilim ama, sorunları olabilir ama, benim onlarla sorunum yok ama” gibi kendini haklı çıkartma formüllerini içermektedir (van Dijk, 2003b, s. 63). Yadsıma ifadeleri, konuşmacının belirli bir görüşü veya grubu açıkça reddetmek yerine, öncesinde nötr veya olumlu bir ifade kullanarak kendini daha tarafsız göstermesi, ardından ise örtük bir şekilde olumsuz bir yargıyı dile getirmesi anlamına gelir. Örneğin, “Ben ırkçı değilim ama...” ya da “Onlara karşı değilim ama...” gibi ifadeler, ilk bölümde tarafsız veya olumlu bir duruş sergilese de, “ama” bağlacından

sonra gelen kısım genellikle olumsuz bir yargıyı veya ayrımcı bir söylemi içermektedir. Dolayısıyla, burada vurgulanmak istenen yalnızca “ama” sözcüğünün varlığı değil, bu tür ifadelerin çelişkili ve örtük bir şekilde olumsuz yargılar üretme işlevine sahip olmasıdır.

Muhtar sahnesinde doğrudan bir yadsıma ifadesine rastlanmasa da sahnenin bütünsel yapısının yadsıma dayalı bir düzlem üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Tüm ekip, ıssız bir alana gömülmüş bir cesedi bulmak üzere bir araya gelmiştir; muhtarın evine ise yalnızca karın doyurmak ve kısa bir istirahatın ardından göreve daha dinç bir zihinle devam edebilmek amacıyla uğranmıştır. Ancak ölüm teması, bu bağlamda yalnızca muhtarın savcıya yönelik dolaylı sitemini iletmek için işlevselleştirilmiştir. Ölüm, burada bir varoluşsal gerçeklikten ziyade, muhtarın savcının dikkatini çekmek ve ona ulaşmak için başvurduğu bir araç, bir söylemsel motif haline getirilmiştir. Bu sahnede ölüm, muhtarın aktaracağı ‘maruzatın’ öncülü olarak araçsallaştırılmakta, böylece yadsınarak asli bağlamından koparılmaktadır.

Bir Zamanlar Anadolu’da filminde kimse kendilerine biçilmiş görevin dışına taşmamaktadır. Cinayeti çözülmesi gereken bir vaka olarak gören ve ölüme sıradan bir olgu gibi yaklaşan karakterler kişisel çıkarlarının, kendi ihtiyaçlarının peşindedir. Muhtar için morg seçim yatırımıdır; bir ölü nedeniyle evlerine misafir olunmasından kazanç elde etmek ister. Savcı ise işlerini bir an evvel bitirip Ankara’ya gitme telaşındadır. Komiser de cesedi parmağıyla gösterip savcıdan rövanş almak istemektedir (Özgül ve Tahan, 2014).

Taşrada yaşama dair umut kaybedilmiş gibidir. Her şey ölüme endeksli hale gelmiştir; bundan dolayı ölüm de sıradanlık içinde erimiştir sanki. Elektriğin rüzgârdan hemen kesildiği köyde muhtarın projesi morgdur. Nitekim köy yaşlıdır; onlar da er ya da geç ölecektir ve göç ederek ayrılmış akrabaları defni geciktirecektir. Yaşama dair proje üretilecek bir bölgede yaşanmamaktadır (Parsa ve Akmeşe, 2012). Bu bakımdan yaşam da yadsınmaktadır.

Filme ölümün taşra hayatının rutini olduğu ve taşra sakinlerinin bu durumu yadırgamayıp içselleştirildiği görülmektedir. Cesedin izini süren ekibin de ölümü yaşamın sıra dışı bir parçası olarak görmedikleri söylenebilir. Muhtar da misafirperverliğini soğukkanlı bir biçimde yürütmekte, cinayet ve ceset ile ilgili bir soru sormamaktadır. Ayrıca köylülerin ve evin diğer sakinlerinin de burunlarını sokmadıkları görülmektedir. Muhtarın kızı Cemile de hiç çekinmeden çay dağıtmış, katil zanlısının engelli kardeşine kola getirmiştir. Nuri Bilge Ceylan, film üzerine yaptığı bir söyleşide, modern kent yaşamında ölümün inkâr edilen, gizemli ve korkutucu bir olgu hâline getirildiğini ifade ederken; taşrada ölümün daha doğal karşılandığını ve bu durumun, ölüme yönelik daha sağlıklı bir tutumu yansıttığını belirtmiştir (Kale, 2018).

Fakat ölüme yönelik bu tavra ekleme yapmak gerekmektedir. Max Weber'e göre bürokrasi kişisellik dışı, uzmanlaşmış, disipline edilmiş, tüm süreci önceden planlanmış, yazılı kurallara ve emir komuta zincirine dayanan bir yapıdır (Slattery, 2008, s. 42-43). Bu bakımdan, cinayeti soruşturan ekip yalnızca görevini yapmaktadır. Ölümün felsefi mahiyeti, cinayet işlemenin nedenleri, katilin psikolojisi gibi olgular görevlilerin sorumluluk alanının dışında kalmaktadır. Muhtar için de ölüm saf haldeyken verimli bir konu değildir. Bir hizmetin, köye kazandırılacak bir eserin peşindedir.

3.5. Geleneksel Temalar

Standartlaşmış, toplumsal alana mal edilmiş, basmakalıp yargılar barındıran yaklaşımlardır (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). Halkın ilgisine uygun hale getirilmiştir. Ayrımcılık biçimleri geleneksel temalar ile doludur. Medya söylemi, politik söylem, eğitim materyalleri ve gündelik dilde kullanılan kalıp ifadeler, bu basmakalıp yargıları yaygınlaştıran başlıca araçlar arasındadır. Örneğin, göçmenlerin “ekonomik yük” veya belirli etnik grupların ‘tehdit’ olduğu yönündeki genel geçer ifadeler, halkın ilgisine uygun hale getirilmiş geleneksel temalara örnek olarak gösterilebilir. Ayrımcılık biçimleri, sıklıkla bu tür geleneksel temalar üzerinden şekillenmektedir (van Dijk, 2003b, s. 67).

Bir Zamanlar Anadolu'da, erkeklerden müteşekkil ve kadınların edilgen durumda kaldığı bir filmidir. Bu durum, filmi erkek egemen söylemin içerisinde tutmakta ve bunu da hem kentli erkekler hem de geleneksel erkeklik üzerinden gerçekleştirmektedir (Yetimova ve Aslan, 2018, s. 77). Kadın toplum içinde yer almamaktadır; erkek egemen bir dünyada dışarıda olandır, ötekidir, taşradır. Kadın erkekler dünyasının içinde yer almaz; onun yaşam alanı ev ile sınırlandırılmıştır (Özgül ve Tahan, 2014). Yine de filmin temel örgüsünde kadın karşımıza çıkmaktadır. Filmin merkezinde yer alan karakterlerin kadınlarla yaşadıkları sorunlar filmin akışını sağlamaktadır. Ayrıca filmin bir eşikten atlayıp farklı bir rotaya geçmesini sağlayan da ‘ilahe’ gibi beliren muhtarın kızı Cemile'dir (Parsa ve Akmeşe, 2012). Aşırı bürokratik ve hiyerarşik bir dünyada kadınlar pek konuşmazlar. Bir kadının en görünür olduğu sahne karanlıktan gaz lambası ile ortaya çıktığı bölümdür. Erkeklerin ruhsuz, hesapçı, sert, acımasız, yapay dünyasının karşısında masumiyeti ve güzelliği ile belirlemektedir (Peksel, 2012).

Erkek egemen bir yapının arka planında kadın bulunmaktadır. Komiserin tabiriyle, “her karışıklıkta bir kadın meselesi aranmalı”dır. Varlığı ortadan kalksa bile gücünü hala sürdürmekte ve erkekleri depresif hale getirmektedir (Tunalı, 2014, s. 46). Muhtarın kızı, güzelliği vurgulanan, yüzünden nur saçarak erkeklerin hem arzu nesnesi hem de büyülenme

nedeni olan kadını; öldürülen adamın karısı ise erkeklerin felaketine neden olan kadını simgelemektedir. Savcının karısı da savcının ihanetine uğramıştır. Bu açıdan, ataerkil toplumda kadın ya erkeğin bakışının nesnesi, ya onu suça ve ölüme sürükleyen bir unsur, ya da erkeğin kurbanıdır. Komiser Naci “ortada bir sorun varsa önce kadına bakacaksın” demiştir. Bu söz, sorgulanmaz nesnel bir gerçeklik olarak vurgulanmıştır. Savcı, karısının intiharını bilinçaltına itmiş; karısının ölümünün gerçekliği dönüştürülmüş ve “ortada doğru dürüst bir suç bile yok”a dönüştürülmüştür (Özgül ve Tahan, 2014).

3.6. Dolaylı Konuşma ve Anlaşılmazlık

Konuşmayı muğlak hale getirmek, belirsizleştirmek, bulanık hale getirmek söylemin bir niteliğidir (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). Kitle iletişim araçlarında ve politika içerisinde asıl niyeti saklayan belirsiz ifadeler kullanılması sıkça karşımıza çıkmaktadır. Belirsizlik esas hedefin ciddiyetini yumuşatır, örter ve sonuçta yadsır gibi gözükür (van Dijk, 2003b, s. 66-67).

Muhtarın konuşması savcının dikkatini çekmek içindir; ancak savcı pek oralı değildir. Dikkatini vermez, eksik anlar, hiç anlamaz veya dikkatini vermediğine dair bir tavır sergiler. Scott’ın kamusal senaryo ve gizli senaryo üzerine yorumları gündelik hayatın kuruluşuna yönelik de bir bakış içermektedir. Susan Gal’e göre (1995, s. 407) Scott, konuşmanın politik önemini ortaya çıkartmaktadır. Politikanın dilsel ifadesinin yerleşik doğasını, günlük güç ilişkilerinde konuşma, inanç ve ideoloji arasındaki ilişkiyi ve konuşmanın politik etkinliğini analiz etmektedir. Scott’a göre (1995, s. 43), kamusal senaryo, iktidarın gündelik hayat performansıdır.

Hâkim olanlar bu performansın meşruluğunu çeşitli kaynaklardan beslenerek geliştirirler. Örneğin, bilgi tekeli ellerinde tutarlar. Bilginin öncülü olarak “araştırma laboratuvarlarının ya da üniversitelerin” kaynaklarını kullanır. Bu da kendisine erk ve meşruluk sağlar (Certeau, 2009). Savcı, devletin ona verdiği yetkiyle bir meşruiyet kazanmaktadır. Bu meşruluk ona muhtarın istekleri karşısında soğuk ve ilgisiz davranma hakkını vermektedir. M. de Certeau’ya göre mekâna sahip olmak, her şeye kuşbakışı bakabilmeyi de doğurmaktadır. Gücü elinde bulunduranlar, diğerlerini gözlemler, denetler ve ölçebilir; kendi görüş alanına çekebilir (Certeau, 2009). M. de Certeau’nun mekân anlayışının yalnızca mülkiyetten ibaret olmadığı açıktır. Eğer mekân, yalnızca mülkiyetle tanımlansaydı, kurduğu sofranın başköşesinde oturan muhtar, savcı karşısında güçlü bir avantaja sahip olacaktı. Fakat savcı makamında ve muhtarı huzuruna kabul etmiş gibidir. Muhtarın projesini “Siz de gömün, niye bekletiyorsunuz?” diyerek kestirip atabilmektedir. Oğullarından gururla bahseden muhtarı dinlemediğini

kanıtlayan sorular sormaktadır. Savcının kimi zaman küstahça görünen tutumunu sağlayan mesleğidir. Savcı, bürokratik statüsüne dayanarak erk figürünün doğrudan kendisini temsil etmektedir. Nereye, ne zaman ilerleneceğine, hangi yöne döneleceğine, ne kadar bekleneceğine ve nerede durulacağına hep o karar vermektedir. Süreç hususundaki hoşnutsuzluğunu daha alt statüde olan komişere sürekli olarak hissettirir. Şikâyetlerini kızgın bir şekilde dile getirir. Kendi statüsüne en yakın kişi doktor olduğu ve belki de onun gibi kenti temsil ettiği için yalnızca doktorla açıkça konuşmaktadır (İpek, 2023).

Bir Zamanlar Anadolu'da, konuşmanın eğilip büküldüğü, hedefine ulaşmadan önce farklı duvarlara çarptığı, çoğu zaman da sözün öznesiz kaldığı bir filmidir. Şükrü Argın'ın "asimetrik şikâyet toplumu" olarak tanımladığı (Argın, 2011) bu bünyede, başkasına yönelik doğrudan hüküm içeren sözler gıyaben sarf edilirken, kalanlar boşlukta dolanan "mavra"lardan ibarettir. Herkes şikâyetlerini başkalarına veya başkaları aracılığıyla iletir. Savcı kamusal meseleleri anlatan muhtarı duymaz, etrafına tamamen sağır kalır. Muhtar ile Arap arasındaki diyalog da kinayeli ve tam yüzleşmeden gerçekleşir. Arap muhtarın köyünü sırtı dönük yerer; lafının muhatabı da muğlak kalır. Savcı "müthiş güzel bir bayan" ile ilgili olayı belirsiz kimseler, geçmiş bir zaman, şüpheli yargılar üzerinden anlatır. Konuşmalar karşılıklı monolog biçimindedir. Arap ile Tevfik yüz yüzedirler, sürtüşme de yaşarlar ama tam karşı karşıya gelmezler. Gerçek diyaloglar sürekli çatışma halinde olan erkekler arasında kısa devreye yol açacak gibi görünmektedir. Diğerleri aradan çekilse patlamalar yaşanacaktır. Onlar da bundan dolayı laflarını başkalarından aşırarak söylerler. Bu bakımdan, "dalaşmak" ve kinayeli konuşmak erkeklerin mutlak bir savaş ilan etmelerinin ve kendileriyle hesaplaşmalarının önüne geçen bir sigorta görevi görmektedir. Nitekim filmin odağındaki cinayet de alkolün etkisiyle ağızdan kaçırılmış bir hakikat nedeniyle işlenmiştir. Lafın dolandırılmadan, tam isabet iletilmesinin erkeklerin başına dert açtığı anlaşılmaktadır.

3.7. Karşılaştırmalar ve Açıklama

İki farklı grup, olay veya durum arasında kıyaslama yaparak, belirli bir söylemi meşrulaştırmaya veya karşıt görüşü geçersiz kılmaya yönelik bir söylem aracıdır. Genellikle üstünlük kurmak, bir grubu daha olumlu veya meşru göstermek, diğerini ise olumsuz veya tehditkâr olarak konumlandırmak amacıyla kullanılır. Söylemi hâkim kılabilmek için bu söylemi oluşturanı haklı çıkarmaya çalışan söz oyunudur (Abdulgadir, 2023). Öteki grup hakkında olumsuz yorum yapılmak istendiğinde kendi tarafına yönelik olumlu stereotipiler kullanılabilmektedir. Tam tersi durumda, örneğin ırkçılık karşıtı söylemde de kendi ülkesinde

olan ama diğer ülkelerde bulunmayan, örneğin ilticalara yönelik konukseverlik gibi bir iddia oluşturulabilir (van Dijk, 2003b).

Söylem içerisinde “bizden” olarak konumlandırılan bireyler söz konusu olduğunda, olumsuz bir durum karşısında dahi sorumluluk üstlenilmemekte; bunun yerine çeşitli mazeretler üretilmektedir. Buna karşılık, “öteki” olarak tanımlanan bireylerin eylemleri ise, genellikle onların doğasına atfedilen özgül niteliklerle açıklanır. Bu bağlamda, “bizim” olumlu eylemlerimiz yüceltilip anlamlandırılırken, “onların” olumsuz davranışları belirli anlatı kalıpları içerisinde kurgulanmakta, hatta hikâyeleştirilmektedir. Ötekiler, kuralları ihlal eden, sapkın eğilimler sergileyen ve suça meyilli bireyler olarak resmedilirler. Bu tür söylemsel yapı, özdeşlik kurulan grubu masumlaştırırken, karşı grubu sistematik olarak suçlu ve tehditkâr bir pozisyona yerleştirir (van Dijk, 2003b, s. 89).

Muhtar sahnesinde muhtar, kendisi ve “dedikoducular” arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Köye önemli bir eser kazandırmak istemektedir; fakat köydeki bazıları hemen söylenti yayıp, iftira atıp, muhtarı köy sandığının paralarını çalmakla suçlayarak karalamaktadır. Bunun peşinden yetiştirip, büyütüp, gönderdiği oğullarından bahsederek namusuyla yaşadığını dile getirmiştir. Genel bir perspektifle, muhtarın kara çalanlar karşısında onurla savaştığını ve halkın yararına çalıştığını ima ettiğini söylemek mümkündür. Muhtarın kurdurttuğu iki sofraya önem derecesine göre bölünmüştür. Başçavuş, hem savcıyla hem de komiserle çeşitli uyumsuzluklar yaşamıştır. Dolayısıyla, onlarla daha fazla sorun yaşamamak adına arka sofrada bulunmayı tercih etmiş olabileceği düşünülebilir. Bu sahnede Tevfik ile Arap Ali arasındaki sürtüşme de devam etmektedir. “Eşekçi” muhabbetine dâhil olan Tevfik’e Arap Ali “yağcı” diyerek onu küçümser. Ona göre Tevfik zaten yol, iz bilmeyip adliyeye şoför olan; ölü, diri parası dinlemeden evine ikinci katı çıkan biridir. Schnapper’a göre düşmanlık toplumsal yaşamın gündelik ve olağan mekanizmalarının genel işleyiş kurallarının dışında yer almamaktadır. Yakınlık her zaman değerlerle yüklüdür. Başkalarıyla yakınlık kurmak belirli bir uyum çabası zorunlu kılmaktadır ve bu çabadan kaçınmak için çok fazla nedenimiz olabilmektedir (Schnapper, 2005, s. 150). Simmel için toplum kaçınılmaz olarak yardımlaşma ve rekabet, uyum ve uyumsuzluk, elverişli ve elverişsiz ortam karşıtlıklarını içinde barındırmaktadır (Simmel, 2008, s. 89). Çatışma, toplumsallaşmanın ve etkileşimin ayrılmaz bir parçasıdır (Goodwin ve Scimecca, 2015, s. 193). Filmde yaşanan çatışmalar bireysel düzeyde bir uyumsuzluk gibi görünse de toplumsal yapıyı şekillendiren bir unsurdur. Akrabalıklar, yoğun iç içelik ve sık karşılaşmalar taşranın yerlileri arasında süregelen bir çatışmaya neden olmaktadır.

Düşman tanımlaması kalıp yargılar ve özcü yaklaşımlar içermektedir. Ötekiliğin olağanlaştırılması ve zihinlere bu şekilde ekilmesi bu biçimde gerçekleştirilir. Kalıplar, toplumdaki kaynaklara kimin erişeceğine dair bir “söylem” oluşturmaktadır (Eriksen, 2002, s. 24-25). Muhtarın ulaşmak istediği temel hedef, muhtarlık görevini bir sonraki dönemde de sürdürebilmektir. Bu doğrultuda, bir seçim konuşmasını andırır şekilde, köyde dedikodu üreten bireyleri açıkça işaret ederek “çalışkan” ile “çalışana engel olan”lar arasında net bir ayrım kurmaktadır. Bu söylem, hem kendisini meşru ve yapıcı bir aktör olarak konumlandırmakta hem de karşıtlarını kamu yararına aykırı davranan kişiler olarak dışlamaktadır.

Arap karakteri ise, neredeyse birebir benzeri olan Tevfik ile sürekli bir rekabet hâlinindedir. Aralarındaki çatışma, yalnızca toplumsal rollerine değil, aynı zamanda kişisel benliklerine de yansımaktadır. Arap, her bakımdan kendisinin bir yansıması olan Tevfik ile tartışmakta, ötekilik ise dışsal bir unsurdan çok, içsel bir çatışma olarak tezahür etmektedir. Bu durumda, “öteki”, fiziksel veya sosyal bir uzaklıkta değil, doğrudan kişinin kendi benliğinde konumlanmaktadır.

Muhtar oğullarından birisinin polis olduğunu söylediğinde Komiser Naci İzzet’e bakarak “senin meslektaş” der. Naci rütbelidir, ama nihayetinde polistir. Yine de farkını ortaya koymaya çalışır. Daha önce de Naci’yle yoğurt tartışması yaşamış ve “bazıları ağzının tadını bilmiyor” diyerek İzzet’e çıkmıştır. Filmdeki bu türden karşılaştırmalar ve sürtüşmeler, karakterlerin erkeklik sınavlarıyla doğrudan ilişkilidir. Kaynakların sınırlı, egemenlik alanlarının kısıtlı olduğu bu evrende, erkek karakterler sürekli bir çatışma hâlinindedir. Erkekliğin sınındığı her karşılaşma, sahnedeki gerilimi artırmakta; bireyler, zorunlu durumlarda hemcinsleriyle geçici bir dayanışma yaşasa da, rekabet ortamında üstünlük kurma çabası öne çıkmaktadır.

Selek’in belirttiği gibi (2018), toplumsal yaşamın erkeklik tipolojisine uygun olarak kendilerini biteviye kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, herhangi bir güçsüzlük belirtisi göstermek, diğer erkekler karşısında savunmasız kalmak anlamına gelir. Dolayısıyla, alınganlık, gurur ve saldırganlık gibi duygular, derinlerde sürekli olarak beslenir ve bu duyguların ifadesi erkekliğin yeniden üretildiği birer zemine dönüşür.

3.8. Otorite ve Alıntı

Belirli bir iddiayı güçlendirmek amacıyla, söylemde sıklıkla otorite figürlerine, alanında uzman kişilere, itibarı zedelenmemiş bireylere, kanaat önderlerine ve konuya ilişkin görüş bildirmiş duayen isimlere referans verilmektedir. Bu noktada, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, yargı mercileri ve bilim insanları, söz konusu işlev için en uygun aktörler olarak öne

çıkılmaktadır. Bu tür başvurular, söylemin meşruiyetini pekiştirme işlevi görür (van Dijk, 2003b, s. 80).

Muhtar ödenek çıkartamadığı mezarlığın duvarı için savcının kaymakam ile konuşmasını istemektedir. Muhtarın projesi sadece mezarlık duvarından ibaret kalmayarak köydeki ölümler için daha geniş bir plan oluşturmuştur. Bunun gerçekleşmesi için de savcının nüfuzundan yararlanmak istemektedir. Bunu da kurduğu sofranın önünde dile getirmiştir. Bu bağlamda, hediyeleşme ve bağış kültürü, toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir işlev görmektedir. Marcel Mauss'un da belirttiği üzere, değiş-tokuş, anlaşma ve karşılıklı yükümlülük, topluluk ruhunun temel yapı taşlarındandır. Sosyal bağları güçlendiren yalnızca nesneler değil, ayrıca iletişim biçimleri, nezaket ve jesttir. Armağanı reddetmek norm dışı kabul edilip uğursuzluğa sevk edileceği düşünülebilmektedir. Armağanın karşılığını vermek de toplumsal yükümlülük olarak görülmektedir. Verilen şeyin geri dönüşü zincirleme ilişkiler sistemini kurmaktadır. Armağan vermek her ne kadar gönüllük esasına dayanmış olsa da kurumsallaşmıştır. Toplumun kaynaklarının çoğalması için paylaşmak zorunlu hale gelmiştir (Demez, 2011).

Muhtar ön sofradaki gruba hitaben “Sizin gibi dostlarımız da geldikçe de gururlanıyoruz, seviniyoruz.” demiştir. Ancak muhtarın bu yeme içme töreninden masum bir değiş tokuş istemediği de açıktır. Muhtarın amacı, savcının sahip olduğu kamusal erkten faydalanmaktır. Bu bağlamda, savcıdan beklenen destek, “kronizm” olarak adlandırılabilir bir ilişkiler ağına işaret etmektedir. Kronizm, güçlü pozisyonlarda bulunan bireylerin yakın çevresine – liyakate dayanmaksızın – ayrıcalıklar sağlamasıdır. Muhtar, evine konuk olan otorite figürlerinden, dolaylı yollardan fayda sağlamayı amaçlamakta; “araya adam koyma” biçiminde nitelendirilebilecek bu stratejiyle, seçim sürecinde elini güçlendirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan, kırsal ve küçük yerleşim birimlerinde bu türden gayriresmî ilişkiler, yalnızca somut faydalar değil, aynı zamanda sosyal itibar da kazandırmaktadır. Bu durum, otoriteyle kurulan yakın temasların yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de anlam kazandığını göstermektedir.

Doktorun otoritesi ise bilimdir. Söz oyunları; dolambaçlı bir biçimde anlattığı hikâyede beden dilini ve konuşma becerilerini kullanarak baskın olmaya çalışan savcı, doktorun bilimsel şüpheleriyle karşılaşır. Savcının ortada mistik bir durum olduğu, kadının “küt diye” öldüğüne yönelik ikna çabaları doktorun birkaç kelimesiyle tarumar olur. Pozitivistler insanlığın gelişiminin nihai aşamasının bilim olduğunu, tüm sorulara cevabın bilim aracılığıyla

verilebileceğini, bilimin tarafsız ve kesin bilgiye dayandığını ve bilimin her alanda egemen olması gerektiğini savunmuşlardır (Yıldırım, 1997, s. 295).

Doktor, tıpta kimsenin durup dururken ölmeyeceğini, bazı ilaçların yüksek dozda alındığında kalp krizine neden olduğunu söyler. Savcı başta dirense de ilaçların türünü sorar. Öğrenince de kayınpederinin kullandığını söyleyerek yine gerçekliği başka kişilere nakleder. Doktora “pireli” ve “antika” dese de sonunda savcının gardı düşer. Doktor bilimin otoritesiyle bu meydan okumadan galip ayrılmıştır. Fakat doktor otopsi sahnesinde bilimsel tarafsızlığı askıya alarak kendi zaaflarına yenik düşecektir.

3.9. Metafor, İroni ve Benzetmeler

Söylemler görsel ve simgesel olarak ifade edilebilmektedir. Bu görseller ve simgeler üzerinden birtakım mesajlar verilebilmektedir (Abdumecid, 2023). Benzetmeler olumsuz çağrışımlarla doludur. Örneğin, Nazi Almanyasında Yahudiler için yapılan benzetmeler dildeki en kötü çağrışımları içermektedir. En yaygın benzetme de “parazit”ti (van Dijk, 2003b, s. 98-99). Suçlamalar açıkça yapılmadığında küçümseyici ve aşağılayıcı ifadeler ile ironi yapılabilmektedir (van Dijk, 2003b, s. 96).

Muhtarın evinde elektriklerin kesilmesiyle birlikte, kızı Cemile, gaz lambasını taşıyarak çay tepsisiyle odaya girer. Karanlık ortamda, yalnızca gaz lambasının ışığıyla aydınlanan Cemile'nin yüzü, odadaki erkeklerin dikkatini çeker; bu ışık-gölge oyunu, kadın figürünün estetik ve duygusal etkisini katmanlı bir şekilde ortaya koyar. Erkek karakterler, bu anlık görsel kompozisyon karşısında adeta büyülenmiş bir hâle gelirken, yalnızca maktul Yaşar, Cemile'ye ilgisiz kalır. Yaşar'ın bu tepkisizliği, sahnedeki diğer erkek bakışlarının aksine, hem karakterinin duygusal mesafesini hem de olaylar örgüsü içindeki ayrık konumunu ima etmektedir (Elmacı, 2017). Cemile, böylece filmin en sembolik figürü olarak sahneye girmiştir. Cemile fiziki açıdan görünen ilk kadın olarak filmin anlatısına dâhil olmaktadır. Jandarma eri dışarı bakarken Tevfik ile jandarma komutanının gülüşmelerini ve karşıdan yaklaşan Cemile'yi görür. Gerçek ve hayal birbirine karışmaya başlar. Cemile'nin tepsiyi uzattığı her kahraman efsunlanarak Cemile'yi inceler. Cemile katil zanlısının kardeşine kola verdiğinde gerçeklik algısı ters yüz edilir. Oysa “kola var mı?” diye sorduğunda muhtar olmadığını söylemişti. Gerçek ile hayalin çarpıtılması ise çay sırasının Kenan'a gelmesiyle netleşmiştir. Cemile'nin uzattığı tepsiyi sadece teşekkür eden bir baş hareketiyle alan Yaşar sanki Cemile'nin de hayaller, hatta ölümler âleminde geldiğini göstermektedir. Kenan bitkin ve şuursuz bir haldeyken biriken her şey Cemile ile beraber gün yüzüne çıkar. Erkekler arasında süzülen ve

sonra kaybolan bu “tekne kazıntısı” genç kadın, tüm kahramanların sırlarıyla yüzleşmelerine neden olur (Perkün, 2019).

Kenan’ın cesedin yerini itiraf etmeye iten şey, muhtarın kızı Cemile’nin masumane güzelliğidir. Kenan’ı uykusundan uyandırmıştır; vicdanı ve zihni berraklaşmıştır (Kaba, 2019). Onun varlığı, geçmiş bastırmaya çalışan erkek karakterlerin iç dünyasında sarsıcı bir etki yaratır. Cemile, taşranın ücra bir köşesinde, görünürde sıradan bir yaşamın içinde, saflığın ve masumiyetin beklenmedik şekilde ortaya çıkabileceğini simgeler. Bu bağlamda, “böyle bir muhtardan” beklenmeyen ölçüde temiz ve etkileyici bir karakterin ortaya çıkması, bozkırın katı gerçekliğine karşı bir umut ve arınma imgesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca erkeklerin içini de sıızlatır, çünkü “Allah’ın bile unuttuğu bu köyde” yok olup gidecektir; masumiyeti ve güzelliği heba olacaktır. Bu da büyük bir haksızlık duygusunu ve içlerindeki şefkati açığa çıkartmıştır. Metafizik bir yerden, neredeyse gaipten bir umut tanrıçası ile karşılaşmıştır. Cemile’nin hem şifalı hem de yaralayıcı güzelliği, erkeklerin eksikliklerini ve içlerindeki maneviyatı harekete geçirmiştir (Diken vd., 2018, s. 153-154).

Filmde Cemile ve maktulün karısı Gülnaz, iki ayrı kadın kategorisindedir. Erkeğin bilinçaltı da kadınları bu tasnif üzerinden görmeye eğilimlidir. Gülnaz ayartıcı ve felaket getiren şeytani kadın, Cemile ise bekâret ile özdeşleşen iffet ve masumiyet timsali melek kadındır (Tunalı, 2014, s. 47). Bu açıdan Cemile “ikonik” bir metafordur. Bilhassa Meryem Ana’nın mitleştirilmesini anımsatmaktadır. Meryem de saflık, günahsızlık ve bakireliğin sembolüdür. Özellikle orta çağdan sonra iyiden iyiye kutsallaştırılan Meryem, kozmik yaratıcı güç haline gelmiştir (Akalın, 2016).

Cemile’nin sahnesi Meryem’in belirmesi diye adlandırılan fenomene (örn. Portekiz’in Fatima şehrindeki gibi) benzemektedir. Ayrıca Anadolu tanrılar diyarıdır; sayısız tanrının ve tanrıçanın doğduğu veya yayıldığı yerdir. Doktor da şimşek çakınca bir yüz kabartması görmüş ve merakla Arap’a sormuştur; Arap da buralarda çok olduğunu söylemiştir. Cemile de Anadolu’nun kaybolmuş tanrıçalarından biridir sanki. Erkekler de Cemile’nin belirmesiyle “yeniden doğum” sancısı yaşamışlardır. Cemile’nin varlığının ve sessiz güzelliğinin, sahnedeki erkek karakterler üzerinde bir tür içsel dönüşüm yaratmıştır. O ana kadar sert, yorgun ve kayıtsız bir ruh hali sergileyen karakterler, Cemile’nin sahneye girişiyle birlikte bir duraksama, mahcubiyet ya da farkındalık anı yaşarlar. Bu durum, erkeklerin kendilerini, hayatlarını ve içinde bulundukları ahlaki konumlarını gözden geçirmelerine neden olur.

Sonuç

Bir Zamanlar Anadolu'da filmindeki muhtar sahnesi, yalnızca bürokratik bir sürecin geçici bir mola durağı olmakla kalmayıp, aynı zamanda erkeklik performanslarının iniş çıkışlarını da yansıtan çok katmanlı bir anlatı zemini sunmaktadır. Eleştirel söylem analizi kapsamında kullanılan kategoriler, tamamen erkek bireylerden oluşan ekibin çeşitli yönelimlerini ve ilişkisel dinamiklerini değerlendirme açısından işlevsellik kazanmaktadır. Söz konusu bölüm, muhtarın evin başköşesinde yer aldığı, sofrayı kurup savcıya hitaben taleplerini ilettiği, savcının bu taleplere yönelik kayıtsız kaldığı, erkek karakterler arasında hiyerarşi ve rekabetin gözlemlendiği; ayrıca muhtarın kızı Cemile'nin sahneye girişiyle birlikte evdeki erkeklerde bir hayranlık ve sarsılma etkisi yarattığı, nihayetinde ise savcı ile doktor arasında kadınlara dair algıyı yansıtan söylemlerin geçtiği sahneleri kapsamaktadır.

Muhtar sahnesi, hegemonik erkeklikten kırılan erkeklik biçimlerine, otorite ilişkilerinden gündelik hayat pratiklerine, alt politikalar aracılığıyla ifade bulan stratejik eylemlerden kadına yönelik bakış açılarına kadar çok katmanlı toplumsal cinsiyet dinamiklerini içermektedir. Muhtar, evine misafir ettiği bürokratik figürler aracılığıyla seçim yatırımı niteliği taşıyan morg projesini hayata geçirmeyi amaçlamakta; bu bağlamda, alt düzey bir aktör olarak otoriteyle ilişki kurma biçiminde Michel de Certeau'nun "taktik" kavramıyla örtüşen stratejiler geliştirmektedir. Öte yandan, savcı karakteri hegemonik erkeklik modelini temsil eder biçimde olaylara mesafeli ve kayıtsız bir tutum sergilerken, geçmişine dair bastırılmış bir travmanın yüzeye çıkmasıyla kırılanlık sergilemeye başlamaktadır. Doktor Cemal ise kent yaşamında yaşadığı hayal kırıklıklarını taşrada telafi etme çabasıdadır; ancak savcı ile arasında geçen diyalog, onun geleneksel erkeklik normlarından bütünüyle uzaklaşmadığını göstermektedir.

Muhtar sahnesi karşıtlıklar üzerine konumlanmıştır. Kahramanların önem derecelerine ve ast-üst ilişkisine göre sofralara dağıldıkları görülmektedir. Muhtar köydeki çalışmalarında dedikoduyla karşılık veren komşular olduğunu söylemektedir. Muhtar kişisel fayda sağlayabilmek adına ön sofrada bağdaş kurmuş misafirlere yönelik birtakım taktikler ve gizli senaryolar üretmektedir. Muhtar, sonraki seçimi de kazanmak için ben ve ötekiler biçiminde bir söylem oluşturmaktadır. Kendisini hizmet getiren olarak tarif etmekte, diğerleri ise dedikodu yaparak çalışmaları sabote etmektedir. Arap Ali, kendisi gibi şoför Tefik ile çatışma halindedir. Ekibin diğer üyelerine saygılı ve mesafeli davranmalarına karşın aralarında birbirlerine benzemekten kaynaklı bir husumet bulunmaktadır. Komiser Naci de ast üst ilişkisini polis memuru İzzet üzerinden kurmaktadır. Emri altındaki İzzet'i meslektaşısı olarak

görmemektedir. Erkekler diğer erkeklerin gözetimi altındadır ve bürokrasi içerisinde ya da dışında bu gözetleyenler karşısında sürekli tetikte durmaktadır. Performansını zedelemeyecek manevralarda bulunmaktadır. Söz konusu manevraların, toplumsal konum, sınıf ya da mesleki statü açısından birbirine yakın erkek figürleri arasında daha yoğun ve çatışmalı bir biçimde gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Muhtarın kızı Cemile, erkeğin değer dünyasında kadına atfedilen saflık, temizlik ve masumiyet imgelerinin somut bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemile'nin sahneye giriş anı, erkek karakterlerin hesapçı ve iktidar odaklı gündelik dünyasında adeta uhrevi bir figür gibi belirerek, onların bastırılmış duygularıyla yüzleşmelerini tetikleyen bir kırılma anı yaratır. Bu bağlamda, kadınların görünmezliği ile erkek fantezisinde idealize edilmiş biçimlerde temsil edilmeleri arasındaki geleneksel anlatı yapısının sürdürüldüğü söylenebilir. Filmdeki kadın temsili, yalnızca fiziksel olarak değil, anlatı içinde de çoğunlukla dolaylı biçimlerde sunulmaktadır. Nitekim savcının eşinin hikâyeye yalnızca ima yoluyla dâhil edilmesi, kadınların anlatıdaki ikincil ve edilgen konumunu pekiştiren bir diğer unsurdur.

Bu çalışma, *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminde yer alan muhtar sahnesini söylem analizi yöntemiyle inceleyerek, taşra bağlamında inşa edilen erkeklik formlarını, bürokratik otoriteler arasındaki güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin hegemonik erkeklik kalıplarıyla nasıl pekiştirildiğini ortaya koymuştur. Sahnedeki karakterlerin dilsel ve davranışsal düzeyde sergiledikleri erkeklik performansları; ataerkil yapının sürekliliğini sağlamakta, aynı zamanda iktidar ilişkilerini yeniden üretmektedir. Erkekler arasındaki gündelik etkileşimler, alt politikalar ve hiyerarşik konumlanmalar, erkekliğin sosyokültürel bir inşa süreci olduğunu göstermektedir. Kadının yalnızca kısa bir süreliğine ve sessiz bir figür olarak görünmesi ise, erkek egemen bakışın taşrada nasıl doğal ve meşru bir zemine oturduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, muhtar sahnesi, taşradaki erkekliğin görünürlük kazandığı bir mikrokozmos olarak değerlendirilmiş; film aracılığıyla hem bireysel hem de kurumsal düzeyde erkeklik söylemlerinin nasıl kurulduğu ve sürdürüldüğü ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulmecid, M. (2023). 'Mulan' filminin Çin milliyetçiliği bağlamında söylem analizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-29.
- Akalın, K. H. (2016). Göğün kraliçesi İsis'in geri dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana tapınması. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (45), 81-107.
- Akca, E. B. ve Tönel, E. (2011). Erkek(lik) çalışmalarına teorik bir çerçeve: Feminist çalışmalardan hegemonik erkekliğe. İ. Erdoğan (Ed.), *Medyada hegemonik erkek(lik) ve temsil* (s. 11-39) içinde. Kalkedon Yayınları.
- Aksakal, E. (2021). Bürokrasi ve erkeklik halleri üzerinden taşra kültürü: Bir Zamanlar Anadolu'da. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 29-48.
- Argın, Ş. (2011). Bir Zamanlar Anadolu'da: Asimetrik şikâyet toplumu, *Birikim*, 272, 18-25.
- Aydın, D. ve Atalay, S. (2021). Hegemonik erkekliğin inşası: İzmir'de 'daha' erkeklik. *Moment Dergi*, 8(1), 47-65.
- Bayraktar, Ö. ve Kaynar, M. K. (2023). Taşrada öteki olmak, milliyetçi-muhafazakâr çerçevenin dışında kalanlar: Karaman örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 556- 583.
- Bilis, A. E. (2014). 'Selam' filmi örneğinde İslami düşüncenin sinemada temsili. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 9-27.
- Bora, T. (2005). Taşralaşan ve taşrasını kaybeden Türkiye. T. Bora (Ed.), *Taşraya bakmak* (s. 37-66) içinde. İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm*. (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayıncılık.
- Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi*. (L. Arslan Özcan, Çev.). Dost Kitapevi.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. (2000). *The men and the boys*. Allen & Unwin.
- Chodorow, N. J. (2007). *Duyguların gücü: Psikanalizde, cinsiyette ve kültürde kişisel anlam*. (J. Özata Dirlikyapan, Çev.). Metis Yayınları.
- Demez, G. (2011). Armağanın değişen sosyo-kültürel anlamları: Tüketim toplumu bağlamında bir hediyeleşme örneği olarak çiçek gönderme. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 1(2), 87-103.

- Demirel, G. (2016). Toplumsal cinsiyet mağduriyetinde erkek. H. Kahya (Ed.), *1st. International Scientific Researches Congress Humanity an Social Sciences* (s. 254–264) içinde. E-Kitap Projesi.
- Diken, B., Gilloch, G. ve Hammond, C. (2018). *Nuri Bilge Ceylan sineması*. (A. N. Bingöl, Çev.). Metis Yayınları.
- Elmacı, T. (2017). Kara film anlatısı olarak Bir Zamanlar Anadolu’da otopsis. *Turkish Studies*, 12(21), 265-286.
- Erdoğan, N. (2000). Devleti idare etmek. *Toplum ve Bilim*, 83, 8-32.
- Ergin Zengin, S. (2021). Av tutkusu: Avlanma, ekofeminizm ve erkeklikler. *Moment Dergi*, 8(1), 205-226.
- Eriksen, T. H. (2002). *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. Pluto Press.
- Gal, S. (1995). Language and the ‘arts of resistance’. *Cultural Anthropology*, 10(3), 407-424.
- Goodwin, G. A. ve Scimecca, J. A. (2015). *Klasik sosyolojik teori: Sosyolojinin vaadinin yeniden keşfi*. (H. Güven, Çev.). Say Yayınları.
- Günay, İ. E. (2022). Van Dijk’in eleştirel söylem analizi bağlamında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşa ilişkin Le Monde ve Le Figaro’da kullanılan haber başlık ve girişlerinin analizi. *Aksaray İletişim Dergisi*, 4(1), 46-65.
- İpek, Ö. (2023). Bir Zamanlar Anadolu’da filmini belirsizlik duygusu üzerinden okumak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 918-928.
- Kaba, S. (2019). Ölü bedenin politikası: ‘Bir Zamanlar Anadolu’da’da abject karşılaşmaları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 6(17), 2-17.
- Kale, E. (2018). Yeni Türk sinemasında anlatı bağlamında sinemasal bir mekân olarak taşra: ‘Bir Zamanlar Anadolu’da’ örneği. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(10), 857-874.
- Kaplan, T. (2016). Varoluşsal bir yolculuk: Bir Zamanlar Anadolu’da. *SineFilozofi Dergisi*, 1(2), 125-146.
- Kara, O. (2021). Hegemonik erkeklik iktidarının her yerdeliği: Kelebekler ve Bizi Hatırla. *Moment Dergi*, 8(1), 188-204.
- Kesal, E. (2014). *Evvel zaman*. İthaki Yayınları.

- Kimmel, M. S. (2005). *The gender of desire: Essays on male sexuality*. State University of New York Press.
- MacInnes, J. (1998). *The end of masculinity: The confusion of sexual genesis and sexual difference in modern society*. Open University Press.
- Messerschmidt, J. W. (2019). *Hegemonik erkeklik: Formülasyon, yeniden formülasyon ve genişleme*. (Kolektif, Çev.). Özyegin Üniversitesi Yayınları.
- Monaghan, L. ve Atkinson, M. (2014). *Challenging myths of masculinity: Understanding physical cultures*. Ashgate Publishing Limited.
- Mosse, G. L. (1996). *The Image of man: The Creation of modern masculinity*. Oxford University Press.
- Nişanyan Sözlük. (2017). *Klark*. Nişanyan Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/klark> adresinden 21 Ekim 2024 tarihinde alındı.
- Özgül, G. E. ve Tahan, K. (2014). Bir ceset arayışı olarak hatırlamanın eleştirisi: Bir Zamanlar Anadolu'da zaman, mekân ve gerçeklik. *Global Media Journal: TR Edition*, 4(8), 241-259.
- Öztürk, A. B. (2020). *Bebekten katile erkeklik: Kadına şiddet uygulayan erkekler*. Nika Yayınevi.
- Parsa, A. F. ve Akmeşe, Z. (2012, 3-5 Mayıs). *Nuri Bilge Ceylan sinemasında anlatı kodları ve arketipler: 'Bir Zamanlar Anadolu'da'* [Sözlü sunum]. 13. Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler Konferansı: Sinema ve Bellek, İstanbul, Türkiye.
- Peksel, Ö. (2012). *Women in new Turkish cinema: An analysis of 'Climates', 'Three Monkeys' and 'Once upon a time in Anatolia'*. (Yayın No. Diva2:534640) [Yüksek Lisans Tezi, Stockholm Üniversitesi]. DiVA.
- Perkün, D. G. (2019). *Hayalet kadınlar: Bir Zamanlar Anadolu'da ve Abluka filmleri üzerinden Türkiye'nin yeni yönetmen sinemasında kadın temsili*. (Tez No. 555541) [Yüksek Lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Sakallı, N. ve Türkoğlu, B. (2019). 'Erkek' olmak ya da olmamak: Sosyal psikolojik açıdan erkeksilik/erkeklik çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22, 52-76.
- Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(1), 181-198.

- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Scott, J. C. (1995). *Tahakküm ve direniş sanatları: Gizli senaryolar*. (A. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Selek, P. (2018). *Sürüne sürüne erkek olmak*. İletişim Yayınları.
- Sim, Ş. ve Göncü, S. (2019). Milliyetçilik bağlamında Bahoz/Fırtına filminin söylem analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 327-352.
- Simmel, G. (2008). *Bireysellik ve kültür*. (T. Birkan, Çev.). Metis Kitap.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler*. (Kolektif, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Şah, U. (2020). Eleştirel söylem analizi: Temel yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210-231.
- Tunalı, D. (2014). Hareketli durağanlık izlenimi: Bir Zamanlar Anadolu'da. *Yedi, Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11, 39-51.
- Türköne, M. (1989). *Eski Türk toplumunun cinsiyet kültürü*. Ark Yayınevi.
- Ugur, Z. B. (2024). Türkiye'de kadınlar mı erkekler mi daha mutlu? Değerlerin ve sosyal baskı hissinin rolü. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 29, 31-47.
- van Dijk, T. A. (2003a). Critical discourse analysis. D. Schiffrin, D. Tannen ve H. E. Hamilton (Ed.), *The handbook of discourse analysis* (s. 352-371) içinde. Blackwell Publishing.
- van Dijk, T. A. (2003b). Söylem ve ideoloji: Çokalanlı bir yaklaşım. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.), *Söylem ve ideoloji* (s. 13-112) içinde. Su Yayınları.
- Yetimova, S. ve Aslan, M. (2018). Nuri Bilge sinemasının uluslararası basındaki eleştirileri üzerine bir söylem analizi: Bir Zamanlar Anadolu'da örneği. *Asya Studies*, 5, 73-86.
- Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel düşünme yöntemi*. Bilgi Yayınevi.
- Zengin, A. (2011). *İktidarın mahremiyeti: İstanbul'da hayat kadınları, seks işçiliği ve şiddet*. Metis Yayınları.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Sosyoloji alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

Kapsayıcı Eğitim Araştırmalarında Güncel Eğilimler *Current Trends in Inclusive Education Research*

MİNE KAZANCI*, NADİR ÇELİKÖZ**

*Öğr. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, **Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi
[*kzncmn@hotmail.com](mailto:kzncmn@hotmail.com), [**ncelikoz@gmail.com](mailto:ncelikoz@gmail.com)

*<https://orcid.org/0000-0003-0411-4796>
**<https://orcid.org/0000-0003-3826-0070>
<https://ror.org/04mma4681>
<https://ror.org/0547yzj13>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2025
Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Kazancı, M. ve Çeliköz, N. (2025). Kapsayıcı eğitim araştırmalarında güncel eğilimler.
ASA Dergisi, 3(1), 72-90. <https://doi.org/10.71313/asa.1698202>
Kazancı, M. ve Çeliköz, N. (2025). Current trends in inclusive education research.
Journal of ASA, 3(1), 72-90. <https://doi.org/10.71313/asa.1698202>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazar tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiş ve 8-10 Mart 2025 tarihlerinde düzenlenen 2. Uluslararası Ege Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimleri Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

Özet

Kapsayıcı eğitimin önemi her geçen gün artmaktadır. Kapsayıcı eğitim tüm öğrencilerin gereksinimlerine uygun, eşit ve katılımcı öğrenme deneyimleri sunmayı hedefleyen bir süreç olarak özetlenebilir. Bu araştırmada, kapsayıcı eğitim araştırmalarındaki son durumun ayrıntılı bir şekilde betimlenmesi amaçlanmıştır. Alan yazındaki kapsayıcı eğitim ile ilgili araştırmalar taranmıştır. İlgili araştırmalar çalışılan örneklem, Kapsayıcı eğitim araştırmalarında sıklıkla öğretmenlerle çalışıldığı ve araştırmalarda öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalık, görüş, düşünce, uygulama, tutum ve özyeterliklerinin tespit edildiği görülmektedir. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterlikleri arasındaki ilişkinin etik davranışlar açısından, sınıf yönetimi becerileri açısından, öğretmenlerinin çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları açısından çalışıldığı saptanmıştır. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumları arasındaki ilişkide aracılık rolü olan değişkenler saptanarak öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumlarının geliştirilmesi sağlanabilir. Bu sayede kapsayıcı eğitimin niteliğinin artırılması mümkün olabilir. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterliklerini etkileyen faktörleri inceleyen araştırmaların yapılması, öğretmen yetiştirme alanına ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik mesleki gelişimlerini desteklemeye katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: kapsayıcı eğitim, kapsayıcı eğitime yönelik tutum, kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik

Abstract

The importance of inclusive education is growing rapidly. Inclusive education is defined as a process that provides equal, participatory learning experiences that meet the needs of all students. This study aims to provide a detailed description of the current state of inclusive education research. A review of the literature on inclusive education was conducted. Teachers are frequently studied in inclusive education research, and the studies determine teachers' awareness, opinions, thoughts, practices, attitudes, and self-efficacy towards inclusive education. The relationship between teachers' attitudes and self-efficacy toward inclusive education has been examined in the context of ethical behavior, classroom management skills, and attitudes toward children's rights education. Determining the variables that mediate the relationship between teachers' self-efficacy and their attitudes toward inclusive education can improve both. Thus, the quality of inclusive education may increase. Research examining factors affecting teachers' attitudes and self-efficacy toward inclusive education can contribute to teacher training and support teachers' professional development in this area.

Keywords: attitude towards inclusive education, inclusive education, self-efficacy towards inclusive education

Giriş

Kapsayıcılığın önemi her geçen gün artmaktadır. Ülkemiz için önemli olan on ikinci kalkınma planı 2024-2028 yılları için kapsayıcılık da gözetilerek hazırlanmıştır. Kalkınma planında hukuk sistemi, eğitim sistemi, şehirleşme ve mimari, afet yönetiminde kapsayıcı politikalarla sorunların çözümü ve afet illerinde eğitime erişim için kapsayıcılığın önemine değinilmiştir.

Kapsayıcılığın birçok alanda vurgulandığı görülmektedir (TCCSB, 2024).

Eğitim Reformu Girişimi'nin Geleceğin Dünyasına Hazırlanırken Eğitime Bakış, PISA 2022

Bulguları Işığında Türkiye'de Eğitimin Durumu Araştırması da kapsayıcı sistemlerin başarısını vurgulamaktadır. Başarılı, kapsayıcı ve dayanıklı sistemler bütünsel eğitim sistemlerine dayanmaktadır. Bütünsel sistemler ise sınıf tekrarı yerine öğrenci destek programlarının oluşturulması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması vb. çeşitli çözüm yollarını devreye sokan sistemlerdir (Korlu ve ark., 2024). Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasının kalkınma sürecinde ve kapsayıcı eğitimde kritik bir yeri vardır.

Okul öncesi eğitimi yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar kapsayıcı eğitime katkı sunarken kapsayıcı eğitime yönelik yapılan çalışmalar da okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasında güçlü bir destektir (TCCSB, 2024; Korlu ve ark., 2024). Kapsayıcı sistem, aynı okulda farklı bireylerin katılımını destekleyen bir sistemdir. Kapsayıcı eğitim büyük bir çeşitliliği içeren ve bu çeşitliliğe göre eğitimin farklılaştırıldığı bir eğitim sistemine dayanmaktadır (Pijl, Meijer Hegarty, 1997).

Kapsayıcı Eğitim

Kapsayıcı eğitim; eğitimde içerik, öğretim yöntemi, yaklaşımı, yapısı ve stratejilerine yönelik değişim ve uyarlamaları içeren, geniş bir yelpazede tüm öğrencilerin ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun bir şekilde eşit ve katılımcı öğrenme deneyimleri ve ortamı sunmayı hedefleyen sistemsel bir reform sürecidir (Spandagaou ve ark., 2020). Kapsayıcı eğitim, her bireyin öğrenebileceğini temel alan; sınıf, cinsiyet, gelir grubu, cinsel yönelim, yaş, hükümlülük, yetenek, ihtiyaç ve kültürel miras fark etmeksizin her bir bireyin gereksinimlerine cevap veren ve her bireyin topluma ve kültüre katılımının artırılmasını hedefleyen bir eğitim sürecidir (Rose ve Howley, 2007; Sarı ve Turhan Türkkan, 2019). Kapsayıcı eğitim pedagojik açıdan, sınıf yönetimi ve tutumlara etki bakımından çok yönlü ele alınırsa, uygulamaları destekleyici bir rol oynar. Tek boyutlu ele alınırsa, öğrenmeye erişimin engellendiği bir durum ortaya çıkar. Kapsayıcı eğitime dair uygulamaların iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle

kapsayıcı eğitimin geniş bir perspektifte tanımlanmasına ihtiyaç vardır (Rose ve Howley, 2007).

Birleşmiş Milletler'in Herkes İçin Eğitim hareketi tüm öğrenenlerin temel eğitime erişimini sağlayan bir fırsat ve eğitime erişimin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik de bir girişim olmuştur. İlerleyen süreçte Dünya Eğitim Forumu'nda kapsayıcılığa daha büyük bir vurgu yapılmıştır ve kapsayıcılığın çerçevesi belirlenmiştir. HIV-AIDS ve savaştan etkilenen, açlıkla ve sağlık sorunlarıyla mücadele eden, özel gereksinimleri olan çocuklar ve etnik-dil olarak azınlıkta olan gruplar, göçmenler, kırsal kesimde yaşayanlar ve çocuk işçiler de dâhil olmak üzere tüm yoksul ve dezavantajlı gruplara öncelik tanınması gerektiği belirtilmiştir (UNESCO, 2020). Birleşmiş Milletler tarafından 25-27 Eylül 2015 tarihinde ilan edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri de nitelikli eğitim başlığında kapsayıcı eğitime dikkat çekmektedir (UNDP, 2018). Eğitime erişimin önündeki engellerin kaldırılması, tüm kız ve erkek çocuklarına ücretsiz, adil ve nitelikli eğitim sağlanması, cinsiyet eşitsizliğinin kaldırılması, kırılgan grupların eğitime eşit biçimde erişebilmesine yönelik birçok hedef ve alt hedefin 2030'a kadar gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir (UNDP, 2024).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirtilen eğitim hakkı kapsayıcı eğitimin dayanaklarından biridir. Bununla birlikte kapsayıcı eğitim çeşitliliğin bir zenginlik olduğu kabulüne dayanır ve her bireye bireysel farklılıklarına yanıt veren bir eğitim sunmayı hedefler (Rose ve Howley, 2007; Dilber, 2020).

Kapsayıcı eğitim denilince özel gereksinimli çocuklara sunulan destek hizmetlerinin anlaşıldığı görülmektedir. Bu durum kapsayıcı uygulamaların sadece belli engel gruplarıyla sınırlandırılmasına sebep olmaktadır. Oysa kapsayıcı eğitim, tüm bireylerin toplumun ve okulun bir üyesi olarak eğitim ve öğretim süreçlerine etkin katılımını destekler. Kapsayıcı eğitimin doğru anlaşılması, uygulamaların niteliğini ve kapsayıcı eğitimden faydalanan kişi sayısını artıracaktır (Sarı ve Turhan Türkkân, 2019; Dilber, 2020). Kapsayıcılığa ilişkin ilk tanımlar fark yaklaşımı üzerinden ve yetersizliklere odaklanan bir bakış açısıyla yapılsa da süreç içinde kapsayıcılığın tanımı ve kapsamı değişime uğramıştır. Kapsayıcı eğitimin tanımı, bireysel engellilik düzenlemesinden, tüm öğrencilerin tam katılımını vurgulayan hak temelli sistemik bir yaklaşıma doğru kaymıştır. Kapsayıcı eğitim tanımındaki değişimleri üçe ayırmak mümkündür. Birinci değişim, önceden engellilerin yer aldığı hedef kitlenin genişletilmesi ve dışlanmış gruplar da dahil olmak üzere tüm öğrencilerin sürece dahil edilmesidir. İkinci değişim ise müdahale odağının bireysel düzenlemelerden eğitim sistemlerinin dönüşümüne kaymasıdır.

Üçüncü ise bütünleştirmeden eşitlik, sosyal adalet ve anlamlı katılıma evrilen bir çerçeve değişikliğiyle kapsayıcılığın vurgulanmasıdır. Bütünleştirme (kaynaştırma) farklı gelişim gösteren bireylerin genel eğitime dahil edilmesine yönelik düzenlemeler içerirken kapsayıcı eğitim, toplumsal bir düzlemde sisteme yönelik köklü düzenlemelerin gerekliliğini ve farklılıklar üzerinden tanımlamaksızın tüm bireylerin aktif katılımını vurgular (Slee ve Allan, 2001; Singal, 2005; Loreman, 2007; Armstrong ve ark., 2011; Thomas, 2013; Waitoller ve Artiles, 2013; Florian, 2014; Alzahrani, 2020; Hernández-Saca ve ark., 2023).

Kapsayıcılığın önemi her geçen gün artmaktadır. Ülkemiz için önemli olan on ikinci kalkınma planı 2024-2028 yılları için kapsayıcılık da gözetilerek hazırlanmıştır. Kalkınma planında hukuk sistemi, eğitim sistemi, şehirleşme ve mimari, afet yönetiminde kapsayıcı politikalarla sorunların çözümü ve afet illerinde eğitime erişim için kapsayıcılığın önemine değinilmiştir. Kapsayıcılığın birçok alanda vurgulandığı görülmektedir (TCCSB, 2024).

Eğitim Reformu Girişimi'nin Geleceğin Dünyasına Hazırlanırken Eğitime Bakış, PISA 2022 Bulguları Işığında Türkiye'de Eğitimin Durumu Araştırması da kapsayıcı sistemlerin başarısını vurgulamaktadır. Başarılı, kapsayıcı ve dayanıklı sistemler bütünsel eğitim sistemlerine dayanmaktadır. Bütünsel sistemler ise sınıf tekrarı yerine öğrenci destek programlarının oluşturulması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması vb. çeşitli çözüm yollarını devreye sokan sistemlerdir (Korlu ve ark., 2024). Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasının kalkınma sürecinde ve kapsayıcı eğitimde kritik bir yeri vardır. Okul öncesi eğitimi yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar kapsayıcı eğitime katkı sunarken kapsayıcı eğitime yönelik yapılan çalışmalar da okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasında güçlü bir destektir (Korlu ve ark., 2024; TCCSB, 2024; UNDP, 2024).

Kapsayıcı sistem, aynı okulda farklı bireylerin katılımını destekleyen bir sistemdir. Kapsayıcı eğitim büyük bir çeşitliliği içeren ve bu çeşitliliğe göre eğitimin farklılaştırıldığı bir eğitim sistemine dayanmaktadır (Pijl, Meijer Hegarty, 1997).

Okul öncesinde kapsayıcı eğitim uygulamalarından ebeveynlerin, çocukların ve uygulayıcıların fayda sağladığı görülmüştür. Ebeveynler yalıtılmışlık hissinden kurtulmaktadır ve toplumun bir parçası olduklarını hissetmektedirler. Çocuklar kendileri de dâhil her bireyin farklı ve eşsiz olduğunu öğrenmektedir. Çocuklar genişletilmiş, dengeli ve zenginleştirilmiş programlardan fayda sağlamaktadırlar. Çocukların öz saygıları ve sosyal becerileri gelişmektedir. Uygulayıcılar farklı gereksinimlere cevap verebilme yeterliği ve uygulamalarına dönük güven

kazanmaktadırlar, ebeveynlerle sıkı bağlar kurmaktadırlar ve iş birliğiyle çalışmayı öğrenmektedirler (Dukes ve Smith, 2006).

Kapsayıcılık okul bazında da düşünülmesi gereken bir kavramdır. Kapsayıcı eğitim uygulamalarında ebeveyn, çocuk ve uygulayıcı dışında okul ve ortam da önem arz etmektedir. Eğitimsel olarak kapsayıcı okul; her bireyi öğrenme, öğretme, başarı, tutum ve iyi oluş bakımından destekleyen okuldur. Her bireye aynı şekilde değil, ihtiyaç duyduğu şekilde destek verme ve her bireyin katılımının göz önünde bulundurulması söz konusudur (Armstrong ve ark., 2010).

Kapsayıcı anaokullarının bazı ölçütleri vardır. Yerel halktan farklı kesimlere yer verme, iş birliğine açık ve esnek olma, ortamda erişilebilirliği göz önünde bulundurma, uygulamaları uygulayıcılarla tartışma ve uygulamaları değerlendirmeye zaman ayırma, görsellerin ve ekranların toplumun çeşitliliğini yansıtmasını sağlama, araç gereç ve kitap seçimi için ölçütleri olan bir personel, ortam tasarımı çocukların ilgi ve ihtiyaçlarına başvurma, bireysel amaçlar doğrultusunda çocukların görüşlerini formal ve informal yollarla alma bunlardan birkaçıdır (Dukes ve Smith, 2006).

Kapsayıcı bir okulda şüphesiz öğretmenlere de düşen bazı görevler bulunmaktadır. Kapsayıcı eğitimde öğretmenin, öğrencilerin bireysel eğitim hedeflerine ulaşmaları için yardımcı olma sorumluluğu vardır ve öğretmenin tutumu çok önemlidir (Sam, 2019). Kapsayıcı öğretmen içeriği farklılaştıran, ilgi farklılığını göz önünde bulunduran, farklı öğrenme hızlarını kabul eden, materyal ve yöntem kullanımında erişimi farklılaştıran, öğrencilerin öğrenme ürünlerini farklı şekilde ortaya koymasına izin veren ve farklılaştırılmış öğretime yer veren ve öğretim sürecinde ihtiyaç duyanlara ek süre vererek zaman yönetimini farklılaştıran öğretmendir (Rose ve Howley, 2007). Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterlikleri de kapsayıcı eğitim araştırmalarında çok çalışılan başlıklardandır. Çalışmanın sonraki kısımlarında kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen tutumu ve özyeterliliğine farklı başlıklar altında değinilecektir.

Kapsayıcı Eğitime Yönelik Öğretmen Tutumu

Belli bir konuya, duruma ya da kişiye yönelik olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerden oluşan tutum, görece sabit yatkınlık olarak da tanımlanmaktadır (Gerrig ve Zimbardo, 2014). Bir başka deyişle, tutum bir uyaran nesnesine yönelik yapılan değerlendirici bir yargı ifadesidir. Uyaran nesnesi bir kişi, nesne ya da durum olabileceği gibi soyut ya da somut olabilir (Haddock ve Maio, 2008). Tutumlar davranışları şekillendirmesi ve sosyal gerçekliğin inşasında rol

oynaması nedeniyle önemlidir. Tutumlar doğrudan deneyimlere dayandığında davranışı tahmin etme özellikleri artar (Gerrig ve Zimbardo, 2014). Öğretmen tutumları da öğretmenlerin öğretimsel tecrübelerine dayanması nedeniyle öğretim süreçlerini etkilemektedir. Öğretmenlerin tutumları ve öz yeterlikleri arasında anlamlı bir olumlu ilişki vardır. Pozitif tutumu yüksek öğretmenler öğretim becerileri ve uygulamalarına yönelik daha güçlü bir öz yeterliliğe sahiplerdir. Öğretmen tutumları; öğretmenlerin algı, inanç ve uygulamalarına yönelik ve öğretime ilişkin iş güçlerine ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Pozitif tutuma sahip öğretmenlerin öğrencilerinin yetenek ve potansiyeline yönelik inançları yüksektir. Pozitif tutuma sahip öğretmenlerin öğrencilerin potansiyeline yönelik inançları, öğretime yükledikleri değer, öğretmeye yönelik hevesleri, öğrenci merkezli olma ve olumlu sınıf iklimi puanları yüksektir (Paniamogan ve Dioso, 2024).

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutumları, en basit tanımıyla, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimle ilişkili bir unsura bakış açılarını veya eğilimlerini ifade eder. Söz konusu bakış açısı, kapsayıcı ortamlarda tüm öğrencilere eğitim verme hakkındaki inançlardan (yani tutumların bilişsel bileşeni), yine tüm öğrencilere eğitim vermeyle ilişkili duygulardan (yani duygusal bileşen) ve/veya onların katılımını teşvik eden eylemlerden (yani davranışsal bileşen) oluşabilir. Kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen tutumlarının incelenmesi önemlidir, çünkü tutumlar öğretmenlerin kapsayıcı uygulamalara katılımını yordayabilir (Jury ve ark., 2021). Kapsayıcı eğitime yönelik olumlu tutuma sahip öğretmenler ile olumsuz tutuma sahip öğretmenler arasında kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik açısından ve kapsayıcı eğitimi etkili bir şekilde uygulama açısından farklılıklar oluşacaktır.

Sınıf uygulamalarında oldukça kapsayıcı olan öğretmenler, kapsayıcılığa yönelik önemli ölçüde daha düşük endişe düzeyine ve olumlu tutuma sahiptirler (Sharma ve Sokal, 2016). Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik olumlu tutumlarının, öğrencilerin performansı ve kişilik gelişimleri üzerinde olumlu etkileri olmaktadır. Olumsuz öğretmen tutumları, öğrencilerin hem performans düzeylerini hem de kişilik gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Aileden sonra öğrenciler üzerinde en çok etkisi olan öğretmenlerin tutumu öğrencilerin davranışları üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Öğrencilerin olumlu davranış kazanması için olumlu tutuma sahip öğretmenlerin öğrencilere rol model olması önemlidir. Olumlu tutumlar kadar olumsuz tutumların da belli doğurguları olmaktadır (Sam, 2019). Olumsuz tutumlar kapsayıcı eğitimin niteliğini düşürebilir.

Kapsayıcı eğitime yönelik olumsuz öğretmen tutumları, öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik bilgi eksikliğinden kaynaklanabilmektedir (Sam, 2019; Çakar, 2024). Benzer şekilde, öğretmenlerin belirli inançları da kapsayıcı eğitime ilişkin olumsuz tutuma sahip olmalarına neden olmaktadır. Genel eğitim sınıflarındaki öğretmenler; ek sorumluluk, zaman ve enerji gerektirmesi nedeniyle kapsayıcı eğitimin uygulanmasından memnuniyetsizliklerini ifade etmektedirler (Sam, 2019; Nyoni, 2022). Öğretmenler kapsayıcı eğitimi, kaynaştırma sınıflarında engelli öğrencilerin akranlarıyla bir araya getirilmesi olarak görmektedirler. Bununla birlikte öğretmenler, sınıfta davranış problemleri ve öğrenme güçlükleri olan öğrencilerin bir arada olmasının sınıf yönetimini güçleştirdiğine inandıkları için kapsayıcı eğitime karşı olumsuz bir tutuma sahiptir (Nyoni, 2022).

Kapsayıcı Eğitime Yönelik Öğretmen Özyeterliği

Öğretmenlerin tutumları kadar özyeterlikleri de önemlidir. Öz yeterlik, belirli amaçlara hizmet eden bilişsel, sosyal, duygusal ve davranışsal alt becerilerin örgütlenmesini ve düzenlenmesini gerektiren bir genel yetenektir. Sahip olunan yeterlik inançları ile davranışlar ve davranışlara yönelik sonuç beklentileri arasında koşullu ilişkiler vardır. Yeterlik inançlarının düzeyi, gücü ve genelliği sonuç beklentilerini fiziksel, sosyal ve öz değerlendirici açıdan olumlu veya olumsuz etkilemektedir (Bandura, 1997). Öz yeterlik inancı, kişinin sonucu üreten davranışı veya davranışları gerçekleştirebileceğine yönelik inancıdır. Öz yeterlik bir kişilik özelliği değil, belirli koşullarda istenen hedefe ulaşmak için gereken beceri ve yetenekleri koordine edebilme yetisine yönelik inançlar dizisidir. Öz yeterlik sadece davranışın yordayıcısı değildir. Öz yeterlik ne yapılacağına yönelik değil, ne yapabileceğine yönelik inanca ilişkindir. Öz yeterlik istek, dürtü ya da ihtiyaçların kontrolü değildir. Kişi belirli bir alanda güçlü bir kontrole sahipken aynı alanda yeterliliğine yönelik zayıf inançlara sahip olabilir (Maddux ve Kleiman, 2021).

Özyeterlik, öğretmenlerin öğretim performansı üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Klassen ve Tze, 2014). Özyeterlik, öğretmenlerin mesleki faaliyetlerine ilişkin görev ve yükümlülüklerini yerine getirme ve güçlüklerin üstesinden gelme yeteneklerine yönelik inançlarıdır. Özyeterlik öğretmenlerin performansı üzerinde Kişisel değerler ve öznel iyi oluş da öğretmenlerin özyeterliklerini etkileyen faktörler arasındadır. Öğretmenlerin korumacılık (öğretimde geleneksel yöntemlere bağlılık) değerleri, öğretim için motivasyon türü ve seviyesinden bağımsız olarak öz yeterlilik duygusuyla pozitif olarak ilişkilidir. Değişime açıklık ve öz yeterlilik arasındaki ilişki ile öz-aşkınlık ve öz yeterlilik arasındaki ilişki, öğretmenlerin

motivasyonlarına bağlı olarak değişmektedir. Bu ilişkilerin, öğretmenler daha az dış baskı algıladıklarında ve öğretim süreçlerinde karar verici konumda hissettiklerinde daha güçlüdür. Öğretmenlerin çalışma şartlarının ve öznel iyi oluşlarının iyileştirilmesi öğretmenlerin özyeterliklerini geliştirebilir (Barni ve ark., 2019).

Öğretmen özyeterliği; öğretimin etkililiği, öğretimsel uygulamalar ve öğrencilerin akademik başarısı üzerinde önemli bir role sahiptir (Klassen ve Tze, 2014). Özyeterliği yüksek öğretmenlerin öğrenci katılımına yönelik, öğretim stratejilerine yönelik ve sınıf yönetimine ilişkin yeterlikleri yüksektir. Öğretmen tutumları ve öğretmen özyeterlikleri arasında bir ilişki bulunmuştur (Wang ve ark., 2015; Paniamogan ve Dioso, 2024). Bununla birlikte Wang ve arkadaşlarının (2015) 523 öğretmenle yürüttükleri çalışmada; özyeterliğin öğretmenlerin fiziksel sağlığının, psikolojik iyi oluşunun ve işten ayrılma girişimlerinin yordayıcısı olduğu bulunmuştur.

Kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen özyeterliği, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimin gerektirdiği uygulamaları yapabileceğine yönelik inançları olarak tanımlanabilir. Kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen özyeterliği, öğretmenlerin "öğretimi öğrencilerin bireysel özelliklerine göre uyarlama, yıkıcı öğrenci davranışlarını önleme ve kontrol etme, ebeveynler ve meslektaşlarla tüm öğrencilerin öğrenmesini teşvik edecek şekilde iş birliği yapma" yeteneklerine ilişkin öz değerlendirmeleridir (Sharma ve Sokal, 2016). Kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen özyeterliğini etkileyen faktörler öğretmenlerin demografik özellikleri ve içsel nitelikleri, öğretmen eğitimi ve mesleki öğrenmesi, öğretmenlerin yetersizliği olan bireylerle etkileşim deneyimi ve okul iklimidir (Wray ve ark., 2022).

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve öz yeterlikleri arasındaki ilişki

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin tutum ve özyeterlikleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır (Çolak ve ark., 2018; Özokçu, 2018; San Martin ve ark., 2021; Davis, 2022; Çalışkan Özbek, 2024). Çalışkan Özbek (2024), Ankara'daki Mesleki Eğitim Merkezlerinde görev yapan 324 öğretmenle yürüttüğü araştırmasında; öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarını, kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumlarını inceleyerek sınıf içi uygulamalar ile kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutum arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmaya göre, öğretmenlerin sınıf içi uygulamaları ile kapsayıcı eğitime yönelik tutumları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Öğretmenlerin sınıf içi uygulamaları ile kapsayıcı eğitimde planlamayı doğru yapmanın önemine yönelik öz yeterlikleri arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sınıf içi uygulama düzeyi

düşükçe kapsayıcı eğitimde doğru planlama düzeyi de düşmektedir. Bununla birlikte, öğretmenlerin sınıf içi uygulamaları ile kapsayıcı eğitimde kişisel donanıma duyulan endişe arasında anlamlı ilişki yoktur. Öğretmenlerin öz yeterlikleri ile sınıf içi uygulamaları arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Kapsayıcı eğitime ilişkin özyeterlik puanı yüksek öğretmenlerin sınıf içi uygulama puanlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, kapsayıcı eğitimde toplumsal iş birliğinin gerekliliğine yönelik tutumlar ile kapsayıcı eğitime ilişkin tutumlar birbiriyle ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, yakın çevrelerinde kapsayıcı eğitime ihtiyaç duyan birey olma durumu ve sınıfında dezavantajlı durumda öğrenci olma ve olmama durumu öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutumlarında bir farklılık oluşturmamıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu ise kapsayıcı eğitime ilişkin hizmet içi eğitim alan ve almayan öğretmenlerin özyeterlik puanları arasında fark saptanmamasıdır. Bu durum hizmet içi eğitimlerin niteliğine ilişkin soruları akla getirmektedir ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterliğini etkileyen diğer faktörlerin saptanmasının gerekliliğini düşündürmektedir.

Çakar (2024) Türkiye, İrlanda, İspanya, Fransa ve Birleşik Krallık olmak üzere 5 farklı ülkeden yabancı dil öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime ilişkin tutum ve özyeterliklerini incelediği araştırmasında; öğretmenlerin özyeterliklerinin yüksek, tutumlarının olumlu olduğu sonucunu bulmuştur. Öğretmenlerin hem özyeterlik hem tutum ortalamalarının en yüksek olan ülke İspanya, en düşük olan ülke ise Fransa olmuştur. Bu durum üzerinde kapsayıcı eğitime yönelik eğitim (davranış yönetimi ve iş birliği), mevzuat bilgisi (davranış yönetimi ve iş birliği) ve yaşın (davranış yönetimi) etkili olduğu belirtilmiştir. Cinsiyetin öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumları üzerinde bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Kapsayıcı eğitime yönelik eğitim almış öğretmenlerin özyeterlik ve tutumlarının almayanlara kıyasla yüksek olduğu, kapsayıcı eğitime yönelik yerel mevzuat hakkında daha fazla bilgi sahibi olan öğretmenlerin tutum puanlarının daha yüksek olduğu, öğretmenlerin eğitim düzeyine göre tutumlarının geliştiği belirtilmiştir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise yaşın vizyon, genel uygulamalar ve destek boyutlarında tutum farklılıklarına yol açtığı, daha yüksek yaş gruplarının davranış yönetimi boyutunda ve özyeterlik puanlarında farklılık gösterdikleri olmuştur. Bu durumun öğretmenlerin deneyim edinmesi sonucu sınıf yönetiminde daha yetkin hale gelmelerinden kaynaklanabileceği belirtilmiştir.

Kapsayıcı eğitim araştırmalarında sıklıkla öğretmenlerle çalışılmıştır ve araştırmalarda öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalık, görüş, düşünce, uygulama, tutum ve özyeterliklerini tespit etmeye ağırlık verilmiştir (Emam ve Mohamed, 2011; Özokcu, 2018; Weber ve Greiner, 2019; Zhalelkanova, 2019; San Martin ve ark., 2021; Moran, 2022; Yıldırım

Hacıbrahimoğlu, 2022; Deliktaş, 2023; Çakar, 2024; Yükseler, 2024; Postallı, 2024; Yalvaç, 2024; Çalışkan Özbek, 2024; Karabulut, 2024; Ocak, 2024; Şenay, 2024; Zhao, Ai, Zhang ve Peng, 2025).

Sonuç ve öneriler

Kapsayıcı eğitim araştırmalarında sıklıkla öğretmenlerle çalışıldığı ve araştırmalarda öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik farkındalık, görüş, düşünce, uygulama, tutum ve özyeterliklerinin tespit edildiği görülmektedir. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterlikleri arasındaki ilişkinin etik davranışlar açısından, sınıf yönetimi becerileri açısından, öğretmenlerinin çocuk hakları eğitimine ilişkin tutumları açısından çalışıldığı saptanmıştır. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumları arasındaki ilişkide aracılık rolü olan değişkenler saptanarak öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik özyeterlik ve tutumlarının geliştirilmesi sağlanabilir. Bu sayede kapsayıcı eğitimin niteliğinin artırılması mümkün olabilir.

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin öz yeterliliği ve tutumları üzerinde öğretmenlik mesleki adanmışlık, mesleki aidiyet, yenilikçi pedagoji uygulamaları vb. değişkenlerin etkisi incelenerek kapsayıcı eğitimin uygulama sürecinin derinlemesine irdelenmesi ve daha iyi anlaşılması sağlanabilir. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterliklerini etkileyen faktörleri inceleyen araştırmaların yapılması, öğretmen yetiştirme alanına ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik mesleki gelişimlerini desteklemeye katkı sağlayabilir.

Öğretmenlere yönelik kapsayıcı eğitim programları düzenlenerek, kapsayıcı eğitim konusunda bilgi ve becerilerini güçlendirmeleri sağlanabilir. Bu programlar, öğretmenlere kapsayıcı sınıf ortamları oluşturma, farklı öğrenme ihtiyaçlarına uygun öğretim yöntemleri ve değerlendirme stratejileri konularında destek sunabilir. Öğretmenlerin bu tür programlar aracılığıyla mesleki gelişimlerini sağlamaları, kapsayıcı eğitimin etkili bir şekilde uygulanmasına katkı sağlayabilir. (Çalışkan Özbek, 2024)

Bu sonuçlar ışığında;

- Araştırmacılara, kapsayıcı eğitim alanında öğretmenlerin farklı yeterliklerini ölçen ve bu yeterliklerin kapsayıcı eğitime yönelik tutum ve özyeterliklerine etkisinin çalışılması,
- Politika yapıcılara, kapsayıcı eğitimin nitelikli bir şekilde uygulanması için gereken ortam, materyal, teknolojik donanım vb. ilişkin düzenlemelerin yapılması,

- Millî Eğitim Bakanlığı'na kapsayıcı eğitime yönelik eğitimlerin tüm öğretmenlere verilmesi, hizmet içi eğitimlerin niteliğinin artırılması ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik yasal düzenlemelerden haberdar edilmeleri,
- Eğitim fakültelerinde çalışan akademisyenlere, derslerini kapsayıcı eğitime ilişkin teorik içeriklerle ve pratik uygulamalarla güncellemeleri,
- Öğretmenlere kapsayıcı eğitime ilişkin uygulamalarda uzmanlarla iş birliği yapmaları ve velilere kapsayıcı eğitime yönelik eğitim vermeleri,
- Okul idarelerine, okul aile birliği çalışmalarında kapsayıcı eğitimin her eğitim öğretim yılı için bir gündem olması ve okul bazında velilere eğitim verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alzahrani, N. (2020). The development of inclusive education practice: A review of literature. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 12(1), 68-83. <https://doi.org/10.20489/intjecse.722380>
- Armstrong, D., Armstrong, A. C. ve Spandagou, I. (2011). Inclusion: by choice or by chance? *International Journal of Inclusive Education*, 15(1), 29–39. <https://doi.org/10.1080/13603116.2010.496192>
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Barni, D., Danioni, F. ve Benevene, P. (2019). Teachers' self-efficacy: The role of personal values and motivations for teaching. *Frontiers in Psychology*, 10, Makale 1645. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01645>
- Cheryl Armstrong, A., Armstrong, D.ve Spandagou, I., (2010). *Inclusive Education International Policy & Practice*. London: SAGE.
- Çakar, İ. (2024). *Exploring the self efficacy and attitudes towards inclusive education among foreign language teachers: A cross-national analysis* (Tez No. 889959) [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Çalışkan Özbek, F. (2024). *Mesleki eğitim merkezlerinde görev yapan öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik sınıf içi uygulamalarının tutum ve öz yeterlikleri ile ilişkisi* (Tez No. 892437) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Çolak, A., Vural, M. E. ve Öz, A. (2018). The relationship between teacher attitude and self-efficacy for inclusive practices in Turkey. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 116-126.
- Davis, L. M. (2022). *Inner city teachers' attitudes and efficacy when providing effective inclusion practices: A correlational study* (Yayın No. 29215953) [Doktora Tezi, Northcentral University]. ProQuest.
- Deliktaş, S. (2023). *Investigating the opinions of pre-service and in-service English language teachers on inclusive education* (Tez No. 829687) [Yüksek Lisans Tezi, TED Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Dilber, Y. (2020). Okullarda kapsayıcı eğitim. U. Ataseven (Ed.), *21. yüzyılda eğitimde dönüşüm ve okullar* (s. 209-239) içinde. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

- Dukes, C.ve Smith, M. (2006). *A Practical Guide to Pre-school Inclusion*. London: Paul Chapman Publishing.
- Emam, M. M. ve Mohamed, A. H. H. (2011). Preschool and primary school teachers' attitudes towards inclusive education in Egypt: The role of experience and self-efficacy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 976-985.
- Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education? *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), 286–294.
<https://doi.org/10.1080/08856257.2014.933551>
- Gerrig, R. J. ve Zimbardo, P. G. (2014). *Psikoloji ve yaşam: Psikolojiye giriş* (19. Baskı) (G. Sart, Çev.; A. A. Özdoğru, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gültekin, Ö.ve Çetin, Ş. (2025). Measuring teachers’ inclusive education literacy: A scale development study. *The Universal Academic Research Journal*, 7(2), 58-75.
- Haddock, G. ve Maio, G. R. (2008). Attitudes: Content, structure and functions. M. Hewstone, W. Stroebe ve K. Jonas (Ed.) *Introduction to social psychology: A European perspective* (4. Baskı, s. 112-133) içinde. BPS Blackwell
- Hernández-Saca, D. I., Voulgarides, C. K. ve Etscheidt, S. L. (2023). A critical systematic literature review of global ,nclusive education using an affective, intersectional, discursive, emotive and material lens. *Education Sciences*, 13(12), 1212.
<https://doi.org/10.3390/educsci13121212>
- Jury, M., Laure Perrin, A., Rohmer, O. ve Desombre C. (2021). Attitudes toward inclusive education: An exploration of the interaction between teachers’ status and students’ type of disability within the French context. *Frontiers in Education*, 6, Makale 655356.
<https://doi.org/10.3389/feduc.2021.655356>
- Karabulut, R. (2024). *Sınıf öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim uygulamalarına yönelik davranışlarının değerlendirilmesi*. (Tez No. 893583) [Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Klassen, R. M. ve Tze, V. M. C. (2014). Teachers’ self-efficacy, personality, and teaching effectiveness: a meta-analysis. *Educational Research Review*, 12, 59-76.
<https://doi.org/10.1016/j.edurev.2014.06.001>

- Loreman, T. (2007). Seven pillars of support for inclusive education: Moving from “why” to “how?” *International Journal of Whole Schooling*, 3(2). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ847475.pdf>
- Maddux, J. E. ve Kleiman, E. M. (2021). Self-efficacy: The power of believing you can. C. R. Snyder, S. J. Lopez, L. M. Edwards ve S. C. Marques (Ed.), *The Oxford handbook of positive psychology* (3.Baskı, s. 443–452) içinde. Oxford University Press.
- Moran, M. D. (2022). *Exploring preparatory school instructors’ views and practices related to diversity and inclusion in English language teaching: A case study* (Tez No. 764795) [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Nyoni, K. Z. (2022). Teacher’s attitude towards inclusive education in Tanzanian primary schools: A case of Iringa District. *East African Journal of Education and Social Sciences*, 3(6), 8-14. <https://doi.org/10.46606/eajess2022v03i06.0232>
- Özokçu, O. (2018). The relationship between teacher attitude and self-efficacy for inclusive practices in Turkey. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 6-12.
- Paniamogan, J. D. ve Dioso, E. D. (2024). Relationship between teachers' attitude and self-efficacy: A descriptive correlational study. *EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management Journal*, 11(7), 187-203.
- Pijl, S. J., Meijer, C. J. W. ve Hegarty, S. (1997). *Inclusive education: A global agenda*. Routledge.
- Postallı, E. (2024). *Fen bilgisi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime yönelik düşünceleri* (Tez No. 883237) [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Rose, R. ve Howley, M. (2007). *The practical guide to special education needs in inclusive primary classrooms*. Paul Chapman Publishing.
- Sam, S. (2019). Inclusive education and teachers negative attitude. *International Journal of Home Science*, 5(2), 401-405
- San Martin, C., Ramirez, C., Calvo, R., Muñoz-Martínez, Y. ve Sharma, U. (2021). Chilean teachers’ attitudes towards inclusive education, intention, and self-efficacy to implement inclusive practices. *Sustainability*, 13(4), Makele 2300. <https://doi.org/10.3390/su13042300>

- Sarı, M. ve Turhan Türkkkan, B. (2019). Kuramdan uygulamaya kapsayıcı eğitim. P. O. Taneri (Ed.), *Kapsayıcı eğitim yaklaşım ve uygulamaları* (s. 125-162) içinde. Pegem Akademi.
- Sharma, U. ve Sokal, L. (2016). Can teachers' self-reported efficacy, concerns, and attitudes toward inclusion scores predict their actual inclusive classroom practices? *Australasian Journal of Special Education*, 40(1), 21–38. <http://dx.doi.org/10.1017/jse.2015.14>
- Singal, N. (2005). Mapping the field of inclusive education: A review of the Indian literature. *International Journal of Inclusive Education*, 9(4), 331–350. <https://doi.org/10.1080/13603110500138277>
- Slee, R., ve Allan, J. (2001). Excluding the included: A reconsideration of inclusive education. *International Studies in Sociology of Education*, 11(2), 173–192. <https://doi.org/10.1080/09620210100200073>
- Spandagaou, I., Little, C., Evans, D. ve Bonati, M. L. (2020). *Inclusive education in schools and early childhood settings*. Springer Nature.
- Şenay, T. (2024). Okul öncesi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime yönelik öğretmen tutumlarının ve öz yeterlilik düzeylerinin incelenmesi. *Çağdaş Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Thomas, G. (2013). A review of thinking and research about inclusive education policy, with suggestions for a new kind of inclusive thinking. *British Educational Research Journal*, 39(3), 473-490. <https://doi.org/10.1080/01411926.2011.652070>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Korlu, Ö., Kesbiç, K., Gencer, E. G. ve Kotan H. (2024). *Geleceğin dünyasın hazırlanırken eğitime bakış, PISA 2022 bulguları ışığında Türkiye’de eğitimin durumu araştırması*. TÜSİAD. <https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/11618-gelecegin-dnyasina-hazirlanirken-egitime-bakis-pisa-2022-bulgulari-isiginda-turkiye-de-egitimin-durumu-arastirmasi>
- UNESCO. (2020). *Towards inclusion in education: Status, trends and challenges*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374246>

- United Nations Development Programme. (2018). *Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve toplam faktör verimliliği*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/tr/4913bfe74b15f3d651237c352f59d01219104be64a5691654cd04cbe09db066a.pdf>
- United Nations Development Programme. (2024). *The 2030 agenda for sustainable development's 17 sustainable development goals (SDGs)*. UNDP. https://sdgs.un.org/sites/default/files/2020-09/SDG%20Resource%20Document_Targets%20Overview.pdf
- Waitoller, F. R. ve Artiles, A. J. (2013). A decade of professional development research for Inclusive education: A critical review and notes for a research program. *Review of Educational Research*, 83(3), 319-356. <https://doi.org/10.3102/0034654313483905>
- Wang, H., Hall, N. C. ve Rahimi, S. (2015). Self-efficacy and causal attributions in teachers: Effects on burnout, job satisfaction, illness, and quitting intentions. *Teaching and Teacher Education*, 47, 120-130. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2014.12.005>
- Weber, K. E. ve Greiner, F. (2019). Development of pre-service teachers' self-efficacy beliefs and attitudes towards inclusive education through first teaching experiences. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 19(1), 73–84. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12479>
- Wray, E., Sharma, U. ve Subban, P. (2022). Factors influencing teacher self-efficacy for inclusive education: A systematic literature review. *Teaching and Teacher Education*, 117, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103800>
- Yalvaç, M. (2024). *Okul öncesi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime yönelik öz yeterlik algılarının incelenmesi* (Tez No. 854554) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Yıldırım Hacıibrahimoğlu, B. (2022). Early childhood pre-service teachers' self-efficacy in inclusive education: A mixed methods investigation. *Issues in Educational Research*, 32(3), 1213-1232.
- Yükseler, S. (2024). *Sınıf öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim farkındalıkları ile sınıf içi uygulamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 907486) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Zhao, M., Ai, J., Zhang, J. ve Peng, Y. (2025). The relationship among teachers' characteristics, self-efficacy and attitudes towards İnclusive education among chinese preschool teachers, *International Journal of Disability, Development and Education*, 1-16.
<https://doi.org/10.1080/1034912X.2025.2465280>

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Sosyoloji alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

Kültürlerarası Etkileşimin Paris Durağı: Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlâka Romanı Üzerine Bir İnceleme

*The Paris Station on the Cross-Cultural Representation Journey:
An Analysis of Ahmet Mithat's Novel Mesâil-i Muğlâka*

CEMİLE GÖRHAN

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi
cgorhann06@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9371-5459>
<https://ror.org/02kswqa67>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 10.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Görhan, C. (2025). Kültürlerarası etkileşimin Paris durağı: Ahmet Mithat'ın mesâil-i muğlâka romanı üzerine bir inceleme. *ASA Dergisi*, 3(1), 91-119. <https://doi.org/10.71313/asa.1680249>

Görhan, C. (2025). The Paris station on the cross-cultural representation journey: an analysis of Ahmet Mithat's novel mesâil-i muğlâka. *ASA Dergisi*, 3(1), 91-119. <https://doi.org/10.71313/asa.1680249>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

Tanzimat devri Türk edebiyatının önde gelen sanatçılarından Ahmet Mithat Efendi, sanat yolculuğunda özellikle roman ve hikâye türünde kaleme aldığı eserleri ile kimi zaman eğlenceli bir meddah kimi zaman da nasihatçi bir vaiz edasıyla öğütlerini okura sunmayı amaçlar. Yazdığı edebî eserlerden bazılarının olay örgüsü, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü toprakların oldukça uzağında geçer. Örneğin 1898 yılında tamamladığı *Mesâil-i Muğlâka* adlı romanının ana mekânı Paris'tir. Paris'i birçok romanına ana mekân yapan Ahmet Mithat, *Mesâil-i Muğlâka*'yı da yazarak Abdullah Nahifi adını verdiğini ana öznesini bu şehrin merkezine yerleştirir. Böylelikle Paris'te yaşayan ve öğrenim gören bir Osmanlı vatandaşının yaşayış tarzı ile Parislilerin ona karşı tavırlarını etkileşim hâlinde ortak bir panoramada yansıtır. Ahmet Mithat'ın, söz konusu romanını tasarlarlarken gerek kahramanların kurgulanışında gerekse mekân seçiminde birden fazla kaynaktan etkilendiği açıktır. Bu bağlamda bu çalışmada, öncelikle Ahmet Mithat Efendi'nin *Mesâil-i Muğlâka* adlı romanının esin kaynakları tespit edilecek, ardından ele alınan romana yönelik geniş çaplı analizler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Émile Zola, Paris, mesâil-i muğlâka, metinlerarasılık

Abstract

Ahmet Mithat, one of the leading novelists of Turkish literature during the Tanzimat period, aims to present his advice to readers in a style that is sometimes entertaining, like a storyteller, and sometimes didactic, like a preacher, particularly in his novels and short stories. Some of the subjects of his literary works take place far from the Ottoman territories of the 19th century. For example, the main setting of his novel *Mesâil-i Muğlâka*, completed in 1898, is Paris. Ahmet Mithat, who made Paris the main setting of many of his novels, placed his main character, Abdullah Nahifi, in the center of this city in *Mesâil-i Muğlâka*. In this way, he reflects the lifestyle of an Ottoman citizen living in Paris and the attitudes of Parisians towards him in a shared panorama. In Ahmet Mithat's novel, there are certain influences in both the construction of his characters and his choice of setting. For this purpose, this study will identify the local and Western sources of inspiration for Ahmet Mithat's novel *Mesâil-i Muğlâka* and conduct a comprehensive analysis of the novel in question.

Keywords: Ahmet Mithat, Émile Zola, Paris, mesâil-i muğlâka, intertextuality

Giriş

Kırk yılı aşkın edebiyat ve basın yaşantısını aralıksız sürdüren Ahmet Mithat, 1870 yılından itibaren başta roman ve hikâye olmak üzere çeşitli türlerde toplamda iki yüze yakın eserden oluşan oldukça hacimli bir külliyata sahiptir. Muharrem Dayanç, Ahmet Mithat'ın yazın hayatının kapsamını şu şekilde anlatır:

Ahmet Mithat Efendi de çok yönlü ve çarpıcı kişiliğe sahiptir. O da gazeteci ve devlet adamıdır. Altmıştan fazla bu türdeki eseriyle öncelikle hikâyeci ve romancıdır. Hikâyecilik ve romancılıkla birlikte onun el atmadığı edebî alan hemen hemen yok gibidir. Tiyatro, seyahatname, biyografi, tarih, yaşamöyküsü, roman tarihi ve sanatı, felsefe, askerlik, ekonomi-iktisat, teoloji, matematik, pedagoji, okul kitabı gibi alanlarla birlikte o, başta roman ve tiyatro türlerinde olmak üzere ayrıca yirmi üç tane de çeviriye imza atmıştır (Dayanç, 2014).

Romancı kimliğinin yanına bir de gazeteci mesleğini ekleyen Ahmet Mithat, halkını eğitmek ve aydınlatmak maksadıyla fikirlerini gazete sütunlarında dile getirir. Yazar, “Bağdat’tan İstanbul’a döndüğü zaman 1871 yılından itibaren *Devir*, *Bedir*, *Kırkanbar* gibi süreli yayınlarda, Rodos’tan döndükten sonra ise önce *Basiret*, daha sonra kendisinin çıkardığı *İttihat* ve Namık Kemal’in *İbret* gazetesinde ve 1878 yılından sonra *Tercüman-ı Hakikat*’te hemen her gün yazılarıyla okurunun karşısına çıkmıştır” (Gökçek, 2022). Ahmet Mithat’ın bu hızlı edebî akış içerisinde seri bir şekilde yazılar yayımlaması, bu metinlerin içeriklerinin sorgulanmasını da beraberinde getirir. Kamuoyunda, yazdıklarının niteliği eleştirilir ve bu denli kısa bir süre içerisinde tamamlanan eserlerin yeterince faydalı olamayacağı iddia edilir. Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat’a yöneltilen bu tür eleştirilerin yersiz olduğunu belirtmekle beraber sanatçının hakkını teslim eder:

Midhad Efendi’yi yazılarında çeşitli bahislere temas etmekle tenkid edenler oldu. Doymak bilmez bir öğrenme ve öğretme hırsı ile dünyaya gelmiş olan bu adama niçin öğrendin, niçin öğrettin demekten daha büyük haksızlık olur mu? Hiçbir meselede ihtisas davasına kalkışmamış, sadece her gazetecinin meslek icabı olarak mücehhez olduğu çeşitli ilgilerle binlerce okuyucusunu ilgilendirmeye çalışmış olan bu millet hocasına hayranlıktan başka ne duyulabilir? Âşık Garip, Kerem ile Aslı gibi öteden beri ellerde dolaşan eserlerden başka seve seve okuyup istifade edeceği tek kitabı olmayan bir muhitte bu dünya ölçüsünde çalışkan adamın yetişmiş olması millet ölçüsünde büyük bir nimet sayılmaz mı? (Us, 1955).

Ahmet Mithat, sanatını halkının eğitime adanmış bir aydın olarak duyduğu her yeni fikri ve geliştirici olduğuna inandığı her anlayışı öğretici bir tarza bürüyerek sanatın çeşitli formları

eşliğinde muhataplarına sunar. Onun kullandığı edebî türlerin başında roman ve hikâyenin gelmesinde öğreticiliğin yanında eğlence misyonunu da tercih etme düşüncesi yer alır. Benimsediği roman anlayışının şekillenmesindeki referansı Avrupa romanlarıdır.

Ahmet Mithat, roman yazarken bu edebî türün doğuş merkezi olan Avrupa medeniyetinden çıkmış eserleri örnek alır. Özellikle Fransız edebiyatının ünlü romancıları, Ahmet Mithat'ın en büyük esin kaynakları hâline gelir. Onun edebî eserleri incelendiğinde, Fransız romancılardan alınan ilhamlar tespit edilmekle beraber Fransız roman anlayışına dair teorik bilgi aktarımları da göze çarpar. Ancak Ahmet Mithat'ın roman anlayışının Batılı romanlardan teknik açıdan oldukça uzak olmasının temelinde birtakım nedenler vardır. İlk başta o, çoğunlukla Fransız edebiyatını takip ettiğinden Avrupa romanına bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmaz. Bunun yanı sıra bu medeniyetin tarihî, sosyolojik, ekonomik ve siyasi gelişmelerinin akabinde ortaya çıkmış bir tür olan romanın altyapısını merak etmeden yalnızca verili eserler üzerinden okumalarını tamamlar. Bu göz ardı ediş onun Batı romanının esasını kavrayamamasına yol açar. Bu durumu Nüket Esen şöyle ifade eder:

Aslında Batı romanı dediği ve pürüzsüz bir gelişim sürecine sahip olarak değerlendirdiği şey sadece roman değil, Batı kaynaklı anlatıların bütünüdür. Ahmet Mithat'ın Batı romanı dediği şeyi yorumlayışı ya da okuyuşu Batı'da romana zemin hazırlayan sosyoekonomik ve epistemolojik kırılmaların farkında olmadığını gösterir. Bunların farkında olmadığı için de Batılı romanları taklit ederek Türkçe roman yazmanın kolay bir iş olduğuna inanır (Esen, 2017).

Ahmet Mithat, öğreticilik görevini yerine getirmek adına tek konuda uzmanlaşmak yerine edindiği kadarını çabucak aktarmayı seçer. Bu savruk tarzı, eserlerinin olay örgüsündeki bağlantı araçlarının düzensiz kurulmasına sebep olsa da hedef kitlesini eğitmeyi ve eğlendirmeyi başarır. “Modern matbuâtın yeni yeni geliştiği ve dış dünyayla gitgide daha yoğun ilişkilerin yaşandığı bir toplumda Ahmet Mithat'ın kitapları bir açlığı bastırıyordu” (Findley, 1999). Bu yüzden kendi asrında, milletin hayran olduğu Avrupa'yı yeterince öğrenmeden eserlerinin çoğunu bu medeniyeti tanıtmaya adanır. Avrupa'ya dair bilgiler veren kitaplardan yararlanarak bu kıtayı henüz görmeden orayı merkez alan, özellikle konusu Paris'te geçen romanlar yazar. “Daha ilk hikâyesi olan *Suizan*'ın konusu, Paris'in bir banliyösünde geçer ve bu hikâyeyi muhtemelen okuduğu bir gazete haberinden esinlenerek kaleme almıştır” (Gökçek, 2022). Onun romanlarının çoğu, Avrupa hakkında yazılmış tanıtıcı rehber kitaplardan, bilgilendirici haritalardan, Avrupalı sanatçıların romanlarından veya gazete sütunlarından öğrendiği güncel haberlerin kurgusundan oluşur. Konularını Avrupalı milletlerin tarihinden veya Avrupa'nın güncel hâline alan romanları sıralanacak olursa uzun bir liste oluşur. *Letaif-*

i Rivâyât (1870-1894) serisi içinde yer alan *Gönül*, *Cinli Han*, *Çifte İntikam*, *Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar*, *Diplomalı Kız*, *Cankurtaranlar* ve *Ana-Kız* dışında hacimli eserleri arasında sayılan *Hasan Mellah* (1874), *Paris 'te Bir Türk* (1876), *Acâib-i Âlem* (1882), *Demir Bey Yahud* *İnkışâf-ı Esrâr* (1888), *Haydut Montari* (1888) ve *Ahmet Metin ve Şirzad* (1892) gibi romanların içerdiği olayların büyük kısmı Avrupa'nın belirli yerlerinde geçer. Ahmet Mithat'ın eserlerinde Avrupa'nın ve Paris'in öne çıkmasında birden fazla sebep vardır. 19. yüzyıl Türk edebiyatında öykünülen model sayılan Fransız edebiyatının etkisi ve bu sebeple Paris'in gitgide yayılan ve özenilen ihtişamı en büyük faktörlerdendir. Bunların yanı başında Osmanlı cemiyet hayatının kadın ve erkek ilişkisine ve bunun anlatılmasına yönelik çekinik tavrı, yazarı birtakım meselelerin daha serbest bağlamda ele alınabileceği bir mekânda kahramanlarını konumlandırmaya iter. Bundan dolayı "Ahmet Mithat'ın birçok romanında Paris'te yaşayan veya yolu bu şehre düşen roman kişileri vardır ve bunların çoğu yazarın kendisinin bizzat görmek istemediği bu sefahat hayatına karışmışlardır" (Gökçek, 2022). Bu makale kapsamında ele aldığımız *Mesâil-i Muğlâka* da -İstanbul'daki son karşılaşma sahnesi hariç- Paris'te geçen bir olay örgüsüne sahiptir.

Mesâil-i Muğlâka, Batı tarafından Osmanlı Devleti'ne yönelik asırlar boyu sıkı sıkıya örülmüş ve kalıplaşmış ön yargıların reddedildiği bir anlatıdır. Avrupalı milletlerin bizzat gezip görmedikleri Osmanlı coğrafyası hakkında olumsuz bir tavır takınmaları, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenek silsilesi hâline gelir. 19. yüzyılda modernleşme çabalarıyla uğraşan Türk romancılarının ele aldığı meselelerden biri de bu ön yargıyı kırmak adına Avrupa'yı bizzat görmek ve orayı, yarattıkları roman kahramanları üzerinden ele almaktır. Bunu amaç edinen romancılardan biri de Ahmet Mithat'tır. O, Doğu'nun doğru bir algıya kavuşması için iki şeyi hedefler: kanıksanmış tasavvurların yanlış olduğunu belirtmek ve gerçek Doğu algısının kavranmasına yardımcı olmak. Bu doğrultuda kendisini bir "imaj düzeltici" tayin ederek Avrupalıların farazi görüşlerinden doğan Osmanlı-Türk algısını yeniden kurgulamak amacıyla gerçek bir Osmanlı-Türk'ünü birkaç kez Paris'e gönderir. Bu yolculukta Paris'in tercih edilmesi, tesadüften ziyade bilinçli bir anlayışın tezahürüdür. Dönemin tüm aydınlarınca Paris'in yeniliklerin kaynağı sayılması, Avrupa'nın başkenti ve 1789 İhtilali'nin çıkış merkezi olması bu şehri cazip kılar. Bu amaçla ilk olarak *Paris 'te Bir Türk* (1876) romanı ile bir atılım yaparak kurgunun tamamını bu şehir üzerinden ilerletir. Bundan yirmi iki yıl sonra da *Mesâil-i Muğlâka* (1898) romanını yazar. *Mesâil-i Muğlâka*, Émile Zola'nın *Les Trois Villes*¹ (Üç

¹ Émile Zola'nın *Les Trois Villes* (Üç Şehir) üçlemesi, yazarın toplumsal sorunları irdeleyen güçlü anlatımının bir örneğidir. Bu seri, Zola'nın natüralist anlayışı çerçevesinde yazılmıştır ve başkarakter Abbé Pierre Froment'in içsel yolculuğu üzerinden Katolik inancı, ahlak, bilim ve toplum eleştirisi gibi temaları işler.

Şehir) başlıklı roman dizisinin üçüncü kitabı *Paris*'ten alınan etkilerle yazılmış bir romandır. “Bu deneysel romanlar dizisinin sonunda Zola, hakîkatin dogmalarla telkin edilemeyeceğini ve ancak ilerlemeci bir sezgisel yöntemle elde edilebileceğini kanıtlamış olacaktır” (Cook-Gailloud, 2010). Bu iddialar, Ahmet Mithat’a da sirayet eder.

Ahmet Mithat, Zola’nın *Paris* romanında tasvir edilen Duvillard ailesinden etkilenir ve bu ailenin bir başka kopyasını kurgulama arzusunu *Mesâil-i Muğlâka* ile somutlaştırır. Bu yolda en temel amacı, Avrupalıların Osmanlı Devleti hakkında benimsedikleri haksız hükümlerin geçersizliğini ispat ederek hem Avrupa’ya gerçek Osmanlı’yı tanıtmak hem de Osmanlı toplumuna bir rüya şeklinde tasavvur ettikleri Fransa’nın gri taraflarını göstermektir. Bunu hedeflerken gözlem gücünü devreye sokmayı ihmal etmez. Kenan Akyüz, Ahmet Mithat’ın çevresiyle ilgilenme tutkusunu şöyle anlatır:

Ahmed Midhad, Türk edebiyatında dışarlak yani kendisinden çok çevresi ile ilgili yazar tipinin en dikkate değer örneğidir. (...) Çevresi ile ilgilenen insan onu yalnız gözlemekle yetinmeyerek gözlemlerinin sonuçları üzerinde bir düşünce işlemine de gireceği, çevresine düşüncelerini de açıklamaya çalışacağına göre, er-geç, böyle açıklamalar ve gerekli telkinler için en çekici ve en geniş imkânlara sahip bulunan hikâye ve roman alanına girmesi mukadderdi (Akyüz, 2017).

Bu yüzden onun romanları bireyin iç dünyasından ziyade dış ortam etrafında gelişir. Dış âleme dair gözlemler, anlatı sonunda bir nasihate bürünerek kurgunun temel mesajı hâline gelir. *Mesâil-i Muğlâka*’da da bu tavrın devam ettirildiği görülür.

1. *Mesâil-i Muğlâka*’nın Esin Kaynakları

Mesâil-i Muğlâka’da olay örgüsünün neredeyse hepsi Paris’te geçer. Ahmet Mithat’ın Paris odaklı bir roman kurgulamasının belli başlı sebepleri vardır. Bu sebepler çeşitli kaynaklardan alınan etkiler şeklinde açıklanmaya uygundur.

1.1. Kurgunun İşleyişinde Émile Zola ve Natüralizm Etkisi: Paris’te Geçen Bir *Paris* Parodisi

Ahmet Mithat, 1898 yılında *Mesâil-i Muğlâka* adlı romanını yayımlar. Bu romanın ilginç tarafı, Émile Zola’nın *Paris* romanına parodi olarak yazılmış olmasıdır. Özlem Nemutlu’nun ifadesiyle “dünya edebiyatında bir esere parodi olmak üzere yazılan ve bu parodinin nasıl gerçekleştiğini bu tarz istitratlarla anlatan başka bir örnek var mı bilemiyoruz. Ancak Ahmet Mithat Efendi’nin bunu bizde ilk deneyen yazar olduğunu iddia edebiliriz” (Nemutlu, 2018).

Ahmet Mithat'ın Zola'nın *Paris* romanına nasıl öykündüğünü ve ne tür bir yol izlediğini izah etmek gerekir.

Zola, 1893-1898 yılları arasında *Les Trois Villes* başlığıyla yayımlanan üç romanlık bir kitap dizisi hazırlar. Seride anlatılan ve romanlara adını veren şehirler sırasıyla şunlardır: *Lourdes*, *Rome* ve *Paris*. Ahmet Mithat, serinin üçüncü romanı *Paris*'i okur okumaz bu romandan yola çıkarak bir başka *Paris* kurgulama fikrine kapılır ve romanın yayımlandığı yıl bitmeden kendi romanını da tamamlamış olur. *Mesâil-i Muğlâka*'nın ön sözüne yazdığı “İfade” başlıklı mukaddimesinde bu arzusunu belli eder:

Paris'in yeni kibar familyalarından Monsieur ve Madam de Rose Bouton'u hâlâ tanımazsınız ama onların “yeni kibar” olduğunu tasvir ve tayin ettiğimizden bununla anlarsınız ki bu familya Émile Zola'nın son eseri olan *Paris* namındaki romanında hâl ve şanı tasvir olunan Duvillard familyası gibi bir şeydir. Böyle diyoruz ama bakalım Émile Zola'nın eserini ve bhusus son eseri olan *Paris*'i okumuş musunuz?

Zola'nın 1898 yılında tamamladığı *Paris* romanının konusu kısaca şöyledir: Romanın ana karakteri Abbé Pierre Froment, kiliseye yönelik inançları sarsılan genç bir rahiptir. Buhran döneminden kurtulmak için kendini yoksullara yardım etmeye adan ve çevresinde tanık olduğu sosyal hastalıkları tek başına tedavi etmeye çalışır. Bir süre sonra Paris'in yüksek sosyetesinden Duvillard ailesi ile tanışır. Ailenin reisi Baron Duvillard, Afrika demiryolu planını yöneten bir bankacıdır. Duvillard ailesinin bireyleri sadakat bağını zedeleyen çarpık ilişkiler içerisinde yaşarlar. Madame ve Mösyö Duvillard birbirlerini sürekli aldatır. Bu hâlleri ile toplumsal kabullerin dışında bir ahlak anlayışının temsilcileri olurlar. “Pierre, bütün bu adaletsizlik ve acı yığını, aşağıda yoksulluk ve suç, yukarıda zenginlik ve ahlâksızlık içinde olup bitenleri düşündükçe büyük bir ürperti duyuyordu” (Zola, 2024). Genç rahip Pierre, bu kaotik ortamda toplumsal kabulleri ve Fransız halkının geleceğini sorgular.

Romanda burjuva, işçi ve devrimci gibi sınıflar bir araya getirilerek sosyal hayatın parçaları bir mozaik hâlinde sunulur. Kurgunun esasında, yoksulluk başta olmak üzere diğer toplumsal hastalıkların bireysel çabalardan ziyade kolektif bir bilinç ile çözülebileceği mesajı verilir. Bu da toplumun tüm sınıflarının ayırım gözetmeden birlikte hareket etmesinin gerektiğini bildirir de dönemin Paris halkı bu idealden oldukça uzaktır.²

² Ayrıntılı bilgi edinmek adına romanın çeşitli dillerdeki baskıları için bkz.:

Fransızca; Zola, É. (2019). *Les trois villes: Lourdes, Paris, Rome*. Arvensa Editions.

İngilizce; Zola, É. (2010). *Paris-three cities trilogy*. Kessinger Publishing.

Türkçe; Zola, É. (2024). *Paris*. Dorlion Yayınları.

Paris, burjuvaziye olan öfkenin politik bir dille anlatıldığı eleştirel bir üslup taşır. Oysa Ahmet Mithat'ın *Mesâil-i Muğlâka*'sındaki temel meselelerin Zola'nın yukarıda anlatılan romanıyla ilgisi oldukça azdır. *Mesâil-i Muğlâka*'da Abdullah Nahifi adındaki Osmanlı-Türk gencinin Paris'teki öğrenim yıllarında başından geçen maceralar anlatılır. Nahifi, bir düellodan yaralanarak kurtulur ve çeşitli vesilelerin gerçekleşmesiyle bir anda tüm Paris'in konuştuğu bir kahraman hâline gelir. Tüm bunların gölgesinde Rosette adlı Fransız bir genç kızla aşk yaşar ve romanında sonunda onunla evlenerek İstanbul'a yerleşir. Görüldüğü üzere ilk bakışta iki roman arasında belirgin ortaklıklardan söz etmek zordur. Yine de iki romanı birbirine yaklaştıran taraflar vardır.

Ahmet Mithat'ın nezdinde Émile Zola'nın *Paris*'te tasvir ettiği Fransız halkı ve onların yaşayış tarzı abartıdan uzak, ders niteliğinde öğreticilik barındırır. Yazar bu hususta ön sözde şunları söyler:

Roman okumaktan maksat insanın bilmediği şeyleri bu vesileyle öğrenmek midir? O hâlde bizim için öğrenmesi hem de ne kadar mükemmeli mümkün ise o kadar mükemmel olarak öğrenmesi nafi olan şey mutlaka Avrupa ahvâlidir. Gerek ahvâl-i hasenesi gerek ahvâl-i seyyiesi! Zira kendi terakkiyât-ı maddiye ve mâneviyyemiz emrinde istidlâl, imtisal eylediğimiz şeyler hep Avrupa ahvâl, maîşet-i medenniyesidir.

Ahmet Mithat burada romanın öğreticilik misyonunu bir kez daha hatırlatarak Avrupa'nın yalnız güzel taraflarını değil, tüm yönlerini bilmenin önemini belirterek bunlardan ders çıkarmak gerektiğini vurgular. Ancak Ahmet Mithat, Zola ile bir noktada çelişir. O, natüralist roman başlığı altında yazılanlarda Zola'nın aksine hayatın doğal akışından ziyade doğru olanın anlatılması gerektiğini ileri sürer. “Zola'nın natüralistiğini eleştiren Ahmet Mithat için ‘doğal roman’ın aslî unsuru her şeyi olduğu gibi anlatmak ya da göstermek değil, anlatılan ya da gösterilen hayat parçasından okurun bir ders çıkarabilmesine gayret etmektir” (Tapan, 2021). Bu bakımdan Avrupa'nın hem iyi hem de kötü taraflarının birlikte örnek alınmasını ve bunların fikir ve vicdan süzgecinden geçirilerek ideal bir gelişme timsali göstermesini önerir.

Kendisi de bu amaçla Zola'nın *Paris*'inden yola çıkarak yerli bir romancı sıfatıyla Avrupa'nın tasvirini yapmak ister. Çünkü Zola, Paris'te 19. yüzyıl Fransa'sının oldukça gerçekçi bir portresini çıkarmıştır. Bu amaçla Ahmet Mithat, romanının ön sözünde Zola'ya, Paris'e, Fransız halkının yaşayış tarzına ve bunlardan öğrenilmesi gereken meselelere dair birtakım önerilerde bulunur. Ahmet Mithat'ın bu tavrını hemen her romanında yürütmesi genel bir kaniya varılmasını sağlar:

Ahmet Mithat'ın roman sanatıyla neredeyse saplantılı bir serüveni vardır. Hiçbir romanı yoktur ki girişinde romanın tarihinden, yönteminden, Batı'daki örneklerinden, kendisinin bu romanla ne yapmak istediğinden, bu yapmak istediğiyle bir öncü mü yoksa takipçi mi olduğundan, romanda gerçekçilik ve temsil sorunsalından söz etmesin (Parla, 2006).

Ahmet Mithat, romanlarının ön sözlerini bir kürsü olarak kullanır. Kurgusunu başlatmadan önce söylemesi gerekenleri bir vaiz edasıyla sıralar. Jale Parla, Ahmet Mithat'ın ön söz yazma sevdasını şöyle tanımlar:

Romanın ön sözü de kurgunun anlatıldığı kısım kadar önemlidir. Romanlarına yazdığı ön sözler en az romanları kadar ünlü ve önemli olan Ahmet Mithat, roman sanatının ne olduğuna ilişkin gözlem ve tartışmalarıyla, bu sanatın yerel adaptasyonuna ilişkin önerileri ve uygulamalarıyla, başka bir ön söz yazarının, yazılmamış ön sözlerin potansiyel yazarı Turgut Özben'in tam tersidir: O, yazılmış ön sözlerin mükemmel yazarıdır (Parla, 2018).

Ön söz ile olay örgüsünü birbirinden ayrı görmeyen Ahmet Mithat, tüm romanlarında bu iki sütunu özdeşleştirmeye çabalar. Bu tavrını *Mesâil-i Muğlâka*'da da yürütür. Eserin ön sözünde romanını hangi amaçla yazdığını anlatır ve örnek olarak seçtiği *Paris* romanından bahseder:

Doğrusunu isterseniz mumaileyhin âsârında binlerce hayaliyyunu hecl edecek hulyaları çok gördüğümüzden biz Émile Zola hakkında yalancı bir edepsiz değil ise hiç olmazsa mübalâğacı bir garazkârdır hükmünü on seneden beri vermiş olduğumuzdan şu Duvillard familyasını bizim Rose Bouton familyası için bir örnek ittihaz eyledik ise de onu tamamıyla tanzir hususunda ihtiyatlı davrandık. Hani ya ressamı karşılarına bir model alırlar ama onu aynen kopya etmeyerek yalnız ona bakıp yine kendi zihinlerinde olan hüsn ü cemali tersim ve tasvir etmezler mi? İşte biz dahi öyle davrandık.

Ahmet Mithat *Mesâil-i Muğlâka*'nın kurgulanış sürecinde -kendisinin de ifade ettiği üzere- Zola'nın romanını olduğu gibi alıntılama yerine romandaki Duvillard ailesinden aldığı ilhamla bir uyarılama tasarlar. Zola'nın *Paris*'indeki Duvillard ailesi, gayriahlaki ilişkiler ağında yozlaşmış bir aile profili çizer. Ahmet Mithat, bu ailenin Rose Bouton versiyonunu *Mesâil-i Muğlâka*'ya yerleştirir. Böylece iki roman, toplumsal çöküşün baş unsurları olarak anlatının merkezine yerleştirilmiş iki aile temelinden yükselir. Her iki aile de erdemli tavırlardan uzak olmakla beraber sefahat âlemine olan düşkünlükleri ile tanınır. İçinde bulundukları toplumun çürümüşlüğüne temsili etmek için hırsızlık, yalancılık ve dolandırıcılık gibi olumsuz tavırlara bulaşmış kişilik özelliklerine sahiplerdir. Bunların yanında eşler arası ihanet normal karşılanırken aile kurumu ihmâl edilir.

Ahmet Mithat'ın, Zola'nın *Paris*'ini bire bir kopyalamak yerine romandan bir kesite öykünüp bu parça üzerinden bir kurgu inşa etmesinin alt yapısında birden fazla sebep bulunur. İlk etapta Zola'nın üslubuna erişmenin zorluğu düşünülebilir. Zola'nın *Paris*'i oldukça karmaşık yapılı bir kurguya sahip olmanın yanında siyasi ve sosyal ideolojilerin söylemlerini de içerir. Bunları tümünden yerli bir roman formunda vermek roman türüyle yeni tanışmış 19. yüzyıl Osmanlı romancısı Ahmet Mithat için zor bir durumdur. Bunun yanı sıra *Paris*'te anlatılan Duvillard ailesinin toplumsal ahlak kurallarını hiçe sayan davranışlarının tümünü telif bir roman içerisinde aktarmaktan sakınmış olması da muhtemeldir. Bu yüzden *Paris*'teki Duvillard ailesinin bir başka hâlini *Mesâil-i Muğlâka*'da Monsieur ve Madam Bouton ikilisi üzerinden kurgular. Romandaki “Paris’in yeni kibar familyalarından Monsieur ve Madame De Rose Bouton’u hâlâ tanımazsınız ama ‘yeni kibar’ olduğunu tasrih ve tayin eylediğimizden bununla anlarsınız ki bu familya Émile Zola’nın son eseri olan ‘*Paris*’ nam romanında hâl ve şanı tasvir olunan Duvillard familyası gibi bir şeydir.” ifadesiyle bu benzerliği aktaran Ahmet Mithat, roman içerisinde de sık sık bu örtüşmeye değinir.

Ahmet Mithat, roman ve romancılık üzerine yürüttüğü tartışmalarda sıklıkla Émile Zola’yı anar. Ona dair görüşleri büyük oranda olumsuz ifadeler içerir. Ahmet Mithat’ın Zola hakkındaki görüşlerinin seyrini Orhan Okay şöyle anlatır:

Beşir Fuad’ın sağlığında, muhtemelen onun tesiri ile zaman zaman Zola’nın san’at değerini takdir eden, fakat seçtiği mevzuları beğenmediğini söyleyen Ahmed Midhad, Beşir Fuad’ın ölümünden sonra Émile Zola aleyhtarlığını bazı hakikatleri gizleyecek kadar ileri götürür. Bir derginin yaptığı röportaja “Émile Zola’yı Niçin Okumuyorum?” başlığı ile verdiği cevapta, Zola’nın dinsiz ve ahlâksız konuları işlediğini, bu yüzden Türkçe dahil hiçbir dile çevrilmemiş olduğunu söylemektedir. Hâlbuki o tarihten on iki sene evvel Beşir Fuad, *Cinayetin Tesiri*’ni, Ahmed Midhad’ın damadı Muallim Naci *Thérèse Raquin*’i tercüme etmiştir. Yazarın bu tutumunu, edebiyatın ahlâk dışına çıkmaması uğrunda giriştiği bir tasarruf olarak kabul edelim (Okay, 2017).

Ahmet Mithat, 1896 yılında *Tercüman-ı Hakikat*’in Temmuz-Ağustos arası yayımlanan sayılarında “Makale-i İntikâdiye” başlığıyla sekiz makale yazar. Bu yazılar, onun Émile Zola hakkında ileri sürdüğü görüşlerin ve Zola’nın romanları hakkındaki yorumlarının, okurlarla soru-cevap şeklinde ilerlediği uzun sohbet metinlerinden oluşur. Bu serinin ilk yazısı, “Émile Zola’yı Niçin Okumuyorum?” başlıklıdır. Burada, Zola’ya karşı takındığı tavrı net bir şekilde ifade eder:

Émile Zola'nın İkinci İmparatorluk zamanında *Bir Familyanın Tarih-i Tabiî ve İçtimaisi* sernâme-i umumisi altında yazmış olduğu on beş yirmi cilt romanların beş altı tanesini okumuştum. Perakende romanlarından dahi birkaçını görmüştüm. Fakat sözün doğrusu bunların hiçbirisi hoşuma gitmemişti. Yalnız âsâr-ı intikadiyesini pek beğenmiştim. Onlar meyânında dahi bilhassa *Mes Haines* yani *Kinlerim* nam cildi daha ziyâde beğenmiştim. Hatta ondan bazı şeyleri en itinalı yazdığım bir eserde bürhan makamında irad eylemişimdir. Romanları beğenmediğim için nafîle zaman sarf etmemek üzere diğerlerini okumamaya karar vermiştim. O karar üzerinedir ki *Lourdes*'u ve *Rome*'u da okumadım (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Émile Zola'nın yayımlandığı devirde Fransa başta olmak üzere tüm dünyada geniş yankılar uyandıran serisinin ilk iki romanını okumadığını belirtir ve bu durumdan hiçbir şekilde gocunmadığını dile getirir. Zola'nın eserlerini beğenmeme gerekçesini de sonraki yazılarda açıklamaya devam eder. Söz konusu yazı serisinin ikinci metni olan “Émile Zola'yı Kimler Beğenebilir?” de de şu ifadeleri kullanır:

Romanlarını tamamıyla okumamış olmaklığımız zaten bizce dahi muteref ve müsellemler bir nâkizamıdır. Lakin Avrupa ve Fransa ve Paris sefaletlerini yalnız Émile Zola'dan öğrenebilmek ondan başka menba-ı malûmat bulunamayacağı hakkındaki zanları nasıl doğru olabilir? (...) Paris fukarası Londra süfelası bugünkü günde Avrupa'nın mesâil-i mühimme-i medeniyyesi hükmünü almış bulunduğundan yalnız biz değil hiçbir kimse bu meseleleri yalnız Émile Zola'dan öğrenmeye muhtaç değildirler (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Ahmet Mithat, Zola'nın roman yazarken Fransa'nın olumlu olarak nitelendirilebilecek taraflarına yer vermeden yalnızca eleştiri hücumlarına başvurmalarının Avrupa'nın güncel durumunu göstermekten uzak olduğu iddiasındadır. Onun nezdinde Zola başta olmak üzere diğer “natüralist hatta realist yazarlar topluma zararlı hususları tasvir etmek suretiyle ikaz işlevi peşinde koşarken maalesef hayatın güzelliklerini gözden kaçırmışlardır” (Kerman, 2006). Hayattaki çarpık vaziyetlerin ve sefalete bulaşmış bireylerin hayat öykülerinin her türlü güzellikten arındırılarak anlatılmasının okura bir okuma zevki sağlamadığı gibi günlük hayatın ıslahına da bir katkı sunmadığı fikrindedir. Bu fikirlerini yazının devamında şu şekilde genişletir:

Evet! Paris'te tek mil bir familya halkının sefaletten intihar eylediği görülmüştür. Bunu bizim aciz kalemimiz dahi yazmıştır. Lakin Émile Zola'nın tasviratı “dapre natur”(?) yani hakikat-i tabiîye muvafık olmak lazım gelse her gün bir familyanın ve hatta günde birkaçının intiharı lazım gelirdi. Hakikat-i tabiîyenin böyle olmadığı ise meydandadır.

(...) Acaba Émile Zola'nın tasavvur ve tahayyül eylediği usul-i medeniyet ve tarz-ı mâîşet kabul edilecek olsa o sefalet bertaraf olacak mı? (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Ahmet Mithat, Zola'nın yazdığı romanlarda yalnızca sefaleti anlatmasının kötü tabloyu ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini söyler. Böylelikle hayatın olumsuz olarak tabir edilecek yönlerine odaklanmanın yararlı bir tutum olmaktan uzak olduğunu iddia eder. Zola'nın, benimsediği natüralizm gereği bu tür anlatılar oluşturduğunu bilse de Ahmet Mithat'ın natüralizm anlayışı Zola'dan oldukça farklıdır.

Ahmet Mithat, Émile Zola'nın roman anlayışını eleştirirken fikir yazıları yazmanın yanı sıra natüralist romanlar kurgulama girişimlerinde de bulunur. “*Diplomalı Kız* (1891), *Müşâhedât* (1891), *Emanetçi Sıtkı* (1893), *Taaffüf* (1895) ve *Mesâil-i Muğlâka* (1898) Émile Zola'nın natüralist romanlarına bir cevap olarak yazılmış romanlardır. Hatta *Mesâil-i Muğlâka*'da (1898) Zola'nın romanlarının kısım kısım parodisi yapılır” (Nemutlu, 2018). Bu parodiler, romanın kurgusunu teşkil eden parçaları oluşturur.

Ahmet Mithat, Émile Zola'nın natüralizmini olduğu gibi tüm teknikleriyle uygulamaktan ziyade bu sanat akımının edebiyattaki yansımaları Türk toplumuna uyarlamaların peşine düşer. Çünkü “natüralizm veya realizm onun için, olduğu gibi iktibas edilmesi gereken bir yöntem olmayıp sadece bir imkân meselesidir” (Turinay, 2017). O, Batılı akımları yerli anlatıya uygun hâle getirip bunu roman aracılığıyla okurla paylaşır. Onun natüralist olma çabaları, Nursel Çakmak'ın araştırmasında şu şekilde izah edilir:

Ahmet Midhat Efendi'nin natüralist bir eser yazma iddiasında olduğu için eserini hayal ve tesadüflerden, duygulu bir anlatımdan arındırmaya dikkat ettiği ve gerçekçilik izlenimi verme çabasında olduğu görülür. Buradan hareketle, gözlem yoluyla bir gerçekliğe ulaşılmak istenirken hayal gücünden faydalanmak mümkün değil mi? Natüralistler bu hayal etme gücünden yoksun mudurlar? Gerçek sadece salt gözlem ile yansıtılacak kadar basit ve somut bir içeriğe mi sahiptir? gibi sorular akla gelmektedir (Çakmak, 2019).

Onu Zola'nın natüralizminden ayıran en keskin çizgilerden biri de soya çekim meselesine yeterince eğilmemesidir. Ahmet Mithat için roman kahramanlarının çevre veya kalıtım dolaylı devraldıkları özellikler onların hayat macerasında yeterli öneme sahip değildir. Nursel Çakmak, çalışmasının devamında bu meseleye de değinir:

Ahmet Midhat Efendi, eserinin ön sözünde [*Müşâhedât*] çevre, toplum ve kalıtım unsurlarının natüralist eserler için önemine değinmediği gibi, romanında kahramanların

kişiliklerini, davranışlarını duygu ve fikir dünyalarını, bu unsurların doğal birer ürünü olarak ele aldığını gösteren ibarelere de yer vermez. Hâlbuki natüralist romanlarda kişiler ile içinde bulunduğu ortam arasında sıkı bir ilişki kurulur (Çakmak, 2019).

Anlaşıldığı üzere, Ahmet Mithat'ın natüralizmi Zola'nın benimsediği natüralizmden ayrı bir vadide ilerler. Ahmet Mithat, bireyi incelerken soydan gelen genetik özelliklere veya yaşanan çevreden aktarılan birtakım huylara değinmez. Oysa bunlar, Zola'nın anlatılarının düğümünü oluşturan ve gerilim yaratan unsurların başında gelir. Ahmet Mithat'ın natüralizmden anladığı ise toplumu incelerken gerçekçiliğin artırılması adına gözleme ağırlıklı olarak yer vermek ve bu gözlemlerin bir ders niteliğine dönüşmesine katkıda bulunmaktır. Bunun en tipik örneğini *Müşâhedât* (1891) romanını yazarak verir. *Mesâil-i Muğlâka*'da da natüralizme yaklaşan taraflar söz konusudur. Romanda Abdullah Nahifi'nin şahsında Paris halkına yönelik gözlemler dikkat çeker. Bu gözlemler anlatının sonunda okura birer öğüt şeklinde sunulur.

1.2. Ahmet Mithat'ın Paris Yıllarının Kurgudaki Yansımaları

Mesâil-i Muğlâka'nın olay örgüsünün neredeyse tamamı Paris'te geçer. Bu sebeple bu eserin kaynaklarını incelerken Ahmet Mithat'ın Paris ile ilişkisini de irdelemek gerekir. Ahmet Mithat Paris'i ziyaret etmeden önce de roman kahramanlarını bir şekilde Avrupa'ya gönderir. Bu durumun sebepleri hakkında Kenan Akyüz şunları söyler:

Ona göre; “Batı medeniyetini kabule karar verdiğimiz ve her medeniyet gibi bu medeniyetin de hem iyi hem kötü yönleri bulunduğu için, onun nelerini alıp nelerini almamamızın uygun olduğunu bilmek bakımından, vakası Avrupa'da geçen romanlar çok faydalıdır.” Bu düşünce, yazarın *Mesâil-i Muğlâka* romanı gibi daha birçok romanlarının vakalarını neden Avrupa'da geçirttiğini de açıklamaktadır (Akyüz, 2017).

Ahmet Mithat'ın Avrupa algısı büyük ölçüde Paris üzerinden şekillenir. 1870'li yıllardan itibaren başlattığı romancılığına sık sık bu şehri malzeme eder. O, 1889 yılında yapılan 8. Müsteşrikler Kongresi vesilesiyle Avrupa'ya yaptığı seyahatten çok önce bu kıtanın incisi Paris hakkında romanlar yazmaya başlamıştır. Paris'i henüz görmeden olay örgüsünün büyük oranda bu kentte geçtiği *Paris'te Bir Türk* (1876), *Cellat* (1884) ve *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* (1888) adlı romanları yazar. Üstelik *Paris'te Bir Türk*'ü, Paris'i hiç görmeden kurgulaması hususundaki yeteneği takdir edilmiştir. Bu konuyu Makale-i İntikadiye 2- Émile Zola'yı Kimler Beğenebilirler” başlıklı yazısında anlatır:

Bundan yirmi üç sene mukaddem henüz Émile Zola'nın adı bile ortada yokken *Paris'te Bir Türk* romanını yazan bir adam Paris ahvâlini bilmez olur mu? O *Paris'te Bir Türk*

romanı ki şehir-i mezkûrdaki el-sine-i Şarkîye mektebinde Fransız şakirdana parça parça tedris olunmuş ve bunlar nezdinde muharririn Paris'te tûl müddet ikametle şehrin ahvâlini iyi tanıdığı hükmedilmiştir" (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Fransız akademisindeki şarkiyatçılar nezdinde Paris'i çok iyi bilen bir kalem tarafından yazıldığına inanılan *Paris'te Bir Türk*, Ahmet Mithat'ın bu şehre merakla beslenen tutkusunun somut örneklerinden yalnızca biridir.

1889 yılında Stockholm'de 8. Müşteşrikler Kongresi düzenlenir. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek için yetkililerce Ahmet Mithat görevlendirilir. Böylelikle Ahmet Mithat, şimdiye dek yalnızca uzaktan yazılı eserler üzerinden takip etmekle yetindiği Avrupa'yı içeriden bir ziyaretçi sıfatıyla gezme fırsatı elde eder. Carter Findley, bu süreci şöyle açıklar:

Hiç bilmediği bir ülkeye gidip ne yapacağını bilmeyen birinin seyahati değildi bu. (...) Hayalindeki Avrupa'dan "hakikisi"ne giden yolun Şarkiyatçılar kongresi ve dünya sergisi gibi ötekici temsillere çıkması hayatın bir istihzasıdır ama "hakiki Şark"a gidecek Avrupalılar kafalarındaki ilk imgelerin doğru çıkmasını nasıl bekliyorlarsa, Ahmed Midhat da Avrupa'ya aynı beklentiyle yaklaşarak bu istihzayı tersine çevirmiştir (Findley, 1999).

Ahmet Mithat'ın romancılığında hedeflediği amaçlardan biri de Avrupa'yı Osmanlı Devleti bünyesindeki okurlara tüm gerçekçiliği ile tanıtmaktır. Bu yüzden Stockholm'deki kongre sayesinde bu amacını gerçekleştirme konusunda büyük bir adım atar. Bu seyahatin en verimli katkılarından biri ise Avrupa'da kaldığı günleri anlattığı, anılarından oluşan *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserin oluşumudur. 3 Ağustos 1889'da İstanbul'da Galata'dan kalkan bir vapurda başlayan ve Trieste dönüşü ile tamamlanan yaklaşık üç buçuk aylık bu seyahatin ayrıntılı notları, gezi dönüşü Ahmet Mithat tarafından *Tercüman-ı Hakikat*'te parça parça yayımlanır. Daha sonra bu notlar *Avrupa'da Bir Cevelan* adıyla kitaplaşır. Fazıl Gökçek, bu kitap hakkında şu tespitlerde bulunur:

1889 yılında Stockholm'de düzenlenen Şarkiyatçılar Kongresi'ne Osmanlı Devleti'nin resmî temsilcisi olarak gönderilmesiyle, Ahmet Mithat Efendi, kitaplardan tanıdığı Avrupa'yı ilk kez yakından görme imkânı bulmuştur. Gerek Ahmet Mithat Efendi'nin yazarlık serüveni açısından ve gerekse Türkçede Avrupa hakkındaki en ayrıntılı seyahatnamelerden birinin yazılmasıyla sonuçlanmış olması sebebiyle bu seyahatname son derece önemlidir. (...) Bu bin sayfayı geçen hacimli eseri, Ahmet Mithat Efendi'nin sadece Avrupa hakkındaki izlenimleri olarak okumamak gerekir. Bir insanı yakından tanımanın en iyi yollarından biri onunla yolculuk yapmaktır. Bu eser, bu yolculuk

sırasında âdeta yanında bulunduğumuz Ahmet Mithat Efendi'yi bir karakter olarak da daha yakından tanımamızı sağlar (Gökçek, 2022).

Bu yolculuğun notları, Ahmet Mithat'ın kişiliğinin Avrupa'yı bizzat görmesi ile yeniden şekillendiğini göstermesi bakımından değer arz eder. Onun “ilk kitapları, okuduklarını temel alan ‘seyahat-ı fikriye’ler idi, oysa bu bin sayfalık seyahatname bir ‘seyahat-ı hakikiyeyi’yi anlatıyordu” (Findley, 1999). Bu günler, onun bakış açısını zenginleştirmesine bağlı olarak sanatını da geliştirir. *Avrupa’da Bir Cevlan* genel itibariyle onun Avrupa’ya olan bakışının Paris penceresinden şekillenmiş ifadelerinin derli toplu dökümüdür. Eserin büyük kısmında yer verdiği Paris’in tarihî semtlerine, turistik beldelerine, eğlence yerlerine, yeme-içme mekânlarına, tiyatrolarına, kumarhanelerine, kahvehanelerine hatta üniversitelerine giden Ahmet Mithat buraları unutmamak adına her günün sonunda kapsamlı notlar kaleme alır. Findley, bu günleri aktarmaya şu şekilde devam eder:

Yazarımız böylece bir gece önce yürüyeceği sokakları planlayarak güne erkenden başlıyor, sonra otele dönüp seyahat arkadaşlarıyla buluşuyordu. Daha sonra hep birlikte günlerini başlıca anıtları görmeye hasrediyorlardı. Geceleri tiyatroya gidiyor, akşam yemeğiyle birlikte sohbete dalıyor ya da erkenden odalarına çekilip uyuyor ya da yazıyorlardı. Arada bir gazetesine yazdığı yazılardan ya da günce tuttuğundan bahsetmesi düzenli olarak bu işleri yaptığı anlamına geliyor. Akis takdirde kitabını nasıl bu kadar çabuk yazabildiğini anlamak zor olurdu. Topladığı broşür ve kataloglar da ona yardımcı olmuştu (Findley, 1999).

Ahmet Mithat, Paris’ten o kadar çok yazılı eser toplamıştır ki bu devreden itibaren Paris konulu romanlara yönelirken malzeme teminini sağlama almıştır. Öyle ki *Avrupa’da Bir Cevlan*’da “(...) gezip gördüğüm yerlerin en çoğunun tarifnamelerini mübayaa etmek bu seyahatte en ziyade işime yarayan ahvâl cümlesine girmiştir. Bu yolda mübayaa eylediğim resâilin miktarı seksene varmıştır ki seyahatime mahsus bir müzecik teşkil için toplanan eşyanın en başlıcası bu kütüphanecik demektir” (Ahmet Mithat Efendi, 2018) diyerek bu kaynaklara verdiği önemi gözler önüne serer.

Ahmet Mithat'ın Avrupa dönüşü yazdığı Paris merkezli romanları şunlardır: *Diplomalı Kız* (18909, *Altın Âşıkları* (1898) ve *Mesâil-i Muğlâka* (1898). Makale bağlamında ele aldığımız *Mesâil- i Muğlâka*’nın Paris günlerinin panoramik bir yansıması olduğu şüphesizdir. Bunun yanı sıra İnci Enginün, romanın kaynakları arasında Paris yolculuğundaki bir detaya dikkat çeker. Enginün, söz konusu romanın kaynağı olarak bir şahsiyete atıfta bulunur:

Kaynak meselesinin ne kadar karışık olduğunu unutmayarak Fransa'daki gençlerin hayatı hakkındaki canlı tasvirlerin kaynağının, Ahmet Mithat'ı gençliğinde etkilemiş olan Osman Hamdi Bey olmasını muhtemel görüyorum. Onun anlattıkları, Abdullah Nahifi adlı kişiyi tasavvuruna yardım etmiştir. Osman Hamdi'yi Fransa'daki öğrencilik yıllarından sonra Ahmet Mithat'la birlikte beraberinde Irak'a götüren Mithat Paşa'dır (Enginün, 2022).

Romandaki Abdullah Nahifi ile Osman Hamdi Bey'in ilişkilendirilmesinin ana gerekçesi, Ahmet Mithat'ın Avrupa yolculuğunda yolunun Osman Hamdi Bey³ ile kesişmesidir. Fazıl Gökçek'in de "İstanbul-Paris arası yolculuğunun güzel sürprizlerinden biri, vapurda eski dostu ve o tarihte Müze-i Hümayun müdürü olan Osman Hamdi Bey'le karşılaşmasıdır" (Gökçek, 2022) şeklindeki ifadeleriyle bu durum doğrulanır. Ahmet Mithat, Paris'te kaldığı günlerde Osman Hamdi'nin misafiri olur. Osman Hamdi'nin kiraladığı bir odada kalır. Osman Hamdi, ev sahibi sıfatıyla Ahmet Mithat'a şehri gezdirir. Neredeyse her gün buluşurlar hatta Sergi-i Umumi'ye beraber giderler. Bu sebeple Ahmet Mithat'ın Paris'i oldukça iyi bilen donanımlı bir Osmanlı-Türk gencini anlatabilmek için Osman Hamdi Bey'i rol model olarak seçmesine şaşmamak gerekir.

2. *Mesâil-i Muğlâka* Romanının Tahlili

Ahmet Mithat'ın söz konusu romanını içerik özellikleri bağlamında analiz etmek gerekirse belli başlı temalarla karşılaşılır. Bu temalar ana özneler etrafında şekillenirken romanın fikrî taraflarını da gün yüzüne çıkarır:

2.1. Düelloda Kazanan "Merhamet": Abdullah Nahifi'nin Şahsında Osmanlı Gençliği ve Karşısında Fransız "Étudiant"ları

Ahmet Mithat, *Mesâil-i Muğlâka*'da Avrupa gençliğini Parisli üniversite öğrencileri bağlamında "étudiant" başlığı ile anarak yozlaşmış Paris yaşantısının köklerini onlar üzerinden sorgular. Ön sözde ele aldığı bu öğrenci grubu hakkında diğer romanlarında da bilgi verdiğini belirtir:

Paris'te étudiant âlemi bambaşka bir âlemdir. Paris'e taalluku olan romanlarımızda bu âlem hakkında birçok malûmat ve izahat vermişizdir. Zaten elyevm Osmanlılarımız meyânında da yüzlerce gençler vardır ki Paris'te ikmâl-i tahsil etmiş olduklarından alelumum Quartier Latin'e ve talebe meyânında (Pays Latin) yani Latin memleketi

³ Osman Hamdi Bey (30 Aralık 1842- 24 Şubat 1910) Türk arkeolog, ressam ve devlet adamıdır. Çağdaş Türk müzeciliğini kuran isimdir. Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği ilk ressamlardan olan Osman Hamdi aynı zamanda Kadıköy Belediyesi'nin ilk başkanıdır. Ünlü "Kaplumbağa Terbiyecisi" tablosunun çizeridir.

denilen talebe mahallesinin ahvâlini pek iyi bilirler. Çünkü burası bir zaman için kendilerine de vatan olmuştur.

19. yüzyılda hukuk ve tıp başta olmak üzere çeşitli dallarda öğrenim görmek isteyen Osmanlı gençlerinin ilk adresi Paris'tir. Batı'nın gözde şehri Paris, Fransa'yı her anlamda ideal olarak kabul eden Osmanlı gençliğinin eğitimde tercih ettiği merkez kent hâline gelir. Bu yüzden Osmanlı aydınlarının büyük çoğunluğu Paris'te öğrenim gören ve bu süreçte uzun yıllar orada ikamet edip Paris yaşantısına şahit olan kimselerdir. Ahmet Mithat, yukarıda alıntılanan “*burası bir zamanlar için kendilerine memleket olmuştur.*” ifadesi ile bu kaynaşmayı vurgular. 19. yüzyıl Osmanlı gençliğinin ideallerinden en büyüğü, Paris'e gidip kısa bir süreliğine de olsa orada yaşamak ve oranın canlı ortamını görmektir.

Ahmet Mithat'ın kurgusundaki “*étudiant âlemi*”, bir diğer deyişle Paris öğrenci topluluğu, parlak ve ideal bir görüntüden uzaktır. Paris gibi medeniyetin başkentinde her türlü teknik gelişmenin ve ilmin yuvasında, sahip oldukları nimetlerin farkında olmayıp uygunsuz tavırlar içerisinde olmada âdetâ birbirleriyle yarışır. Bu romanında hukuk öğrencilerini ele alan Ahmet Mithat, onların hak ve hukuk konusunda gelişmemiş davranışlar sergilemelerini ve bu sebeple kendi ülkelerine yararlı olmaları gereken bir çağda kaotik durumlar yaratarak topluma zarar verdiklerini bir Osmanlı aydını gözüyle tespit eder. Bu yüzden onları itham ederek eleştirmekten de geri kalmaz:

Şu müzakere ve karar içinde gördüğünüz i'tisâfa, zulme şaşmayınız. Vakıa Paris'te “*étudiant*” denilen sınıf-ı tullâb en genci yirmi yaşından aşağı olmayan adamlardan müteşekkil iseler de onlar hâlen, fi'len, hareketen hep çocuk sayılırlar. Sakallı, bıyıklı çocuklar! Hatta her sene sınıftan döne döne on on beş sene talebelik hâlinde, talebelik âleminde kalmış olanlar âdetâ saçları, sakalları kıırmış olur da yine çocuk sayılır. Mâişet-i cedîde âlemine henüz girmemişler ki akılları başlarına gelmiş olsun.

Romanın ana öznesi Abdullah Nahifi, ideal bir Osmanlı genci olarak anlatılır. O; çalışkan, bilgili, düzenli ve titiz olmanın yanında cesur ve güçlüdür. Aynı zamanda zarif, hisli ve kibardır. Ahmet Mithat'ın diğer roman kahramanlarına bakıldığında “Nasuh'la Türk'ün zekâ ve centilmenliğini, Ahmet Metin'le bilgi ve medeniyetini, Mustafa Kamereddin ile hassasiyetini Avrupa'ya götüren romancı, Abdullah Nahifi ile Türk'ün kuvvetini tanıtmak niyetindedir” (Okay, 2017). Ahmet Mithat yozlaşmış Fransız gençliğinin karşısında Abdullah Nahifi'yi Doğu'nun incisi olarak parlatır. Bunu yaparken körü körüne idealleştirilen Avrupa başkentinin gençlerinin olumsuz taraflarını tasvir eder ve bu yozlaşmanın içerisine idealleştirilmiş bir Osmanlı gencini yerleştirir. Abdullah Nahifi, Paris'in hareketli yaşamı içerisinde Osmanlı kültür ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalarak hem millî değerlerine hem de dinî öğretilerine

bağlılığından vazgeçmez. Hukuk öğrenimi için gittiği Paris'te başarılı bir öğrenci profili çizmenin yanında hem Osmanlı'ya mensup diğer öğrencilere hem de Fransızlara örnek bir kişilik olarak sunulur. Bir Doğulunun Batı'da nasıl davranması ve neler yapması gerektiğine dair uygun bir şema oluşturur ve bu kez Batı'nın özenilen değil özenmesi gereken taraf olduğu mesajını iletir.

Mesâil-i Muğlâka'da, yazarın müdahale ederek ilettiği doğrudan mesajlar yerine bir kahraman kimliği üzerinden verilmek istenen ideal yaşayış biçimi somutlaştırılır. Orhan Okay, Ahmet Mithat'ın bu tavrını şu şekilde izah eder:

Onun doğrudan doğruya dinî-didaktik bir konuyu işleyen romanı yoktur. Ancak bu romanlarda idealize ettiği tipler, Türk-Osmanlı İslam düşünce ve hareket tarzının temsilcileri gibidirler. Mesela *Paris'te Bir Türk* romanında Nasuh, *Demir Bey*'de Mustafa, *Acâib-i Âlem*'de Subhi ve Hicabi, *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin, *Mesâil-i Muğlâka*'da Abdullah Nahifi bu tiplerden dikkate değer birkaç örnektir. Aşk romanlarında bu gibi kahramanlarla gayrimüslimlerin veya geleneklerinden kopmuş Osmanlıların mücadelelerinin örf ve âdetlerinin mukayesesi üzerine tartışmalara rastlanır (Okay, 1989).

Ana özne Abdullah Nahifi, roman boyunca sergilediği davranışlarıyla Paris halkının gönlünü kazanır. Ahmet Mithat onun şahsında sadece Osmanlı veya Fransız halkına değil, Tanzimat Dönemi aydınlarına da iletiler gönderir. Batı'ya çevrilen yüzlerin buradaki hayatı yerli yerince öğrenmesini ister. Fransa, özellikle Paris sanıldığı kadar ışıltılı değildir. Bu yüzden öz değerlerin yüceliğinin farkında olunmasının ve ancak bunlara sahip çıkıldığı takdirde ilerleme sağlanacağını altını çizer. Batı'nın örf ve âdetlerinin, yaşam şekillerinin veya giyim kuşamının örnek alınması yerine ilim dallarında gösterdikleri üstün başarının ve teknik alanda yaptıkları yeniliklerin benimsenmesini talep eder. O, Osmanlı geleneği içerisinde asırlarca var olan ve sahip çıkılması gereken manevi değerlerin terk edilmeden Batı'nın yalnızca maddi taraflarına odaklanılarak oluşturulan bir sentezin peşindedir. Bu kaynaşmayı Abdullah Nahifi'nin şahsında somutlaştırır. “Roman ve hikâye tarzı kurmacalara alışık olmayan ancak yeni yeni gazete haberleri okumaya başlayan okur kitlesinin gerçek/kurmaca ayrımını yapmakta zorlandığının bilincinde olan Ahmet Mithat (...)” (Esen, 2014) onlara gerçeğin örneğini çıkarmak suretiyle Abdullah Nahifi'yi kurgular.

Abdullah Nahifi, sevdiği kız Rosette'e saldıran Moustique takma adlı bir Fransız gencini tokatlar. Bunu bir gurur meselesi hâline getiren genç “zira bugün bir zorba Türk tarafından hepinizin suratına bir şamar indirildi.” şeklindeki ayrımcı bir ifadeyle arkadaşlarını Abdullah Nahifi'ye karşı kışkırtır ve örgütler. Bu grup bir düello yapılmasını teklif eder ve Abdullah

Nahifi de kabul eder. Düello esnasında karşısındaki genci öldürme şansı varken bunu yapmayan Nahifi ağır yaralansa da bir süre sonra iyileşir. “Zorba Türk” ibaresiyle ötekileştirilen Abdullah Nahifi, onlara karşı erdemli bir davranış sergileyerek olumlu bir izlenim bırakır ve barış ortamının oluşmasına zemin hazırlar. Avrupa’da Osmanlılara karşı takınılan tavır gereği ilk anda ön yargıları üzerine çeken Abdullah Nahifi, uzlaşmacı yapısı ve merhameti sayesinde takdir toplayarak düello yaptığı gençlerin hepsiyle bir akşam yemeğinde toplanır. Sağlam dostluk kurma yolunda önemli bir adım atar. Yazar nezdinde düelloda kimsenin ölmemesi ve kavganın daha da büyümemesi Abdullah Nahifi’nin barışçıl tavrı sayesinde ve örnek alınmalıdır.

2.2. Hedef Tahtasında Fransız Basını ve Gazetecilik

Mesâil-i Muğlâka’nın ayırt edici taraflarından biri de bir gazeteci olarak Ahmet Mithat’ın Fransız basınına ve gazeteciliğine yaptığı eleştirilerdir. Onun gözünde Fransız basını ulaştığı ileri seviyeye yakışmayan tavırlar içerisindedir. Gazeteciliğin her yaştan insana ve toplumun neredeyse tüm kesimlerine yayıldığı bir basın ve yayım ortamında gazetecilerin uydurma haberlerle halkı yanlış bilgilere boğma peşinde koşmalarını eleştirir.

Romanda gazete haberleri önemli bir konumda olmakla beraber yönlendirici bir etkiye de sahiptir. Abdullah Nahifi’nin düello sırasında rakibin öldürmeye yönelik harekette vazgeçmesi, düelloyu izleyen herkesi hayrete düşürür ve hayran bırakır. Düello seyircileri gazeteye verdikleri ifadelerde Abdullah Nahifi’nin bu insancıl tavrından uzun uzadıya bahseder. Ertesi gün belli başlı Fransız gazetelerinde bu olayın izlenimleri “Altızlı Bir Düello” başlığı ile bir haber şeklinde yayımlanır. Romanda bu husus şöyle anlatılır:

Akşam gazetelerinin bu akşam verdikleri haberler şundan ibaret idiye de ertesi sabah hemen bütün Paris gazetelerinin verdikleri tafsîlât koca Paris şehri içinde Abdullah Nahifi nâmını herkesin ağzında dolaştırmıştı. (...) Maahaza Fransız matbuâtı da bu meselede levâzım-ı hakkâniyeti ifadan geri durmadılar. Bir kahraman gencin ikmâl-i nâmus emrinde gösterdiği bu yararlığı bihakkın takdir eylediler. Hem bu iştigâlât matbuât için yalnız bir güne, yalnız iki güne mahsus iştigâlâtan ibaret görülmedi. Haftalarca “Abdullah Nahifi” kelimeleri matbuât sahifelerinde sernâme ittihaz olundu. *Petit Journal* ve *Petit Parisien*’in musavver nüshaları gibi adî musavver nüshalar mübarezenin resimlerini yaptılar. Hatta *Illustration* gazetesi Abdullah’ın tasviri olmak üzere fotoğrafiya resminden alarak kara kalem bir resim yapmıştı da o da Abdullah’a benzememişti. Abdullah gayet gösterişli bir kahraman olduğu hâlde bu resim epeyce cılız düşmüştü.

Gazetelerin haberleri sayesinde Abdullah Nahifi bir anda tüm Paris'in tanıdığı ünlü bir kişilik hâline gelir. Onun, fırsatı varken saldırganlığa başvurmayıp rakibine acıyarak insanlık dersi vermesi, gazete haberleri eşliğinde Paris halkının takdirini kazanır. Burada gazetenin kitlelere ulaşma gücünün, bir Osmanlı gencinin üzerindeki algıyı kırmada ne denli hızlı ve etkili olduğu gösterilir. Birkaç kişi arasında kalabilecek bir kavganın bir anda tüm Paris'in günlerce konuştuğu bir mesele hâline gelmesinde gazetenin etki gücü büyüktür. Ahmet Mithat, Fransız gazetelerinin bu özelliğini takdir etmekle beraber olayın arka planındaki olumsuz tarafı da okurları ile paylaşmaktan geri kalmaz:

Bu sizin Paris'iniz ne tuhaf yer! İnsan ne kadar adi bir şey ile ne çabuk iştihar ediyor!, diye bir mülâhâza-i müteaccibane bile serdeylemişti. Vakıa Paris öyledir. Ciddi memleketlerce pek de ehemmiyeti görülme yen şeyler üzerine çarçabuk bir ehemmiyet kazanılabilir. Bunun sebebi Paris ahalisinin fevkalâde hususat için gayet mütecessis ve meraklı olmasından da ibaret değildir. Asıl sebep matbuâtın zevzekliği, gevezeliğidir. Bir parçacık câlib-i nazar olan şeylerin gerek methinde gerek zemminde ifrat ve tefrit bunların yalnız şânı değil medâr-i kesb ü kârıdır. Yazdıkları şeylerin kuvvetini arttırmak için marâz-ı rekâbete o kadar mübtelâdırlardır ki bir şeyin methi zemmi tasvirâtını sanki müzayedeye koymuşlar gibi her yazan kendisinden evvel yazmış olanları mutlaka geçmek ateş-i gayretiyle cayır cayır yanar.

Onun Fransız basını eleştirdiği en temel nokta, basit olayları büyötmeleridir. Diğer gelişmiş ölkelerde bahsedilmeye değer görölmeyen mevzuların Paris gazetelerinde uzatılıp abartılmasını basının “zevzekliği ve aşırı gevezeliği”ne bağlar. Üstelik haber metinlerini yazarken gerçeklikten ne denli uzaklaştıklarını umursamadan abartıya başvurmayı bir maharet saymalarını ve bu konuda neredeyse birbirleriyle yarışarak mücadeleye girişmelerini eleştirir. Ahmet Mithat, Abdullah Nahifi'nin gazeteler sayesinde ün kazanmakla beraber bu olayın günlerce basını işgal etmesinin ve bir kahramanlık hikâyesi yaratılmasının kötü sonuçlar doğurabileceğini de açıklamaya çalışır. Kurgunun ilerleyen kısımlarında bu kehaneti gerçekleştirir. Abdullah Nahifi'nin yayılan şöhretini kullanmak isteyen kötü niyetli kimseler, onun adı üzerinden kaos çıkarmaya başlar. Örneğin gazetelerde Abdullah Nahifi'yi tasvir etmek amacıyla çizilen kara kalem görsellerine benzediğini iddia eden bir şahıs, bu büyük şöhreti kullanmak için herkese kendini Nahifi olarak tanıtır. Serbestçe ortalıkta Nahifi kimliği ile dolaşır. Bir suçlu olduğu için bu kimlikle uzun bir süre gizlenir. Bu durum, basının aşırı abartmasının kötü sonuçlarından yalnızca bir tanesidir. Ahmet Mithat Fransız basını eleştirmeye devam ederken bir çekinceden de bahseder:

Dikkat olunur ise bu hâlin yavaş yavaş bizim matbuât-ı Osmaniyyeye de sirayet etmekte olduğu görülüyor. (...) Hakikat-i hâl aranırsa bir memleket matbuâtının mübâlağâyı böyle kizb ve dürûğ derecesine vardırmaları o memleket ahalisine karşı ya doğrudan doğruya hıyanet veyahut ahaliye istihza sayılır. Paris matbuâtına gelince bunların ikisini de farzetmek mümkündür. Zira zaten tehâlûf-i efkâr ile meşhur olan Fransız kavminin zihinlerini daima tağlit eylemek hatta politikaca Fransa'nın hasmı olan devletlere varıncaya kadar birçok tarafların emel-i mahsusı olup Paris'te bu emele hizmet ettirecek pek çok gazeteler bulabildikleri zaten meşhur olduğu gibi karilerini her ne surette olursa olsun eğlendirmeyi medâr-ı kesb ü kâr ittihaz eylemiş bulunan gazetelerin halkı âdetâ çocuk aldatırcasına aldatmaları da bir istihzadan başka hiçbir şeye haml olunamaz. Maahaza canınız istediği kadar şaşınız ki Paris'te bir gazete böyle olmaz ise rağbet dahi bulamaz.

Görüldüğü üzere Ahmet Mithat burada bir endişeyi dile getirir. Haber değeri taşıyan bir olayın aslını yeterince araştırmadan yapılan asılsız haber metinlerinin bir toplumun algısına ne kadar zarar verebileceğini açıklar. Gazetecilerin bu sahte tavırları, kamuoyunun merak duygusunu beslemenin yanında onların güven duygusunu ve gerçeklik algılarını zedeler. Rekabet uğruna yapılan uydurma haberlerin kısa vadede eğlenceli getirileri olsa da uzun vadede bir toplumun geleceğini olumsuz yönde etkileyebileceğini vurgular. Zarar veren bir tarafı olan bu tutumun terk edilmesi gerektiğini belirtir. Nesnel ve gerçekçi gazeteciliğe vurgu yaparak Fransız basınındaki bu sahte haberciliğin Osmanlı basınına sızmasından endişe duyar. Bu tür atılımların görülmemesi adına uydurma haberciliğin muhtemel sonuçlarını bir kaos ortamı şeklinde kurgular ve Fransız toplumu üzerinden gösterdiği örneğin Osmanlı toplumuna da bir ibret dersi olarak sirayet etmesini temenni eder. Halkı eğlendirmenin yollarının yalnızca uydurma haberler üzerinden olmadığını, bunun dışında alternatif çözümlerin varlığını da romanlar yazarak kanıtlamaya çabalar.

2.3. Doğu'nun Nahifi'sinin Batı'daki Yârenleri

Tanzimat dönemi sanatçılarının bir sorun olarak algılayıp çözüm yolları geliştirdiği meselelerden biri de kadının toplum hayatındaki yeridir. Bu gündem bağlamında çok fazla kalem oynatan yazarlardan biri de Ahmet Mithat'tır. Onun, kadını bir sorun olarak ele alması çift yönlüdür. Ahmet Mithat kadın meselesini yalnızca Osmanlı toplumu sınırları içerisinde düşünmez. O, bir kadının nerede yaşarsa yaşasın toplum hayatına aktif bir şekilde kazandırılmasını ister. Bununla birlikte Avrupalı kadınların tümünün sanılanın aksine ahlaka önem vermeyen kişiler olmadığını kanıtlamak için *Mesâil-i Muğlâka*'da olumlu özelliklerle donanmış iki kadın özne kurgular.

Mesâil-i Muğlâka'da, idealleştirilmiş şahsiyet Abdullah Nahifi'nin karşısına ona hayat arkadaşı olmaya aday bir Fransız kadın tipi çıkarılır. Duygusal ilişki öznesinin yanında Nahifi'nin Paris'teki korumacılığını üstlenen anaç rolde bir kadın özne de okurun karşısına çıkar. "Romanda dikkat çeken bir diğer husus da romanın olay örgüsünde bu Müslüman tipler karşılaştırılan bütün gayrimüslimlerin olumsuz karakterize edilmediği, buna karşın gayrimüslim karakterlerinin iffet, ahlâk, namus ve dindarlık kriterlerine göre değerlendirilmiş olmasıdır." (Alver, 2013). Ahmet Mithat, oluşturduğu bu tiplerle Paris halkının Zola'nın romanlarında anlatıldığı denli karamsar bir tablo sunmadığını kanıtlamak ister. "Mesâlik-i Edebiye ve Émile Zola" adlı yazısında sorduğu "Fransa'nın merkez-i idaresi olan Paris'te erbâb-ı iffet ve namustan kimse yok mudur?" (Ahmet Mithat Efendi, 2018) sorusunu bu romanıyla yanıtlar. Terzilik yapan genç kız Rosette ile onun ve aynı zamanda Abdullah Nahifi'nin ev sahibesi olan Michelle Valide namı yaşlı kadın, Rose Bouton gibi kadınların doldurduğu Paris'in saf ve temiz tarafının az sayıdaki temsilcilerindendir.

Ahmet Mithat, romanının "Ahrârane Bir Ménage" başlıklı bölümünde Émile Zola'nın *Paris* romanına değinirken Michele Valide'nin kurgulanışında söz konusu romandan nasıl yararlandığını da anlatır:

Zola'nın "Duvillard" familyası ile bizim "Rose Bouton" familyası arasında birçok cihetlerden mübayenet olduğu gibi Zola'nın "Froment" ménage ile bizim Michele Valide ménage'ı arasında da birçok mübayenetler vardır. Michele Valide ménage'ı bir kendisi bir Rosette ile bir de Abdullah Nahifi'den mürekkeptir. Burada übüvvet, bünüvvet, sıhriyyet, zevciyyet gibi kuyut ve alâka da yoktur. Bunu Michele Valideye nisbetle "Ménage Mere Michele" tesmiye etmeye sebep yalnız idarenin ona tevdi edilmiş olmasından ibaret değildir. Belki bâdi-i emirde Abdullah, Michele Valideye bağlanmış olduğu gibi muahharan Rosette dahi ona bağlanmış olarak nihayet şu üçün birbirine bağlanması meselesinde Michele Valide ukde olmuştur.

"Froment ménage" tamlamasıyla atıf yaptığı kişi *Paris*'teki roman kahramanlarından biri olan Guillaume Froment'tir. Romanın ana öznesi Pierre'in ağabeyi olan Guillaume, ilerlemiş yaşına rağmen evinde kalan genç bir hanımla duygusal ilişki kurar. Ahmet Mithat, Guillaume ile kendi romanındaki Michele Valide'yi ayırır. Michele Valide de Abdullah Nahifi'yi evinde kiracı olarak ağırlamasına rağmen onunla herhangi bir duygusal ilişki içerisinde olmaz. Aksine, ona bir anne gibi davranır. Bu yüzden adı Michele "Valide"dir.

Ahmet Mithat'ın romanına dekor olarak Paris'i seçmesinin bir diğer nedeni de kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin işlenişinde kendi cemiyetinin buna kolaylıkla izin verecek bir zihniyete sahip olmamasıdır. Bu durum Fazıl Gökçek'in ifadeleriyle açıklığa kavuşur:

Kadın-erkek ilişkilerinin Batı'ya göre çok farklı bir biçimde yaşandığı Osmanlı toplumunun realitesini göz önünde tutan yazarlar, Batılı meslektaşları gibi herhangi bir kadınla herhangi bir erkeği herhangi bir yerde bir araya getiremezlerdi. Roman türüne ait ilk örneklerin verildiği yıllarda yazarlarımızın konusu Avrupa'da geçen telif romanlar yazmalarının sebeplerinden biri bu olmalıdır (Gökçek, 2012).

19. yüzyılda Osmanlı toplumunun dinamikleri kadın ve erkek arasında yürütülen ilişkileri belirli sınırlar içerisine hapseder. Kadının toplum içinde aktif bir şekilde yer alamaması, duygusal birlikteliklerin kamusal alanlarda görünür bir şekilde yaşanmasını kısıtlar. Kadının gündelik yaşantısının ev içi ortamla sınırlanması da karşı cinsle ilişki kurabilmesini zorlaştırır. Tanpınar da bu konu üzerine şu tespitlerde bulunur:

Kaldı ki kapalı kadın hayatı eski örfte sadece Müslüman ve Türkler arasında geçecek bir romana pek az imkân verirdi. Şurası var ki Midhad Efendi bazen herhangi bir iddiasını ispat için de bu kozmopolitizme müracaat edecektir. Devrinde Garba karşı duyulan kıskançlığın tersine dönmüş bir ifadesi olarak *Paris'te Bir Türk*, bu cinsten eserlerdendir (Tanpınar, 2016).

Tanpınar'ın *Paris'te Bir Türk* romanı üzerinden örneklendirdiği durum *Mesâil-i Muğlâka*'da da vardır. Ahmet Mithat, kahramanını Paris'e göndererek onun dünyasını kadınlar evreni ile çarpıştırarak sentezinin dışı tarafını da tamamlar. Bu amaçla kurguladığı Rosette ve Michele özneleri, Abdullah Nahifi'nin kişiliğini tamamlamaya yardımcı olurlar. Rosette ve kaldığı evin sahibesi Michele Valide lakaplı yaşlı kadın, Nahifi'yle ilk tanıştıkları günden itibaren onda olumlu izler bırakırlar. Düello sonrasında günlerce hasta yatan Nahifi'nin iyileşme sürecinde hep yanında olup onun maddi ve manevî yardımcısı olurlar. Bu iki kadın, düzgün ahlaka sahip birer kişilik olarak çizilir ve Abdullah Nahifi'nin yakın çevresine girmeye layık kişiler olarak betimlenir. Sefahat ve fuhuş âlemleri arasında namus ve ahlak gibi kavramları temel değer edinmiş bu iki kadın hem birbiriyle hem de Abdullah Nahifi ile sıkı bir uyum içerisindedir. Abdullah Nahifi onlar sayesinde hem aşkı hem de anne sevgisini tadar. *Mesâil-i Muğlâka*, “Ahmet Mithat anlatılarının ekserisi gibi, Tanzimat romancısının eğilimli olduğu karamsar ve cezalandırıcı finallerin aksine, iyimser ve de ödüllendirici bir anlatısal tavırla son bulur” (Kütükçü, 2018). Romanın sonunda Abdullah Nahifi başta olmak üzere tüm iyi kahramanlar ödüllendirilir. Michele Valide iki evlat kazanır, Rosette ve Nahifi de birbirine kavuşur.

Mesâil-i Muğlâka'da atlanmaması gereken bir husus daha vardır. O da bu anlatının bir aşk romanı olarak okunmaktan uzak olduğu meselesidir. Romanın başında Abdullah Nahifi ile Rosette arasında bir duygusal yakınlık başlar ve romanın sonunda evlenirler. Ancak aralarındaki ilişkinin başlama ve ilerleme evreleri yeterince aydınlatılmaz. Abdullah Nahifi'nin düelloda yaralanması ve ününün yayılması sonucu Paris'te bir kahramana dönüşme süreci aşk ilişkisinden daha detaylı anlatılır. Bir gayrimüslim kadınla yapılan evliliğin muhtemel sorunlarının nasıl aşıldığına dair herhangi bir bilgilendirme de yapılmaz. Romanın sonundan anlaşılabacağı üzere Rosette İstanbul'a yerleşmiş ve Madam Abdullah Nahifi olmuştur. Ahmet Mithat, Paris'in durumunu anlatmaya odaklandığından ana kahramanının aşk hayatını yeterince aydınlatmayı ihmal eder. Onların evliliği Tanzimat sanatçılarının Şinasi'den itibaren takip ettiği Doğu ile Batı'nın birleştirilmesi gerektiğinin bir sembolüdür. Nahifi ile Rosette'in evlenmesi kültürel farklılıkların aşkın önünde engel olamayacağının delilidir. Bu durum onların aşkını kişisel duygu birlikteliğinden çıkarıp evrensel bir düzleme oturtur. Bu açıdan Nahifi ile Rosette'in evliliği hem kültürel çatışmayı hem de değerler birleşmesini temsil eder. "Ahmet Mithat'ın romanlarında cemaatçilik, rahat ve sıcak bir aile atmosferi şeklinde resmedilmiştir; kimse kendisini onunla kısıtlanmış hissetmez, bilakis, aile ortamı onları, evin dışındaki hayatın yozlaşmışlığı ve bozulmuşluğundan korur" (Evin, 2004). Romancı, bundan ötürü anlatısını bir aile sahnesi ile bitirir. Anlatının son bölümünde Rosette ile Abdullah Nahifi'nin evlenip İstanbul'a yerleşmeleri bunun göstergesidir.

Sonuç

Ahmet Mithat'ın Paris merkezli romanı *Mesâil-i Muğlâka*'da, ana özne Abdullah Nahifi üzerinden bireysel kahramanlık ideali, toplumsal eleştiri, Émile Zola'ya göndermeler ve Paris halkının yaşayış tarzı toplanmış hâldedir. Roman, Batı'daki toplumsal düzeni ve düello üzerinden yürütülen gövde gösterilerini eleştirirken Osmanlı-Türk değerlerinin Avrupa'daki karşılığının ve bir Osmanlı-Türk gencinin yabancı bir şehirde nasıl davranması gerektiğinin öğretilerini de içerir.

Romana geniş plandan bakıldığında Abdullah Nahifi'nin Paris yılları ve kahramanlığı ön planda olsa da alt metne sızan mesajlar açığa çıkarıldığında çok katmanlı bir yapı ile karşılaşılır. Abdullah Nahifi'nin Paris maceraları üzerinden dönemin toplumsal yaşantısına yönelik gözlemler, tespitler ve eleştiriler sunulur. Bununla beraber roman, Abdullah Nahifi'nin kişilik özellikleri üzerinden hem bir kahramanın gelişim öyküsünü hem de toplumsal eleştiriye bir arada yürütür. Bu bakımdan *Mesâil-i Muğlâka* çift yönlü eleştiriler barındırma açısından da değer arz eder.

Ahmet Mithat, Émile Zola'nın *Paris* romanında anlattığı yozlaşmış Duvillard ailesini örnek seçerek bu ailenin Rose Bouton Familyası adlı kopyasını *Mesâil-i Muğlâka*'ya yerleştirir. Böylece hem Fransız halkı için ideal bir ibret öyküsü sunar hem de bu anlatı aracılığı ile Fransa'yı örnek alan Osmanlı aydın takımına yol gösterici olmak için gerçekçi bir tablo çizer. Söz konusu iki roman içerik özellikleri açısından karşılaştırıldığında ortak bir düzlemde yürümekle beraber Ahmet Mithat'ın Zola'nın *Paris*'inden belirli kesitleri alıp yerli imajlarla yeniden kurgulaması değer arz eder. Bu bağlamda *Paris*'in Madame Duvillard'ı *Mesâil-i Muğlâka*'da Madame Rose Bouton adıyla kurgulanırken Guillame Froment de Michele Valide ile karşı karşıya getirilir.

Eserde merhamet, ahlak, vicdan, namus, cesaret ve kültürel değerler ön plana çıkarılır. Bu değerlere sahip bireylerin, dolayısıyla toplumların kalkınacağına inanan yazar, erdemli bireyler olmanın getirilerini sıklıkla dillendirir. Bu yüzden Fransız toplumu üzerinden eleştiri yaparken esasında Osmanlı halkına seslenir. Fransız toplumunun ıslahı Ahmet Mithat'ın görevi değildir ancak Fransa'yı öykünme aracı edinen Osmanlı aydınlarının ve onların eğitmeyi amaçladığı halkın ıslahı, onun roman yazma şevkini kamçılayan bir güdüdür. Avrupa'nın merkezinde, yozlaşmış bir toplum düzeni içerisinde bile olursa öz değerleri korumayı ve Batı'nın özenilecek taraflarının doğru seçilmesini talep eder. Abdullah Nahifi bu mesajın kişileştirilmiş örneği olarak maddi ve manevî değerlerine sahip çıkmakla beraber ilmini tamamlamış ve bu tavrıyla tüm Paris'in hayranlığını kazanmıştır.

Geri planda kalmakla birlikte romanın “*muğlak meseleleri*”nden biri de aşktır. Ahmet Mithat, Nahifi ile Rosette arasında bir aşk ilişkisi kurgulayarak bu ilişki ekseninde kültürel bir diyalog yürütmeyi hedefler. Aynı milletten iki insan arasında gelişen birliktelik derin bir anlayışın ve karşılıklı karakter uyumunun bir sonucudur. Bir Osmanlı gencinin evlilik hayatının da uygun bir şekilde yürümesi için hem karakteristik özellikler bakımından hem de duygusal açıdan uyum sağladığı bir kadınla yuva kurup gelişim çizgisini tamamlaması gerekir. Bu açıdan bakıldığında hikâye hem Fransa hem de Osmanlı Devleti’ne örnek teşkil etmelidir.

Abdullah Nahifi’nin Paris’te üç misyonu vardır: Fransız bir kızı kurtararak onunla evlenmek, Fransız gençlerine esas Osmanlı-Türk gencini tanıtmak ve Batı’nın sahip olduğu ön yargılarla yüklü Osmanlı algısını kırmak. Bunların yanı sıra Ahmet Mithat’ın Abdullah Nahifi üzerinden anlatmaya çalıştığı şey Avrupa’yı tanımak için oraya giden bir Osmanlı-Türk gencinin ilk görevinin öz değerlerinden hiçbir surette taviz vermemesidir. Nahifi üzerinden Osmanlı gençliğine seslenen Ahmet Mithat, onlardan benliklerini unutmadan Batı medeniyetini eleyici bir gözetmen sıfatıyla seyretmelerini ve oranın ilminden yararlanıp kendi feyzini oraya aktararak karşılıklı bir etkileşimin tarafları olmalarını bekler.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi. (2003). *Eski mektuplar-altın âşıkları-mesâil-i muğlâka-jön Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Avrupa'da bir cevelan*. Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Edebiyat yazıları 2*. Dergâh Yayınları.
- Akyüz, K. (2017). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri 1860-1923*. İnkılap Kitabevi.
- Alver, A. (2013). Ahmet Mithat'ın *mesâil-i muğlâka* romanındaki gayrimüslim karakterlerin analizi. *Turkish Studies*, 8(1), 721-733.
- Cook-Gailloud, K. (2010), Les trois romans expérimentaux d'Émile Zola: Lourdes, Roma et Paris. *Nineteenth-Century French Studies*, 39(1), 131-153.
- Çakmak, N. (2019). Natüralizmin ilkeleri doğrultusunda *Müşâhedât* romanı üzerine bir değerlendirme. *Söylem*, 4(2), 298-306.
- Dayanç, M. (2014). Bir yenileşme dönemi aydını olarak Ahmet Mithat Efendi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 47(47), 81-96.
- Enginün, İ. (2022) *Edebiyatımızda dört ebedî doruk*. Dergâh Yayınları.
- Esen, N. (2014). Ahmet Mithat'ın okuyucusu. *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 47(47), 97-104.
- Esen, N. (2017). Bir Osmanlının Batı romanına bakışı: Ahmet Mithat'ın *ahbar-ı âsara tamim-i enzar*'ı. *Modern Türk edebiyatı üzerine okumalar*. İletişim Yayınları.
- Evin, A. (2004). *Türk romanının kökenleri ve gelişimi*. Agora Kitaplığı.
- Findley, C. V. (1999). *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*. (A. Anadol, Çev.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1889).
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden doğan anka: Ahmet Mithat Efendi üzerine yazılar*. Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2022). *Çalışmaya vakfedilen bir hayat Ahmet Mithat Efendi- Cumhuriyetin 100. yılına armağan*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Kerman, Z. (2006). "Ahmet Midhat Efendi". *Tanzimat edebiyatı*. Akçağ Yayınları.
- Kütükçü, T. (2018). *Hayatın dinamiklerinden yazınsal metne Tanzimat romanı*. Ötüken Yayınları.
- Nemutlu, Ö. (2018). *Ahmet Mithat Efendi'nin kütüphanesi*. Dergâh Yayınları.

- Okay, M. O. (1989). Ahmet Mithat Efendi. *TDV İslam ansiklopedisi*. 15 Nisan 2025'te <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-midhat-efendi> adresinden alındı.
- Okay, M. O. (2017). *Batı medeniyeti karşısında Ahmet Mithat Efendi*. Dergâh Yayınları.
- Parla, J. (2006). Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, cemaatçi Osmanlılıktan cemiyetçi Türk milliyetçiliğine Ahmet Mithat Efendi romancılığı. *Merhaba ey muharrir, Ahmet Mithat Efendi üzerine eleştirel yazılar*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Parla, J. (2018). *Babalar ve oğullar*. İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2018). *Türk romanında yazar ve başkalaşım*. İletişim Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2016). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Tapan, A. (2021). Kendi modernizmini icat eden yazar: Ahmet Mithat Efendi'yi Osmanlı modernleşmesi bağlamında roman mukaddimeleri üzerinden okumak. *Zemin* (2), 136-160.
- Turinay, N. (2017). Tanzimat döneminin büyük romanı: müşâhedât. M. Miyasoğlu (Ed.), *Ahmet Midhat Efendi Armağanı* (s. 227-238) içinde. Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Us, H. T. (1955). *Bir jübileninin intiba'ları-Ahmed Midhad'ı anıyoruz!*. Vakıf Yayınları.
- Zola, É. (2024). *Paris*. Dorlion Yayınları.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Türk Dili ve Edebiyatı alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

**Bir Hiciv Münazarası Örneği: Enki ve Ninmah
Öteki İnsanların Yaratılışı**
*Example of a Diatribe Disputation: Enki and Ninmah
The Creation of Other People*

DENİZ ILGAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi
ilgaz.deniz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9261-0281>

<https://ror.org/01wntqw50>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.12.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 17.01.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Ilgaz, D. (2025). Bir hiciv münazarası örneği: Enki ve Ninmah öteki insanların yaratılışı.
Asa Dergisi, 3(1), 120-139. <https://doi.org/10.71313/asa.1601020>

Ilgaz, D. (2025). Example of a diatribe disputation: Enki and Ninmahthe creation of other
people. *Journal of ASA*, 3(1), 120-139. <https://doi.org/10.71313/asa.1601020>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

Münazara şiirlerinin ilk örnekleri, Sümer dilinde yazılmış ADAMİN (rekabet) şiirleridir. ADAMİN örneklerinin kâtip eğitiminin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Münazara türü, ADAMİN ve Akad münazarasından itibaren Doğu ve Batı edebiyatına yayılmıştır. Sümer ve Akad'dan gelen münazara metninin, toplumun öncelikli unsurlarını öğretmek için kullanılan okul metinleri oldukları anlaşılmaktadır. Sümer rekabet şiirlerini diğer masal ve fabllardan ayıran fark, bu metinlerde kullanılmış olan Mezopotamya'ya özgü retorik tekniğidir. Eldeki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bu şiirler, festivaller gibi özel günlerde rahipler arasında yapılan yarışmalarda da kullanılmıştır. Bu makale, önceki araştırmacıların “İnsanın yaratılışına dair mitolojik açıklama” olarak ele aldıkları Enki ve Ninmah metnini; mevcut Sümer Rekabet Şiiri örneklerine, Enki ve Ninmah arasındaki çekişmede kullanılan retorik tekniğinin diğer münazara örneklerine benzerliğine dayanarak bir münazara şiiri olarak önermektedir. Metin aynı zamanda toplumun “absürt ve öteki” olarak gördüğü insanların varoluşlarına dair etiyolojik açıklama içermektedir. Tanrıça Ninmah'ın yarattığı bu insanların tanrı Enki tarafından sarayda önemli görevlere atanmış olmaları, metnin yazıldığı dönemde sarayda yaşanmış olması muhtemel bir siyasi yozlaşmayı akla getirmektedir. Metin bu açıdan da sonraki münazara şiiri geleneğinde örnekleri görülen hiciv münazaralarına benzemektedir. Bu çalışma, mevcut örneklerden yola çıkarak Enki ve Ninmah metnini münazara türü ile birlikte ele alıyor ve önceki araştırmacıların “insanın yaratılışına dair mitolojik bir metin” olarak değerlendirdikleri bu metni, bir hiciv münazarası örneği olarak öneriyor.

Anahtar Kelimeler: edebiyat, münazara şiirleri, Enki ve Ninmah, etiyoloji, hiciv

Abstract

The first examples of disputation poems come from the Sumerian Debate Poems (ADAMIN) written in the Sumerian language. It is understood that the ADAMİN examples, which use rhetorical techniques specific to Mesopotamia, were a part of the training of scribes. Starting from the Sumerian ADAMİN examples, the debate genre spread primarily to Eastern literature and partly to Western literature. It is understood that this genre was used to for scribal education to teach the scribes the primary elements of society. In this respect, Sumerian Debate Poems differ from tales, fables and other narrative texts. It is understood from the available examples that debate poetry competitions were also held among priests in temples on special occasions such as festivals. This article proposes the Enki and Ninmah, which was considered by previous researchers as a ‘mythological explanation of the creation of man’, as an example of debate poem in terms of the competition between Enki and Ninmah and the similarity of the rhetorical technique used to other debate examples. The text also contains an etiological explanation for the existence of people who are ‘absurd and other’. In addition, the fact that people who are were absurd and other in the sight of society appointed to important positions in the palace brings to mind a possible political corruption that took place in the palace at the time when the text was written. In this respect, it resembles the satirical disputation that is seen in the later tradition of disputation poetry. Based on existing examples, this study focuses on the Enki and Ninmah together with the disputation genre that spread from Eastern Literature to the West and proposes this text, which previous researchers considered as ‘a mythological text about the creation of man’, as an example of a diatribe disputation poem.

Keywords: literature, debate poems, Enki and Ninmah, etiology, diatribe

Giriş

Mezopotamya mitolojik metinleri, diyaloglar aracılığıyla yapılan aktarım tarzında yazılmıştır. Bu aktarım kahramanları karakterize etmek, eylemi bir sahneden diğerine taşımak, anlatının başındaki dilek, niyet, iddia gibi eylemlerin sonuçlarını göstermek için kullanılan dramatik bir anlatım tekniğidir. Sümer Rekabet Şiirleri'nde geçen diyaloglarda ise karşılıklı rekabete yoğunlaşmış argümantasyon teknikleri kullanılmıştır. Bu metinlerin kullanıldığı bağlam (sitz im leben), tartışma becerisi ve değerler üzerine düşünme eğitimi katkıda bulunan okul metinleridir (Ponchia 2024, s.188). Sümer edebî geleneğinin yazarları türü, ADAMAN-DUG4-GA/rekabet literatürü olarak adlandırmışlardır (Bolle 1982, s.122). ADAMAN; isim olarak düello, fiil olarak ise özellikle konuşma yoluyla düello yapmak olarak anlamına gelir (Dijk 1953, s.33). ADAMAN'ın Akadca karşılığı sözlük listelerinde tēšītu, šutēšu, ultešu, kalū ša zamāri ve idūtum ile eşleşmiştir. tēšītu, šutēšu, ulešu wašu 'çıkmaq' fiilinden türemiştir ve özellikle tēšītu¹ sözlü tartışmayı ifade eder (Bolle 1982, s.123). Sümerce-Akadca sözlük listelerinden anlaşıldığı kadarıyla örneğin MSL 14'de geçen eşleşmelere göre türün içeriği;

MSL 14 /Ea Tableti V² :

a-da-min3 NUN xNUN = nu-un min-na-bi

te-še- tum

MSL 14 Ea Tableti V (BM 40128):40³

a-da-min3 EN x EN = te-ši-[tu]

MSL 14 Ea Tableti VII 85.girdi⁴:

a-da-min3 LU2 x LU2 = te-ši-[tum]

MSL 14 Tablet VII/2 80.girdi⁵

a-da-min3 LUGALxLUGAL = te-ş[e-e-tu]

MSL 14⁶

a-da-min3 KİB MİN = te-še-e-tu2

¹ Bkz. CAD t/372 tēšītu, anlaşmazlık ve CAD a2/383, ašû 11, karşılıklı kavgaya tutuşmak

² MSL XIV, 401

³ MSL XIV, 426

⁴ MSL XIV, 450

⁵ MSL XIV, 463

⁶ MSL XIV, 363

Kralla-kral; prensle-prens; beyle-bey; yurttaşla-yurttaş ve nesneyle-nesne arasında geçen ikili konuşmalardan oluşmaktadır. kalû ša zamāri CAD k/91'deki kalû, ağıt rahibi maddesinin altında 'ka-lu zamāri izammu[r], ka-lu-u2 zamāri balaggi izammur, ağıt görevlisi şarkı söylüyor, ağıt görevlisi harp eşliğinde şarkı söylüyor, CAD k/95'te ise kalû fiilinin altında a-da-min3=MİN ša zamāri şarkıyı kesmek olarak listelenmiştir. Bu bulgulardan, ADAMAN'ların, tapınaklar ve festivallerde yapılan törenlerde rekabete giren din görevlilerinin rakiplerine karşı ustalıklarını kanıtlamak için kullandıkları artistik bir tür olduğu anlaşılmaktadır.

1. Münazara Türüne Dair

Bilinen en eski münazara metnlerinin milattan önce üç bininci yılın sonunda yazıldıkları sanılmaktadır. En erken çivi yazılı örnekler, milattan önce iki bin yılının ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Jiménez ve Mittermayer 2020, s. 2). Türün görüldüğü edebî geleneklerdeki evrensel bileşenleri şunlardır: a) Münazaralar edebî düzyazıyla yazılan şiirsel metinlerdir. b) Giriş, tartışma ve sonuç olarak üç bölüme ayrılırlar. c) İkinci bölüm sadece diyaloglara ayrılmıştır. Bu diyalektik yapı, münazara metnlerini fabl, masal ve anlatı metnlerinden ayıran temel farktır. d) Tartışmanın tarafları genellikle iki rakip ile sınırlıdır. Taraflar; hayvan, nesne veya ağaç gibi insan dışı türlerden seçilmiştir. Bu tartışmaların tek amacı, konuşmacılardan birinin üstünlüğünü sağlamaktır. Tartışma konuları günlük konulardan oluşur ve felsefi içerikte değildir (Jiménez ve Mittermayer 2020, s. 2, 3).

Sümer modellerinden ilham alan ilk Akad münazarası, milattan önce iki bin yılının ilk çeyreğine tarihlenir. Bu metinde, Hurma ve İlgin ağacı arasındaki çekişme konu edilmiştir (Lambert 1996a, s.151). Münazara türü, Sümer ve Akad döneminden itibaren özellikle Doğu edebî geleneğine yayılmıştır.

2. Münazara Türünün Doğu Geleneğinde Yayılımı

2.1. Pers Geleneğinde Münazara Metinleri

Çivi yazısıyla yazılmamış ilk münazara örneği, Draxt ī āsurīg'(Asur Ağacı)'dir. Metnin 120 beyti günümüze ulaşmıştır (Abdullaeva-Melville 2020, s. 237). Hurma ağacı ve bir keçi arasındaki çekişmeyi konu edinen metinde, Sümer geleneğine benzer paradigmalar kullanılmıştır (Abdullaeva-Melville 2020, s. 237). Pers geleneğinden gelen örneklerin popüler rakipleri, kalem ve kılıçtır. Asadī Tusī'nin 80 beyitten oluşan Pers -Arap Tartışması'nda ise

Persler, rakipleri Arapları böcek yemek, yeni doğan kızları öldürmek ve kadın kölelerden doğan çocukları satmak gibi medeniyet dışı davranışlarla suçlayarak, Pers medeniyetinin Arap medeniyetinden üstün olduğunu savunurlar (Abdullaeva-Melville 2020, s. 237).

2.2. İbrani Edebiyatı'nda Münazara Metinleri

İbrani literatüründeki ilk münazara örneği, ağaçların kral seçimini konu edinen Jotham Davası'dır. Kendini diğerinden üstün gören ağaçların kapıldıkları büyüklük duygusunu eleştiren metinde ağaçlar; zeytin, incir ve asma ağaçlarına giderek başlarına kral olmaları için yalvarırlar. Ancak reddedilirler. Dikenli çalı, ağaçların kralı olmayı kabul eder (Otero 2020, s. 144).

2.3. Süryani Edebiyatında Münazara Metinleri

Süryani edebiyatındaki ilk örnekler, Aziz Efrem' e aittir. Ölüm ve şeytan arasındaki çekişmeyi konu alan bir örnekte, ölüm ve şeytandan hangisinin insanlık üzerinde daha etkili olduğu tartışılmıştır. Karar satırı olan 27. dizeden anlaşıldığı kadarıyla metin, bir güldürü örneği olarak yazılmıştır (Brock 2020, s. 159). Yine Aziz Efrem'e ait bir diğer örnekte beden- ruh, mevsimler arasındaki anlaşmazlıklar konu edinilmiştir. Bu metinlerin içerikleri teolojiktir ve karakterleri İncil karakterlerine dönüşmüştür. Süryani geleneğinde yazarların çoğu anonimdir, isimler nadir durumlarda bilinir. (Brock 2020, s. 171).

2.4. Arap Edebiyatında Münazara Metinleri

Câhiz'e ait olan ilk örnekler; Karın'ın Sırt'a Üstünlüğü, Siyahların Beyazlara Üstünlüğü, Kızlarla Erkeklerin Üstünlük Yarışı adlı eserleridir. Van Gelder'e göre Câhiz'in eserleri, nesnelerin ve kavramların kişileştirildiği Sümer ve Babil münazaralarının edebî tartışmalarından yoksundur (Gelder 2020, s.175). Sümer mevsim münazaraları ile Arap ardılları arasındaki en büyük fark, dil farkıdır. Zira Arap münazaralarının tonu daha kibar, şehirli ve akademiktir. Sümer münazaralarının dili ise daha somut ve doğrudandır. Arap münazaralarındaki kişileştirmeler, üretimden çok tüketime yöneliktir. Tarım, bahçecilik, hayvancılık gibi daha nesnel konularda yazılan Sümer münazaraların karakterleri ise işçilerdir (Gelder 2020, s. 183).

2.5. İslam Döneminde Münazara Metinleri

İslam münazaraları, Arap münazaralarına benzer tarzda yazılmışlardır. Larsen'e göre yüksek edebî bir dille yazılan bu metinlerde, retorik becerisi öne çıkarılmıştır (Larsen 2020, s. 191). Münazara metinlerinin İslam geleneği içindeki en erken temsilci, İbn Abî Dunyâ'ya atfedilen

ve popüler Müslüman vaazlarının tematik bir derlemesi olan Gece ve Gündüz'dür. Bu eser, İbn Abî Dunyâ'dan birkaç nesil sonra İbn Fâris'in kaleme aldığı Kitâb al Layl wa-nahâr (Gece ve Gündüz Kitabı) içinde kayıtlara geçmiştir (Larsen 2020, s.192). Larsen'e göre bu eserin içeriği, edebî biçimde üretilmiş metinlerin birer parodisi olan ve okullarda öğretim için kullanılan Babil tartışma metinlerine benzemektedir. Ancak aradaki en önemli fark, Kitâb al Layl wa-nahâr'ın adli tartışma tekniklerini kullanan retorik bir eser olmasıdır (Larsen 2020, s. 194).

2.6. Osmanlı Edebiyatında Münazara Metinleri

Türk edebiyatındaki en eski münazara örnekleri Kaşgarlı Mahmûd'un Divânu Lugati't-Türk'ünde derlenmiştir. Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla tür, MS 11.yy civarında Türkçe edebiyata girmiştir ancak türün Türkçedeki kökeni, İslam öncesi döneme kadar geri gitmektedir. Divânu Lugati't-Türk ile Osmanlı münazara şiirlerinin erken dönemi arasına tarihlenen üç münazara metni mevcuttur. Bunlar; Ahmedî'nin Sazlar Münazarası, Yûsuf Emîrî'nin Beng ü Çağır (Haşhaş ve Şarap) münazarası, Yakînî'nin Münazara-i Ok ve Yay'ıdır (Aynur 2020, s. 284). Ahmedî'nin (1413) yazdığı Kalem ve Kılıç'ın (Aynur 2020, s. 294); rakiplerin hakemlik için Emir Süleymân'a gitmeleri, Emir'in bu çekişmede kazananın olmadığını bildirmesi gibi öğeler nedeniyle Sümer örneklerine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Münazara metinleri, kahve kültürünün 1543'te İstanbul'a girmesi ve ilk kahvehanenin Tahtakale'de açılmasıyla yaygınlaşmıştır. Haz verici maddeler arasındaki yarışmaları konu edinen münazara örneklerinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü olduğunu öne süren Aynur'a göre bu örnekler (Aynur 2020, s. 303), IV.Murâd'ın yasakları döneminde artış göstermiştir (Aynur 2020, s. 304).

3. Sümer ve Akad Edebiyatında Münazara Metinleri

Kâtiplik eğitiminin bir parçası olan Sümer münazara şiirleri, II.bin yılın başında ortaya çıkmaya başlar. İçeriğini iki rakip arasındaki çekişmenin oluşturduğu bu şiirler, rakiplerin argümantasyon yöntemini kullanarak diğerini galebe çalmaya çalışması nedeniyle "münazara/tartışma" şiiri olarak adlandırılmıştır. Şiirlerin içeriğini oluşturan argümantasyon yöntemi tipik olarak beş özellikte görülür (Jiménez 2017, s. 11-12): a) Münazaralar şiir düzeninde ve ikili mısralar halinde yazılmıştır. b) Genellikle giriş, tartışma ve yargı bölümlerinden oluşur. c) Tartışma bölümünde nadiren bir anlatıya yer verilir. Bu bölüm, ikili karşıtlıklardan oluşan (üstünlük tartışmaları, öğrenciler arası tartışma, kadınlar arasındaki tartışma) diyaloglar tarzında yazılmıştır (Jiménez ve Mittermayer 2020, s. 3,4). Bu, münazara metinlerini fabl ve masallardan ayıran temel farktır. d) Karakterler; hayvanlar, ağaçlar,

mevsimler ya da kavramlar gibi dilden yoksun öğeler arasından seçilmiştir. Metinlerde kullanılan insan karakterleri ise gerçek kişilerden ziyade tanrısal karakterlerden oluşur. e) Bu metinler üstünlük metinleridir. Konuları, iki rakipten hangisinin daha üstün olduğu hakkındadır. Bu, münazaralar ile diyalog metinleri arasındaki temel farktır.

Bu özellikleri taşıyan altı adet metin tespit edilmiştir. Bunlar; Çapa ve Pulluk, Koyun ve Tahıl, Yaz ve Kış, Ağaç ve Sazlık, Kuş ve Balık' ve Gümüş ve Bakır'dır. Bunların dışında normalde "epik" olarak değerlendirilen ancak bazı araştırmacılar tarafından ADAMİN (münazara) olarak sınıflandırılan iki metin daha bulunmaktadır. Bunlar; Enmerkar ve Ensuhkeşdana' ve Enmerkar ve Aratta Beyi'dir. Jiménez'e göre genellikle "aşk" şiiri kategorisinde değerlendirilen Dumuzi ve Enkimdu da, içeriğindeki çoban ve çiftçi rekabeti nedeniyle münazara özelliği göstermektedir (Jiménez 2017, s. 13).

Çapa ve Pulluk (ġišal : ġišapin): Kozmogonik giriş bölümü içermeyen tek münazara metnidir. Metnin giriş bölümünde, "fakir adamın çocuğu" olarak bilinen Çapa'ya atfedilen sıfatların bir listesi yer alır. Metin, son bölümde hakem görevi yapan bir otoritenin (tanrı- kral) bulunmadığı tek münazara örneğidir (Jiménez 2017, s. 17).

Koyun ve Tahıl (Lahar : Aşnan): 7 tabletten oluşan bu metin, 193 satır uzunluğundadır. 71 satırlık uzun bir girişi vardır. Giriş bölümünde An'ın Anunnaları döllemesi ve göğü yerden ayırması konu edilmiştir. Anunnalar koyun ve tahılı kendi şölenleri için yaratırlar ve o vakte kadar çıplak gezen, koyunlar gibi çayırdaki otlayan insanlığa hediye ederler. Şölen zamanı koyun ve tahıl sarhoş olarak, yemek salonunda çekişmeye başlarlar. Enki'nin hakemlik yaptığı sonuç kısmında, tahıl çekişmenin galibi ilan edilir (Jiménez 2017, s. 18).

Yaz ve Kış (Emeš : Enten): 318 satırdan oluşan ve giriş bölümünde kozmogonik bir açıklamanın yanı sıra tartışmanın nedenine de değinen metin, çoğu Nippur'dan gelen 30 kopyadan oluşur. Giriş bölümünde Enlil büyük dağlarla birleşir. Dağları, hayatın bereketi yaz ve kışla döller ve bu mevsimlerin kaderlerini belirler. Kış, yerleşim yerlerinin kurulumu ve tarımdan, Yaz ise seller ve hasattan sorumludur. İki mevsim, Enamtila'ya Enlil'in evine sungu bırakmaya giderler. Bıraktıkları sunguların diğerine üstünlüğü yüzünden aralarında tartışma çıkar. Tartışmanın sonunda Enlil, Kış'ı tartışmanın galibi olarak belirler (Jiménez 2017, s. 19).

Ağaç ve Sazlık (ġiš:gi): Miguel Civil'in 24 kopyadan yeniden yapılandığı metin, tamamı yayımlanmamış tek Sümer münazarasıdır.⁷ Metin, kozmogonik bir açılışla başlar. Açılıştaki

⁷ Metnin halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunan fragmanı için bkz. İSET 1, Plk.No:84

Ağustos tanrısı An, dünyanın tozu ile birleşerek dünyayı, ağaç ve sazlığın tohumları ile döller. Bu birleşmenin sonunda dünya, bitki örtüsünü doğurur. Başlangıçta her şey yolunda gider. Sonra Ağaç ve Sazlık Ehurşağ tapınağına sungu bırakmaya giderler. Sazlık, tapınak yolunda Ağaç'ın yolunu keser. Ağaç öfkelenir, tartışma başlar. Metnin sonunda Ağaç, Şulgi'nin hakemliğini yaptığı tartışmanın galibi olur (Jiménez 2017, s. 19).

Kuş ve Balık (mušen : ku6): Eski Babil döneminden kalan 30 kopyanın derlemesi olan bu metin, 200 satır uzunluğundadır. Metnin, bir uzun bir de kısa versiyonu bulunmaktadır. Metin; Enlil ve An'ın yeri ve gökleri düzenlemesine, Enki'nin yeryüzüne Dicle ve Fırat'ı yerleştirerek bataklıkları yaratmasına, bunları balıklar ve kuşlarla doldurmasına değinen kozmogonik bir girişle başlar. Metnin devamında Balık, yumurtalarını bataklığa bırakır ancak Kuş'un ötüşünden korkuya kapılır ve öfkelenir. Böylelikle tartışma başlar. Metnin final kısmı hasarlıdır. Sondaki şükür duasından anlaşıldığı kadarıyla Balık, tartışmanın galibidir (Jiménez 2017, s. 22).

Gümüş ve Bakır (ku3 : urudu): Diğerlerine göre az bilinen bu metin, iki ayrı versiyonu içeren 9 tablette korunmuştur. Metnin giriş kısmı tamamen kayıptır. İlerleyen bölüm, Enlil'e sungu yapan Gümüş ve Bakır arasındaki tartışmalarla başlar. Metnin karar bölümü de tamamen kayıptır. Ancak içerikten anlaşıldığı kadarıyla Bakır, tartışmanın galibidir. Metnin ikinci kısmı, Enlil'in Ur-Namma yönetiminin bolluğunu kutsamak için Sümer'e gönderdiği gönenç hakkındadır. Civil'e göre bu metin, Gudea döneminin yazım kurallarına göre düzenlenmiştir ve Ur III döneminin ortografisini yansıtmaktadır (Jiménez ve Mittermayer 2020, s. 3).

Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Sümer münazara şiirlerinde; günlük gözlem, ortak bilgi olarak adlandırılabilir motifler mevcuttur. Karşıtlık bölümü, retorik bir teknik kullanan iki yarışmacı ile sınırlandırılmıştır (Jiménez ve Mittermayer 2020, s. 3). Yarışmacı çiftleri 'insanlaştırılmış' doğadan ya da günlük tarım aktivitelerinin içinden seçilmiştir. Bu çiftler, özellikleri açısından birbirlerine zıttır (örneğin Yaz ve Kış) ve kutuplaşma prensibi ile temsil edilmiştir (Vanstiphout (a) 1991, s.26). Bu kompozisyonlarda retorik yöntemler, "öğrenme/öğretme" amacıyla kullanılmıştır. Bu açıdan masallarda rastlanmayan bir tamamlayıcılık ilkesine sahiptir. Ayrıca anlatımın durağanlığı, olay gelişimindeki eksiklik, anlatı yerine argümantasyonun öncelenmesi nedeniyle masallardan farklıdır (Vanstiphout(a) 1991, s. 25-26)⁸. Bu günlük öğrenme aktivitesi, tıpsarrūtu eğitiminin bir parçasıdır. Bu

⁸ Ayrıca bkz: N.Wasserman-Y.Cohen, "Mesopotamian Wisdom Literature", ed. W.Kynes, *The Oxford Handbook of Wisdom and Bible*, Oxford University Press, 2021, s. 131

sistemde öğrenci kâtip, elindeki sözlük listelerini bir tür temel kaynak olarak kullanır, kelimeleri bir mantık dizgesi ile birleştirir ve kelimeler arasında anlamsal ilgi kurar.

Örneğin Yaz ve Kış'ta listelenen ağaç türleri gibi:

Nurmagal Ağacı, Elma Ağacı, Üzüm Ağacı

Lam ağacı, Alanum Ağacı, Kavak Ağacı

Urzinum Ağacı.

Ağaç ve Sazlık II 26-27

Çapa ve Pulluk'ta eylemler ve isimler anlamsal açıdan birleştirilmiştir.

Su çıkarken suyu durduramazsın

Dünyayı sepete dolduramazsın

Kile bastıramaz, tuğla yapamazsın.

Çapa ve Pulluk II 119-128

(Vanstiphout 1991:32)

Münazara şiirleri, hakem görevi gören bir tanrının verdiği hükümle biterler. Sağduyunun temel alındığı bu hüküm aracılığıyla kazanan ilan edilir. Kaybeden tarafın olmadığı, her iki tarafın da dünya için gerekli olduğunu açıkça belirtilen bu metinlerde, taraflardan birinin ortadan kalkması ya da mutsuzluğu söz konusu değildir. Sosyal, felsefi ve dini açıdan önemsiz karşıtlıkların (gündelik hayata dair karşıtlıklar) ikili figürler aracılığıyla yansıtıldığı bu metinlerde, mutlak karşıtlıklar yoktur. Yarışan karakterler, gündelik hayata katkıda bulunan kavramları temsil ederler. Örneğin Ağaç ve Sazlık'ta her iki türün özellikleri ve toplumsal katkıları anlatılır. Vanstiphout öğrenim/öğretim amacıyla yazılmış bu metinleri, öğrenme ile eğlencenin iç içe olduğu antik bilgisayar olarak adlandırmıştır (Vanstiphout (a)1991, s. 29-46).

Akad edebiyatında münazara türünde yazılmış dört şiir mevcuttur. Bunlar, *Ilgın Ağacı ve Palmiye*, *Tilki Serisi*, *Öküz ve At serisi*, *Eşek Münazarası*'dır (Jiménez 2017, s. 28-39-57 ve 63).

4. Enki ve Ninmah: Öteki İnsanların Etiyolojisi

Enki ve Ninmah, Enūma eliš ve Atra-ḫasīs gibi insanın etiyojijisini açıklayan diğeri yaratılış metinlerinden farklıdır.⁹ Bu metinde, toplumdaki “ötekilerin” (Walls 2007, s.19) açıklaması yapılır.¹⁰ Metnin I. kısmı tanrıların doğuşu ile açılır. Tanrılar ağır iş yükünden yakınmaya başlarlar. Tanrıların angaryalarını hafifletmek için insan bedenlerinin yaratılmasına karar verilir. Enki’nin kanı ile Apsû’nun üst kısmındaki kil birleştirilerek insan yaratılır. II. kısım, insanın yaratılışının kutlandığı ziyafette sarhoş olan Enki ve Ninmah arasındaki rekabetle açılır. Ninmah, insanı kontrol edenin aslında kendisi olduğunu söyleyerek Enki’ye meydan okur ve Apsû’nun çamurundan bir parça kil alarak birbirinden kusurlu yedi insanı şekillendirmeye başlar. Enki, Ninmah’ın meydan okumasını kabul eder ve kusurlu yaratılmış insanlara sarayda yüksek görevler verir. Sonunda Ninmah pes ederek çamuru öfkeyle yere atar. Enki, Ninmah’ın yere attığı çamuru alır ve yaratacağı insanın bir kadından doğmasını ister. Ninmah bir kadın bulur. Böylelikle U4.MUL/*ummulu*¹¹ prematüre doğan hayata gelir (Jacobsen 1987, s. 152).

5. Enki ve Ninmah’a Yaklaşımlar

S.N.Kramer, Enki ve Ninmah’ın Enki’nin becerisini onurlandıran bir kompozisyon olduğunu söyleyen ilk kişidir (Ceccarelli 2016, s. 13). Sonrasında Bottero’ ile birlikte yayımladıkları ‘Lorsque les dieux faisaient l’homme’da her iki yazar, bu metnin Sümer ve Akad edebî turnuvalarını anımsattığını ve tenson tarzına benzediğini öne sürmüşlerdir (Kramer ve Bottero 1993 ,s. 195). Lambert, metnin III.Ur döneminden sonra yazılmış ve hatta bestelenmiş olabileceğini belirtmiştir. H.Sauren, saray organizasyonu ile alay eden bir hiciv metni olabileceğini öne sürmüştür (Ceccarelli 2016, s. 13). Jacobsen, Mezopotamya toplumunun bir parçasını oluşturan hadımlar, hieroduller gibi toplumun dışında kalan tuhaf grupların açıklanması olarak ele almıştır. Metnin kısmi filolojik incelemesini yapan Van Dijk’e göre bu

⁹ Örneğin Atra-ḫasīs’te dişi ve eril formda şekillendirilen insan, işçi tanrılar olan İgigiler’in ağır iş yükünden yakınmaları nedeniyle yaratılır. Ancak burada insanın niteliklerine değinilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz eBL: eBL: Atra-ḫasīs Standart Babil Versiyonu III. Tablet 1-72. Satırlar arası:

[Story of the Flood \(Atraḫasīs\) Chapter Standard Babylonian III: Text edition in the electronic Babylonian Library](#), Erişim Tarihi: 08.01.2025.

Enūma eliš’te de aynı motif söz konusudur. Tanrılarınışını üstlenen insan, idam edilen vezir Kingu’nun kanından yaratılır ancak bu metinde de insanın niteliklerinden söz edilmez. Detaylı bilgi için bkz .eBL:Enūma eliš Standart Babil Versiyonu VI.Tablet 29- 34.satırlar arası [Poem of Creation \(Enūma eliš\) Chapter VI: Text edition in the electronic Babylonian Library](#), Erişim Tarihi: 10.01.2025

¹⁰ Örneğin Ninmah’ın şekillendirdiği ilk iki insan; görme, yürüme engellidir. Üçüncüsü motor beceriler açısından engellidir ve elleri tutmamaktadır. Diğer üç insan ise, kısır bir erkek, kısır bir kadın ve bir hadımdır. Bu insanlar cinsellik açısından engellidir.

¹¹ Kelime, CAD u-w/ *ummulu* maddesi s. 134’te “karışık” anlamında geçmektedir. Bu anlama dayanılarak; yetişkin bir fetus görünümünde doğmuş, doğum-ölüm arasında ne canlı ne de cansız olan ‘titreyen muğlak varlık’ olarak önerilebilir.

metin, Eridu Teolojisi'dir (Ceccarelli 2016, s.10). Borger'e göre ise erkekliğe övgü ve annelik kurumunun kuruluşudur (Ceccarelli 2016, s.12).

6. Bir Münazara Metni olarak Enki ve Ninmah

Enki ve Ninmah şiiri; her iki tanrının birbirine denk iki rakip olmaları, kullanılan argümantasyon yöntemi (rakiplerin üstünlük yarışı), diğer münazara örneklerinde de görüldüğü üzere yarışmanın festivaller ya da ziyafetlerde düzenlenmesi (Vanstiphout(b) 1992, s. 12), “öteki insanlar” ın varlığının ziyafet esnasındaki ‘bir sarhoşluk kazası’ olarak açıklanması ve sonuçta taraflardan birinin kazanması (Enki) açısından münazara tarzı özelliklerini taşımaktadır. Metne Eski Mezopotamyalıların dünyayı talihsizliklerle dolu tuhaf bir yer olarak gördüğünü söyleyen Jacobsen'in açısından yaklaşacak olursak (Jacobsen 1987,s. 175), iki tanrının rekabetinden kaynaklanan talihsiz ve tuhaf “acayıplikleri” açıklayan bu metinde, sözlük, eylem ve kavram bilgisinin kullanılmış olduğunu görürüz. Zira Enki ve Ninmah'ta da isimler ve eylemler arasında bir anlam ilgisi kurulmuştur. Örneğin Ninmah'ın “öteki”çocuklarına yetenekleri doğrultusunda yüksek sosyal statüler verilmiştir. Walls'a göre metnin amacı ‘engelli’ ve ‘engelsiz’ insan sınıflandırması ya da ‘engelliliğe ’bir açıklama getirmek yerine ebiliterlerinden gelen üretkenlikleriyle topluma katkıda bulunanlarla, hiçbir bir açıdan üretken olmayan insanları sınıflandırmaktır (Walls 2007, s. 19). Metnimizde de engelliliğine rağmen işe yarayan ve işe yaramayanın sınıflandırılması yapılmaktadır. Ancak bu sınıflandırmaya tezat olarak, Enki toplumda hiçbir yere konumlandırılmayan bir varlık (ummulu) şekillendirerek yarışmayı kazanır. Kâtip bu düzenleme ile, dünyanın anlamsızlığına eğlenceli bir vurgu yapmış gibidir.

Sonuç

Münazara metnlerinin doğum yeri Mezopotamya'dır. Bu edebî tür, Sümer ve Akad geleneğinden gelen ilk örnekler aracılığıyla doğu geleneğine yayılmıştır. Mevcut örnekler, Sümer ve Akad münazara metnlerinin kâtiplik eğitiminin bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Kâtip adaylarının sözlük bilgilerini sağlamlaştırmak, öğrencilere toplumun öncelikli unsurlarını öğretmek amacıyla düzenlenmiş olan bu metinler, Mezopotamya'ya has bir argümantasyon tekniği kullanılarak yazılmıştır.

Bugüne dek ‘yaratılış mitolojisi/insanın yaratılışı’ bağlamında ele alınan Enki ve Ninmah metni, Atra-ḫasīs ve Enūma eliš gibi insanın yaratılışına değinen diğer örneklerden farklı bir teknikte yazılmıştır. Metin içeriğinde kullanılan sözlük bilgisi; argümantasyon tekniği; her iki tanrının birbirine denk iki rakip olmaları, rakiplerden biri galebe çalsa bile diğerinin dünyanın

bekası için gerekli olduğunun gösterilmesi; tanrılar arasındaki yarışmanın festivaller ya da ziyafetlerde düzenlenmesi; dünya için en gerekli olan tarafın (Enki) galip gelmesi açısından münazara özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca metnin saray organizasyonunu eleştiren bir hiciv metni olduğu öne süren H.Sauren'in bu yorumu, dikkate değerdir. Zira Jotham Davası ve IV.Murâd'ın yasakları döneminde artış gösteren Osmanlı münazaraları gibi geç örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla bu tür, hiciv maksadıyla da yazılmıştır. Benzer şekilde Enki ve Ninmah'ta da elleri tutmayan bir müzisyenin baş müzisyen olması, kısır bir kadının kadınlar bölümünün başına gelmesi, bir hadımın yüksek saray görevlisi olması ve Enki'nin yarattığı hiçbir işe yaramayan muğlak varlık Ummulu'nun rekabetin galibi olması gibi eleştirel unsurlar söz konusudur. Bu bulgulara dayanılarak "ötekiliğin" etiyolojisini kendine has bir argümantasyon tekniğiyle açıklayan Enki ve Ninmah metninin, "yaratılış hakkındaki mitolojik bir metin"den ziyade, saraydaki muhtemel yozlaşmaya eleştiri getiren bir hiciv münazarası olduğu öne sürülebilir.

Transkripsiyon ve Çeviri ¹²

II.Kısım

1-...m]u ² -e ²
[.....] i ₃ -du ₃ nam-lu ₂ -ulu ₃	1-...insan soyunu üretmişti.
2-[xx ^d en-ki]-ke ₄ nam-lu ₂ -ulu ₃
am ₃ -[ma-ni-in-dim ₂ -eš]	2- Enki insan soyunu
şekillendirdi.
3-[....H]A sağ-e KA am ₃ -[xxx]	3- -....-
4-[....]dim ₂ SU TE.UNUG ri
su-bi-a a[...	4-...onların bedenlerinin
uzandığı ziyafet
salonunda.....
5-[ninda ₂ -e Z ₁ XZI]+[LA]GAB-e
giš-nu ₁₁ mi-ni-in-il ₂
nam- ^r dam ^r -še ₃	5-Erkek birleşmek için
kadına doğru ışığı taşıdı.
6- ninta ₂ Z ₁ XZI+LAGAB-e
mi-ni-in-ri u ₃ -tu na-bi-mu-deg	6- Erkek kadına doğru uzandı
< içinden> doğanı ayırdı.
7- ^d En-ki-ke ₄ kiğ ₂ lugud ₂ -lugud ₂ -da
[igi]mi-ni-in-la ₂ ša ₃ -bi ba-hul ₂	7-Enki küçücük işine baktı.
Kalbi sevinçle doldu.
8- ama-ni ^d nammu ^d nin-mah-še ₃
gišbun na-am ₃ -ma-ni-in-ğar	8-<Enki> annesi Nammu <ve>
Ninmah için ziyafet koydu.
9- gu ₂ sig ₇ en -sig ₇ -du ₁₀ nun-ne- ke ₄
nam-tar gi-sağ ninda i-im-gu ₇ -e	9-Bütün Yumurtalık Tanrıçaları
kırmızı kamıştan <içiyor>
ekmek yiyorlardı.
10- an-e ^d en-lil ₂ -bi en ^d nudimmud-e
maš-ku ₃ i-im-šeg ₆ -šeg ₆	10-An, onun Enlil'i Eridu'nun
beyi Enki kutsal keçiler ateşte
pişiriyorlardı.
11- diğir uru ġar-re-ne
diğir- šar ₂ -šar ₂ -ra-ke ₄ -e-ne
ka-tar im-si-il-le-ne	11-Şehre yerleşmiş tanrılar,
bütün büyük tanrılar dua
ediyorlardı.
12- diğir šar ₂ -šar ₂ -gal ₂ -gal ₂
en ġeštug-dagal-la
a-ba-a geštug i ₃ -ri-gi	12- “En büyük olan tanrılar
<arasında> kim mahir
kim mahir bilgelik tanrısının
bilgeligi kadar hakiki olabilir?
13-[x šağ ₄ -bi] en gal- ^d en-ki-ke ₄
zu-še ₃ a-ba-a i ₃ -si ₃ -gi	13-...Büyük efendi Enki, kim
nig ₂ -ak-ak-
senin yaptığın büyüye denk
olabilir?
14-[a]-a-tu-da-gin ₇ me-nam-tar-tar-ra
me za-e al-me-en-na	14-Kaderin ME'lerini doğuran
<bir> baba gibisin.Sen ME
olansın.”
15- ^d en-ki-ke ₄ ^d nin-mah-e
kaš im-na-na-ne
ša ₃ -bi ul mu-un-te	15-Enki ve Ninmah bira
içiyorlardı. Onların kalbi
<birbirine> yaklaşmıyordu.

¹² Transkripsiyon ve çeviride temel alınan kaynaklar:

- 1-W.G.Lambert, *Babylon Creation Myths*, Eisenbrauns, 2013, s. 337-342
- 2- C.A.Benito. “Enki and Ninmah” and “Enki and World Order”,*[Sumerian and Akkadian Texts with English Translations and Notes]*. University of Pennsylvania, 1969, s.21-76

- 16- ^dnin-mah-e ^den-ki-ra
gu₃ mu-na-^rde₂-e
- 17- me-dim₂ na-am-lu₂-lu₇-ta
sag₉-ge hul-gal₂ ġa₂-e-na-kam
- 18- ki šag₄-ge₄-a-ġu₁₀ na-am₂-tar
bi₂- ib-sig₁₀-ge bi₂-ib-hul-e
- 19- ^den-ki-ke₄ ^dnin-mah-e
mu-na-ni-ib-gi₄-gi₄
- 20- nam-tar šag₄-ge-
de₆-a-zu ša₆-ge hul-ġal-la
ga-am₃-ši-ib-la₂
- 21- ^dnin-mah-e im ugu-abzu-a
šu-ne₂ mu-in-teġ₄
- 22- ^{lu}₂ gi šu-sig sa₂-sa₂-ne
nu-gam lu₂-u₂
am₃-ma-ni-in-dim₂
- 23- ^den-ki-ke₄ lu₂-gi šu-sig
sa₂-sa₂-ne nu-gam
igi-du₈-a-ni-ta
- 24- ^rnam¹-bi i-ni-in-tar sag
lugal-la-ke₄
am₃-ma-ni-in-gub
- 25- gi₄-bi giš-nu₁₁
gi₄-gi₄ lu₂-u₆-e
am₃-ma-ni-in-dim₂
- 26- ^den-ki-ke₄ giš-nu₁₁ gi₄-gi₄
lu₂-u₆-e ^rigi-du₈-a¹-[ni-ta]
- 27- nam-bi i-ni-in-tar
nam-nar mi-ni-in-ba
- 28- [^{giš}banšur -]gal- zag-gu-la
igi lugal-la-ke₄-am₃
am-₁ma₁-ni-i[n-ġar]
- 29- peš-bi [ġiri₃x2] hum
ġiri₃ dab₅-ba-a
[am₃-ma-ni-in-dim₂]
- 30- ^den-[ki-ke₄] ġiri₃ 2¹
hum ġiri₃ dab₅-ba
igi [du₈-a-ni-ta]
- 31- kin- [gal] ku₃-babbar-gin₇
me-lem₄-ma-ni
/am₃\-[ma]-ni-in-[X]
- 32-[lu₂] peš-bi lu₂-lil
u₃-tu-bi šubur
am₃-ma-...)
- 33- ^den-ki-ke₄
lu₂-lil u₃-tu-bi šubur
igi du₈-a-^rni-¹ ^rta¹
- 34- nam-bi i-ni-in-tar
saġ lugal-la-ka
im-ma-ši-in-gub
- 35- peš-gi ^{lu}₂ a-sur-sur
am₃-[ma]-ni-in-dim₂
- 36- ^den-ki-ke₄ ^{lu}₂ a-sur-sur
igi-du₈-a-ni-ta
- 37- a tu₆-tu₆ mi-ni-in-tu₅
nam-tar su-bi
am₃-ma-ni-in-zig₃
- 16- Ninmah Enki'ye hitaben
konuştu:
- 17-İnsanlığın bedeninden iyi
olanı,kötü olanı yapmak
istiyorum.
- 18- Kader kalbimin döndüğü
yere yerleşecek iyi olacak!
O kötü olacak!
- 19- Enki onu Ninmah'a doğru
döndürdü.
- 20- Kestiğin iyi/kötü kaderi,
onu tartabilirim.
- 21-Ninmah Abzu'nun üstünden
eline çamur aldı.
- 22- Elleri eşitlikte zayıf olan,
giderek bükülmeyen insanı,
kavalcıyı şekillendirdi.
- 23- Enki elleri eşitlikte zayıf
olan giderek bükülmeyen
insanın üstünden baktı.
- 24-Onun kaderini kralın baş
görevliliğine kesti. Onu baş
görevliliğe yerleştirdi.
- 25- İkincisini, ışıġı döndüreni
şekillendirdi.
- 26- Enki ışıġı döndüren
insanın üstünden baktı.
- 27-Onun kaderini müzisyenliğe
verdi.
- 28-Onu kralın önüne büyük kült
masasına yerleştirdi.
- 29-Üçüncüyü, ağır ayakları
yolda tutulanı şekillendirdi.
- 30-Enki ağır ayakları yolda
tutulanın üstünden baktı.
- 31-İşe alım görevlisi...kral gibi
auras....
- 32-Doġuştan aptal olan
üçüncü kişi...
- 33-Enki doġuştan aptal, mahrum
olanın üstünden baktı.
- 34-Onun kaderini belirledi. Onu
krallığın başına yerleştirdi.
- 35-Dördüncüyü menisi sürekli
boşalan adamı şekillendirdi.
- 36-Enki menisi sürekli boşalan
adamın üstünden baktı.
- 37-Enki onu büyülü sözlerin
içinde yıkadı. Onun bedeninin
kaderini yükseltti.

- 38- peš-peš-gi munus
nu-u₃-tu am₃-ma-ši-in-dim₂
- 39- ^den-ki-ke₄ munus nu-u₃-tu
igi-du₈-a-ni-ta
- 40- uš-bar mu-ni-in-du₈
e₂-munus-še₃
am₃-ma-ši-in-dim₂
- 41- peš-bal-gi lu₂ su-b
giš₃ nu-ġar gal₄-la
nu-ġar am₃-ma-ši-in-dim₂
- 42- ^den-ki-ke₄ lu₂ su-ba giš₃
nu-ġar gal₄-la nu-ġal₄-la
nu-ġar igi-du₈-a-ni-ta
- 43- tirum-e mu-ni-in-sa₄
saġ lugal-la-ke₄
im-ma-ši-in-gub
- 44- ^dnin-mah-e im-gir₈
šu-na ki-a mu-un-šub lul-aš
lib mu-un-ġar
- 45- ^ren-gal¹ ^den-ki-ke₄
^dnin-mah-a-ra gu₃
mu-un-na-de₂-e
- 46- lu₂ šu dim₂-ma-zu-še₃
nam bi-i-ni-tar ninda
i-ni-in-šum₂
- 47- ġa₂-e ga-na ga-na
ga-mu-ra-ab-dim₂
za-e u₃-tu-da
nam- bi tar-ra-ab
- 48- ^den-ki-ke₄ me-dim₂
saġ-ga₂-na zur-dug₄
ša₃-ba am₃-ma-ni-dim₂
- 49- ^dnin-mah-a-
gu₃ mu-na-de₃-e
- 50- a giš₃-ak ša₃ munus-a-ka
ri-a šaġ₄-ga-na
munus-bi mu-un-u₃-tu
- 51- ^dnin-mah-^re¹ zur-dug₄
u₃-tu-bi-še am₃-ma-ši-in-gub
- 52- munus-bi ud-bi xx (x)-ga-aš
zur-dug₄ ša₃-ba
a[m₃-m]a-ni-in-šub
- 53- ^dnin-m[ah xxx(x)xxx i₃-si-ge
- 54- gi₄-bi u₄-mu-ul a-za-ad-bi gig-ga
ki-nam-X-bi gig-ga igi-bi gig-ga
gu₂-bi gig-ga
- 55- igi-bi gig-ga gu₂-bi gig-ga zi
uš₂-uš₂ til₃ sur sur
- 56- mur-gig-ga ša₃ gig-ga
lipiš gig-ga
- 57- šu-ne₂ a-za-ad la₂-la₂
ka-bi-še₃ ninda nu-ġar
- 58- murgu hum-hum

- 38- Beşincisi için doğuramayan
kadını şekillendirdi.
- 39-Enki doğuramayan kadının
üstünden baktı.
- 40-< onun kaderini> kadınlar
odası için dokuma açan
olarak yarattı.
- 41-Altıncısını bedeninde penis
vulva yerleşmemiş adamı
<hadımı> şekillendirdi.
- 42-Enki bedeninde penis
vulva yerleşmemiş kişinin
üstünden baktı.
- 43-<Ona> saray mensubu adını
verdi.Krallığın başına
yerleştirdi.
- 44-Ninmah elindeki çamuru
döndürdü. Yere savurdu.
Büyük bir sessizlik
yerleşti.
- 45-Büyük bey Enki Ninmah’a
şunu söyledi:
- 46-Senin elinde
şekillendirdiğin insanlar
için kader belirledim.
Onlara ekmek verdim.
- 47-“Haydi ! < Şimdi> ben
yapayım.Sen doğanın
kaderini belirle!
- 48- Enki kadın kölenin
uzuvunda onun içinde
anormal <doğan> fetüsü
şekillendirdi.
- 49-Ninmah <Enki’ye> şunları
söyledi:
- 50-“Köle kadının içinde yerleşen
penisin menisi o kadının
içinde doğacak.
- 51-Ninmah anormal doğan o
<bir> görev vermek için
durdu.
- 52- O kadın hamilelik günlerini
tamamladığında içindeki
anormal fetüsü düşürdü.
- 53-Ninmah..... sustu.
- 54-Onun tamamı titrekti.
Kafası hastaydı.Şakakları
hastaydı.
- 55-Gözleri hastaydı. Boğazı
hastaydı, hayatı ölüyordu.
Yaşam oku<omurgası>
bükülüyordu.
- 56-Ciğerleri hastaydı. İç
organları hastaydı.
- 57-Elleri kafasında bağlıydı.
Ağzına ekmek koymuyordu.
- 58-Omurga<sı> felçliydi.

gu-du ze₂-re zag-še sur
59- ġir₃ -sig-sig a-ġar nu gub
am₃-ma-ni-i[n]-dim₂

Kalça<sı> ızdıraplıydı.
Omuzları basıktı.
59-Ayakları dönüyordu. Kırdan
duramıyordu. <Enki> onu
öyle şekillendirdi.

KAYNAKÇA

- Abdullaeva-Melville, F. (2020). Debate in iranian literary culture. E. Jiménez, ve C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond* (s. 237-261) içinde. De Gruyter.
- Aynur H. (2020). A Survey of disputation texts in ottoman literature. E. Jiménez ve C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond, A survey of disputation texts in ottoman literature* (s. 283-309) içinde. De Gruyter.
- Bolle, S.D. (1982). *Wisdom in akkadian literature: expression, introduction, dialogue*. University of California.
- Bolle, S.D. (1969). “Enki and ninmah’ and ‘enki and world order’, [sumerian and akkadian texts with english translations and notes]”. University of Pennsylvania.
- Brock, S. (2020). Disputations in syriac literature. E. Jiménez ve C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond* (s. 159-175) içinde. De Gruyter.
- Ceccarelli, M. (2016). *Enki und ninmah eine mythische erzählung in sumerischer sprache*, Mohr Siebeck.
- Civil, M., Green, W.M. ve Lambert, W.G. (Ed.). (1979). *Materials for sumerian lexicon ea a = nâqu, aa a = nâqu, with their forerunners and related texts*.
- Dijk Van J. (1953). *La sagesse suméro-accadienne*. Brill.
- Gelder, G. (2020). The Debate of Spring and Autumn in Arabic Literature. E. Jiménez ve C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond* (s. 175-191) içinde. de gruyder.
- Jacobsen,T.(1987). *The harbs that once...., sumerian poetry in translation*. Yale University Press.
- Jiménez, E. (2017). *The babylonian disputation Poems*. De Gruyter.
- Jiménez, E. ve Mittermayer, C. (Ed.). (2020). *Disputation literature in the near east and beyond*. De Gruyter.
- Kramer, S.N. ve Bottero, J. (1993). *Lorsque les dieux faisaient L’homme*. Gallimard.
- Lambert,W.G. (1996). *Babylonian wisdom literature*. eisenbrauns.

- Lambert, W.G. (2013). *Babylonian creation myths*. Eisenbrauns.
- Larsen, D. (2020). Night and day in islamicate literary disputation. E. Jiménez—C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond* (s. 191-215) içinde. De Gruyter.
- Otero, A.P. 2020. Those who cannot do, reign? the sources of the fable of jotham. E. Jiménez ve C. Mittermayer (ed.) *Disputation literature in the near east and beyond* (s.143-159) içinde. De Gruyter.
- Ponchia, S. (2024). From Dialogue to Debate. H. Avalos, S. J. Melcher ve J. Schipper. (Ed.), *This abled body: rethinking disabilities in biblical studies* (s.187-201) içinde. Venice University Press.
- Vanstiphout, H.L.J. (1991). Lore, Learning and Levity in The Sumerian Disputations: A matter of form or substance. G.J. Reinink, (Ed.) *Dispute poems and dialogues in the ancient near east* (s. 23-47) içinde. Peeters.
- Vanstiphout, H.L.J. (1992). The banquet scene in mesopotamian debate poems. *Res orientales IV*, 37-63.
- Walls, H.N. (2007). The origins of the disabled body-disability in ancient mesopotamia. H.Avalos, J.S. Melcher, J.S.ve T. Schipper, (Ed.). *This abled body: rethinking disabilities in biblical studies* (s. 13-30) içinde. Brill.
- Wasserman, N., ve Cohen, Y. (2021). Mesopotamian wisdom literature. W.Kynes (Ed.) *The oxford handbook of wisdom and bible* (s. 121-140) içinde. Oxford University Press.

KISALTMALAR

CAD	The Assyrian Dictionary of Chicago
MSL	Materials for Sumerian Lexicon
SBH	G.Reisner, Sumerisch-babylonische Hymnen nach Thontafeln griechischer Zeit (Berlin 1896)
ISCT	S. Kramer/M. Çig/H. Kizilyay, Istanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Sümer edebî tablet ve parçaları (Sumerian Literary Tablets and Fragments in the Archaeological Museum of Istanbul), I/II, (Ankara 1969/1976)

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Tarih alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

Commercial Network of Armenian Merchants in the 19th Century Ottoman State

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tüccarların Ticaret Ağı

FATMA ZEHRA KABARIK

zehrakabarik@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-6197-6290>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 16.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Kabarık, F. Z. (2025). 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Ermeni tüccarların ticaret ağı. *ASA Dergisi*, 3(1), 140-156. <https://doi.org/10.71313/asa.1633203>

Kabarık, F. Z. (2025). Commercial network of Armenian merchants in the 19th century Ottoman State. *Journal of ASA*, 3(1), 140-156. <https://doi.org/10.71313/asa.1633203>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Abstract

The 19th century marked a period of significant alteration for Armenians in the Ottoman State, during which political reforms and social transformations had a profound impact on their economic and cultural lives. This article examines the multifaceted role of Armenians within the state, focusing on how the Reorganization Period (1839-1876), marked by the *Tanzimat* and other decrees, created both opportunities and challenges for Armenians. Specifically, the article explores the influence of Armenian merchants and the *amira* class, highlighting their economic ventures, involvement in government, and the socio-cultural dynamics within Ottoman society. The Armenian National Constitution of 1863 and evolving global trade networks are analyzed as pivotal developments that shaped Armenians' roles within the state, facilitating urbanization, trade expansion, and cross-cultural exchange. The article also analyzes the daily life experiences of Armenians in a multi-layered manner through elements such as tradesmen organizations, family-based commercial networks, and rural production practices. Through detailed examination, this study aims to provide a comprehensive view of how Armenians navigated modernization, contributed to the Ottoman economy, and maintained cultural distinctiveness amid broader imperial shifts.

Keywords: 19th century, *amiras*, Armenian merchants, commerce, the Age of Reform, the Ottoman State

Öz

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler için önemli bir değişim dönemini işaret etti; bu dönemde siyasi reformlar ve toplumsal dönüşümler, ekonomik ve kültürel yaşamları üzerinde derin bir etki yarattı. Bu makale, Tanzimat ve diğer kararnamelerle öne çıkan Tanzimat Çağı'nın (1839-1876) Ermeniler için hem fırsatlar hem de zorluklar yarattığına odaklanarak Ermenilerin devlet içindeki çok yönlü rolünü inceliyor. Makale özellikle Ermeni tüccarların ve amira sınıfının etkisini araştırıyor, ekonomik girişimlerini, hükümete katılımlarını ve Osmanlı toplumundaki sosyo-kültürel dinamikleri vurguluyor. Ermeni Milleti Nizamnamesi ve gelişen küresel ticaret ağları, Ermenilerin devlet içindeki rollerini şekillendiren, kentleşmeyi, ticaret genişlemesini ve kültürler arası değişimi kolaylaştıran temel gelişmeler olarak analiz ediliyor. Makale ayrıca esnaf teşkilatları, aile temelli ticarî ağlar ve kırsal üretim pratikleri gibi unsurlar üzerinden Ermenilerin gündelik yaşam deneyimlerini çok katmanlı bir biçimde analiz etmektedir. Bu çalışma, Ermenilerin modernleşmeyi nasıl yönettiğine, Osmanlı ekonomisine nasıl katkıda bulunduğuna ve daha geniş değişimler arasında kültürel farklılıklarını nasıl koruduğuna dair kapsamlı bir görüş sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, amiralar, Ermeni tüccarlar, ticaret, Tanzimat Çağı, Osmanlı İmparatorluğu

Armenians' Everyday Lives in the 19th Century Ottoman State

The 19th century was highly complex for the Ottoman State. The loss in the Russo-Ottoman War of 1828–29 and the threat posed by Muhammad Ali Pasha of Egypt in the 1830s were serious problems that the Ottoman State dealt with at the beginning of the 19th century. Despite these challenges, the period between 1839 and 1876 is called the Age of Ottoman Reform. The period involves the *Gülhane* Edict of 1839 (*Tanzimat Fermanı*), the Reform Edict of 1856 (*Islahat Fermanı*), the Land Code of 1858 (*Arazi Kanunnamesi*), and the Armenian National Constitution of 1863 (*Ermeni Milleti Nizamnamesi*). The last quarter of the 19th century included a significant economic problem in the Ottoman State. The Ottoman government became significantly indebted to foreign creditors in the capital market starting with the Crimean War, leading to a financial crisis and bankruptcy in 1875. This situation resulted in the creation of the Ottoman Public Debt administration in 1882, managed by a consortium of Great Powers. This administration oversaw the tax revenues from key revenue sources and restructured the payment of Ottoman debts (Cora, 2016, p. 15).

By the early 1800s, Armenians were present in nearly every region of the Ottoman State. Most of them resided in the *eyalets* (a former administrative division or province of the Ottoman State) of Erzurum, Bayezid, Kars, Çıldır, Van, Diyarbakir, Adana, and Maraş. While significant Armenians were found in many major Ottoman cities, the majority of the Armenian urban population was concentrated in Bitlis, Sivas, Harput, Tokat, Amasya, Malatya, Kayseri, Bursa, Smyrna, and Istanbul (Artinian, 1970, p. 5). By the end of the early 1800s, the Armenian urban population in the state was estimated to be around 612,212 (Artinian, 1970, pp. 6-7).

Armenians lived in villages, towns and cities. Those living in villages were involved in farming and animal husbandry. Those living in towns and cities were engaged in trade and commerce (Mert, 2003, p. 146-47). In the early 1800s, there were more than 5,000 small shops in the capital and surrounding areas, nearly all owned by Armenian, Greek, and Jewish artisans and merchants (Artinian, 1970, p. 9). Armenians, who were active in various professions in the field of commerce, were particularly advanced in jewelry. They were very active in the fields of money changers, bankers, construction and trade (Mert, 2003, p. 146-47). With the Reform Edict of 1856, the tradition of non-Muslims entering state affairs was made law. Ottoman Christians were permitted to operate. The influence of Armenians in economic life and high state positions increased. They were appointed to governorships, ambassadorships and even ministerial positions (Akın, 2008).

Under Ottoman rule, Armenians continued to speak their language and continued their cultural activities freely. The Ottoman administration granted Armenians the right to open printing houses 160 years before the Turks, who were the primary and dominant element of the state, were given permission to do so. The number of printing houses even reached 38 in the state in 1908. Likewise, Armenians published a private newspaper in their language before the Turks in 1859. Another cultural activity of Armenians in their language was to stage theater plays (Mert, 2003, pp. 145-46).

Armenians were actually affiliated with a church independent of Orthodox and Catholic sects. However, due to the influence of the policies of the Papacy, France and Russia on Armenians and Catholic missionaries, the number of Armenians who converted to Catholicism increased. Under the influence of France, Catholic Armenians were recognized as a “*millet*” in 1831 (Yılmaz and Erdem, 2020). The *millet* system implemented in the Ottoman State was a policy of tolerance. This system provided a living space for each nation. Nations lived their own language, religion, traditions and values freely within this space (Yılmaz and Erdem, 2020). When the state is strong, *millet* system is also strong, but when the state begins to weaken, *millet* system also begins to weaken and nationalist movements begin to emerge (Yılmaz and Erdem, 2020). Under the influence of Protestant missionaries operating in line with the political interests of England, a Protestant Church was opened in Jerusalem in 1842. In 1850, following the initiatives and pressures of the English and Prussian ambassadors, Protestants were officially recognized as a “*millet*”. The statute of this *millet* was published on March 12, 1878 (Yılmaz and Erdem, 2020).

The Armenian subject (*tebaa*) of the Ottoman State centered itself fiscally, politically, and culturally in 19th-century Istanbul. At the beginning of the century, about 150,000 Armenians made up the city's population. By the mid-century, the number increased to 250,000 and 300,000 (Matossian, 2007). Growing numbers of Armenians moved to Istanbul, indicating the city's emergence as a central business hub and the phenomenon of urbanization. Many Armenians from the periphery came to Istanbul in search of better opportunities and employment, as it served as a channel for the distribution of goods to other regions of the state, facilitated by a large number of Armenian merchants living in Manchester, Paris, Marseille, Trieste, and other cities (Matossian, 2007).

Political Developments in the 19th Century and Their Effects on Armenian Merchants

The Age of Reform is generally regarded as lasting until 1876, when the Ottoman Constitution (*Kanun-i Esasi*) was proclaimed and the First Ottoman Parliament convened, shortly before the disastrous Russo-Ottoman War of 1877–1878. With the Age of Reform, the Ottoman State underwent modernization, seeking to engage its subjects in new ways, including individual taxation and compulsory conscription, thereby transforming them into citizens (Cora, 2016, p. 14). Armenians were the ones who benefited the most from the innovations of the Reorganization (*Tanzimat*) period (1839-1876) (Mert, 2003, p. 148). They gained rights equal to or even more than the Turks (Akin, 2008). Armenian local notables played a key role in shaping the *Tanzimat* order, leveraging their economic foundations in tax farming, military provisioning, trade, manufacturing, and political influence as members of the administrative councils (Cora, 2016, p. 41).

The Ottoman-British Trade Agreement of 1838 (The Treaty of *Baltalimanı*) facilitated the possibility of domestic trade and acquiring local partners for foreign merchants. Similar agreements were signed with other European countries until 1846. Foreign merchants often cooperated with non-Muslims. In response to this situation, Armenian merchants became brokers of European industry. Thus, a comprador class (a class that protects and advances its local interests by cooperating with foreign powers) was formed from Armenians who served European imperialism in the exploitation of the state and saw benefits in integrating with it (Mert, 2003, pp. 147-48). Almost all of this class consisted of non-Muslims (Mert, 2003, p. 156).

The *Gülhane* Edict of 1839 was the initial reform decree in the Ottoman history's Reorganization (*Tanzimat*) period. The decree included three key reform initiatives. First, it guaranteed the protection of life, honor, and property for all subjects of the Ottoman State. Second, it committed to abolishing tax farming and implementing fixed tax collection by government officials. Lastly, it vowed to create a regular system for military conscription. The most notable promise of the edict was the declaration that “these imperial concessions extend to all our subjects, of whatever religion or sect they may be.” Therefore, for the first time, equality before the law for all Ottoman citizens was officially declared as a solemn policy. For instance, previously, Armenians were typically prohibited from providing testimony in Ottoman courts (Artinian, 1970, pp. 49-50).

After the Reform Edict of 1856, *millets* of Orthodox Greeks, Apostolic Armenians, and Jews were reorganized and democratized through institutionalized lay participation, as ensured by their communal “constitutions.” These constitutions also highlighted the ongoing conflicts within these communities, especially the Apostolic community. Initially, tensions arose between the influential Armenian elite of Istanbul (*amiras*) and the chief artisans in the 1840s, followed by conflicts between the *amiras* and the liberal educated classes in the 1850s and beyond (Cora, 2016, p. 18). The edict encouraged the Armenian constitutionalists in their efforts to present the initial draft of the constitution to the National Assembly (Artinian, 1970, p. 80).

Armenian traders in Istanbul depended on the French and Italian markets until the 19th century. However, both British financial penetration into the Ottoman market and the Crimean War altered the situation (Matossian, 2007). Ottoman society experienced significant transformations in the aftermath of the Crimean War. The rise of Armenian lesser notables as key players in the new order in Erzurum was a considerable development. During the 1860s, their new societal role became institutionalized (Cora, 2016, p. 283). Non-Muslim merchants gained economic, social, and most importantly, political power due to their collaboration with the modernizing state and its bureaucrats. They were some of the most prominent representatives of the new order (Cora, 2016, p. 271). Greek and Armenian traders eventually became middlemen for British business ventures in the Ottoman State, resulting in the expansion of their businesses. Armenian merchants from Istanbul began opening branches in European cities and started importing glass lamps, German amber, fabric, and Venetian mirrors from France and Italy. These imports were sold in Turkey to some extent, while the rest were re-exported to Russia, Iran, and Arabia (Matossian, 2007).

The social and economic transformation of Ottoman (Armenian) provincial society occurred amid various interrelated developments driven by Ottoman reforms across various fields, including administration and the military. This transformation was particularly influenced by changes in communal structures following the Armenian National Constitution and shifts in regional and global economies (Cora, 2016, p. 279). With the Armenian National Constitution, the Armenians became a pressure group within the state, beyond being a community. This regulation, which predates the Ottoman State’s first constitution, the Ottoman Constitution, by 13 years and the Armenians call the Armenian Constitution, gave essential privileges to the Armenians (Akin, 2008). The Armenian National Constitution granted the upper classes a role in managing communal affairs (Cora, 2016, p. 19). Although the Sultan's approval was required

for some matters, such as the appointment of the Patriarch and the approval of the statute, the Armenians carried out their affairs in education, health, foundations, taxes and, to some extent, the judiciary, in addition to religious matters, through commissions to be elected by this statute. Therefore, the Armenians have reached a position where they can make their own decisions (Akın, 2008).

The key reforms that impacted the Armenian patriarchate's administrative structure involved reducing the banker amiras' economic power. The end of tax farming resulted in Armenian bankers and moneylenders losing their contracts, which caused financial ruin for some wealthy amiras and diminished their influence with Ottoman authorities (Artinian, 1970, p. 53).

Having provided this overview, we now turn to the emergence, rise, and eventual decline of the amira class within the Armenian community and its relationship with the Ottoman state.

The *Amira* Class

Piuzant Ketchian, the sole 19th century author to have sought a definition of the term "*amira*," states: "the individuals who had the right to be called *amira* were: the *sarrafs* [bankers] of the *vezirs* and the provincial governors of the state, the gunpowder mill superintendents, the chief architects and the directors of the mint..." (Barsoumian, 1980, p. 50). *Sarrafs* and *Amira* were almost interchangeable for many Armenians as well. Using the title was one way for Armenians to identify their key leaders, essentially representing their "aristocracy" (Barsoumian, 1980, p. 51).

In the 16th and 17th centuries, these affluent Armenians were called *hocas* or *çelebis* (Artinian, 1970, p. 20). In the 18th century, the *amiras* strengthened their position in Istanbul by engaging in various business ventures and serving as benefactors for the welfare of the Armenians (Karaca, 2022, pp. 19-20). Starting in the latter half of the 18th century, they began to be known as *amiras*, a title granted by the sultan solely to Armenians who had financial ties to or were directly employed by the Ottoman government (Artinian, 1970, p. 20). The prestige of the title "*amira*" grew so quickly after the turn of the 19th century that it transformed from being one of many symbols of distinction into the primary title retrospectively granted to notables who had held other titles during their lives (Barsoumian, 1980, pp. 57-58).

Comprising around 186 members, the majority of the *amiras* came from Eğin. Other places of origin include Sivas, Divriği, Tokat, Van, Erzurum, and nearby areas (Karaca, 2022, p. 20). The *amiras*' amassed wealth in the Eğin region, and their professional progress, enabled them to

establish themselves and thrive in the Ottoman capital (Karaca, 2022, p. 19). On the one hand, the *Amiras* had a significant role in the Ottoman State. The *amiras* contributed to the Ottoman state through various roles, including serving as moneylenders, manufacturers, and architects, while managing and working within different state institutions. In addition to their institutional duties, they oversaw the personal savings of the state elite (*padişah sarrafı*). Due to their professions, they fostered strong connections with the Ottoman elite, and on rare occasions, even with the Sultans themselves (Karaca, 2022, p. 22). Their favored status with the state enabled them to act as intermediaries between the Sublime Porte and the Armenians (Karaca, 2022, p. 28). On the other hand, the *amiras* had an important role among the Armenians. Until the latter half of the 19th century, the *amiras* wielded considerable influence over the election and removal of Patriarchs within the community (Karaca, 2022, p. 27).

The first key feature of the *amiras* is that they were not an institutionalized group. For instance, *amiralık* represented a status for Armenians who had established themselves as successful moneylenders, state officials, and merchants. Their privileged status is evident in their exemptions from tax obligations, dress codes, and restrictions on carrying weapons. Secondly, *amiralık* was not a hereditary title passed down from fathers to sons (Karaca, 2022, p. 22).

In Istanbul, the *amiras* played a decisive role establishing state-sponsored industrial projects that were first consumed by the military in the first half of the 1800s (Matossian, 2007). However, during the second quarter of the 19th century, when the *amiras* saw an absolute loss in their dominance within the Armenians and a relative decline in their economic significance, the forces that brought about these changes no longer came solely from the Porte. The growing wealth and social complexity of the Armenians contributed to the pressures that ultimately caused the decline of the *amira* class (Barsoumian, 1980, pp. 17-18). The middle class, Armenian *esnafs* (guilds) and Armenian merchants, who represented the growing Armenian bourgeoisie, replaced them (Matossian, 2007).

One of the key factors contributing to the weakening of the *amiras* was the Crimean War (1853-1856) and the issuance of the Reform Edict in 1856 (Karaca, 2022, p. 30). The onset of the Crimean War and its aftermath led to a shift in the power dynamics within the Ottoman State (Karaca, 2022, p. 31).

Armenians played a crucial role in Istanbul's commercial life, engaging in money changing, artisanal crafts, and international trade.

Armenians' Commercial Activities in Istanbul

In Istanbul, money changers played a crucial role in meeting the credit needs of trade and guilds, particularly from the late 17th century onwards when they organized into a guild and relocated to Galata. While Jewish influence in finance waned after the 16th century, Greeks and Armenians gained prominence, especially in international trade financing. Greek money changers capitalized on maritime trade networks, while Armenians benefited from strong ties with the Ottoman bureaucracy and European finance (Pamuk, 2007, pp. 142-43).

As the Ottoman State's financial situation deteriorated in the 1760s, money changers became vital for securing loans and managing the sultan's and top officials' financial affairs. After the French Revolution, they replaced French merchants in Istanbul and expanded their influence, evolving from traditional money changers to large-scale financial capitalists. By the 1840s, they formed a financial bourgeoisie, establishing banks and including Jews and Levantines. Prominent Armenians held significant positions, such as the directorship of the Imperial Mint (Darphane-i Amire), which was both powerful and perilous, often leading to their downfall during financial crises (Pamuk, 2007, p. 143). For instance, Artin Kazaz, an Armenian money changer, was appointed the head of the Imperial Mint by Sultan Mahmud II. Kazaz was, in fact, just one of a series of Armenian money changers who managed the Imperial Mint from the second half of the 18th century until the 1840s (Pamuk, 2007, p. 128). Additionally, from 1860, there were a dozen Armenian manufacturing houses in Istanbul, Bursa, Edirne, Izmit, Kayseri, and Izmir, while the Greeks abandoned the manufacturing and *basma* business to focus on currency exchange (Matossian, 2007).

Determining the precise number of Armenian *esnafs* in the Ottoman State at any given time is challenging. By the late 18th century, 65 *esnafs* were comprised of Armenian artisans and merchants in Istanbul. By the mid-19th century, this figure had nearly doubled, encompassing most trades in the capital. The structure of the Armenian *esnafs* was largely consistent across the state. Each guild comprised *ustas* (masters), *kalfas* (master-apprentices), and *çıraks* (apprentices). The leader of each *esnaf* typically held the title of *ağa* (general officer) as designated by the Ottoman government. The local government determined the privileges for each *esnaf* to open shops, and the quality and pricing of their products (Artinian, 1970, p. 25).

Bonds of kinship were a contributing factor in Armenian merchant networks' growth. From their bases in peripheral cities like Kayseri or Harput, Armenian merchant networks expanded throughout the state and extended their operations to Manchester and London. Family members

often traveled abroad to enhance their knowledge of manufacturing processes. They also participated in international fairs and trade shows (Matossian, 2007). By the mid-1800s, more than thirty Armenian businesses were operating in London and Manchester, have its main offices based in Smyrna or Istanbul (Artinian, 1970, p. 9). Thus, Armenian merchants' networks linked the periphery, center, and the international economy (Matossian, 2007). After spending a few years in these locations, they sometimes returned to their hometowns with cutting-edge machinery to accelerate factory production, such as steam-powered silk reeling machines and spinning machines (Matossian, 2007). The government also drafted a law exempting specific machinery from tax, which encouraged the import of machines from overseas. Despite this, most Ottoman textile production was still handmade (Matossian, 2007).

Two documents in the Ottoman Archives from October 1899 tell us about an Armenian merchant named Aram Fındıklıyan. These documents mention that merchant Aram Fındıklıyan, who went to Manchester with a passport for trade purposes, was not allowed to pass through Cısr-ı Mustafapaşa on his return. Aram Fındıklıyan went to a business trip in Manchester approximately six months ago to do business. He obtained the necessary passport and police permits for this. However, on his return, he was not allowed to cross the border and was detained under police surveillance for approximately three days. The document states that Fındıklıyan applied to the relevant authorities for permission to visit Istanbul. After Aram Fındıklıyan's application, an investigation process was initiated by a commission. The investigation determined that Fındıklıyan's reason for going to Manchester was business and it was concluded that there was no obstacle to his travel for this purpose. These documents provide information about trade, travel and police practices during the Ottoman period. It is understood that merchants had to obtain permission for their travels abroad and that there were practices such as being kept under police surveillance at the border upon their return.¹

The Livestock Trade and the Production of *Pastırma* in the 19th Century Erzurum

The trace of commodities revealed local and regional trade patterns in the inland city's economy during an era when the Ottoman economy was becoming more integrated with global markets. Local social structures in the communities where these commodities were produced were impacted by their production, and local and regional networks were formed by domestic and regional trade. For instance, by the end of the century, the livestock trade between Erzurum and the southern provinces of Aleppo and Damascus had peaked, having intensified around the

¹ Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH.TMİK.M] 76–69.

middle of the 19th century. Erzurum also saw a concurrent development: the rise in *pastırma* (the salt cured, air dried beef) production (Cora, 2016, p. 280).

There is a document in the Ottoman Archives from March 6, 1824 which is regarding the privileges of Armenian, Jewish and Frankish merchants in Aleppo regarding customs etc.² The document expresses Baghdad merchants' problems and complaints while trading in Aleppo and other Ottoman lands. Baghdad merchants stated that trade in Ottoman lands should be facilitated thanks to their governors' strong influence and reputation. However, it was stated that these merchants engaged in trade, especially in Aleppo and its surroundings, were subject to the interventions of ill-intentioned people, heavy liabilities and unfair taxes.

Moreover, it was emphasized that this situation negatively affected their trade activities and that the merchants experienced significant difficulties. In addition, another complaint was that the customs privileges enjoyed by Armenian, Frankish and Jewish merchants were not granted to Baghdad merchants. The merchants demanded that justice be provided that these unfair practices be abolished and that they be protected by gaining a privileged status. In this context, decrees containing definite provisions were requested to be issued and sent to regulate the practices in regions such as Aleppo and Hatay. Therefore, the document reflects the demands of Baghdad merchants for equality in the Ottoman trade system and their efforts to regulate trade. From my point of view, this document could be effective in intensifying the livestock trade between Erzurum and Aleppo in the mid-19th century.

The changes in the livestock trade and the production of *pastırma* in the 19th century were driven by evolving interactions between the Ottoman and European economies. These developments occurred within an imperial context and were influenced by interconnected regional and imperial factors, and economic and social dynamics (Cora, 2016, p. 235). The livestock trade between Erzurum and the provinces of Aleppo and Damascus in the south intensified from the mid-19th century, reaching its peak in the state's final years (Cora, 2016, p. 280). The trade connecting Erzurum to other parts of the state included a variety of participants: nomads with sheep, peasants who raised them for personal use or local business owners, external merchants from places like Aleppo who came to buy sheep, local merchants who acted as intermediaries and provided financing, and local Muslim and Armenian elites who invested in tax farming related to sheep levies (Cora, 2016, p. 238).

²Osmanlı Arşivi (BOA). Hatt-ı Hümayun [HAT] 808-37196. I would like to thank Gökçe Arslan for her help to examine the document.

Pastırma is a traditional Anatolian delicacy with roots in Central Asia, consisting of thin slices of beef, ideally taken from premium cuts. The meat is seasoned with garlic and local herbs, then sun-dried. Traditionally prepared in the autumn, it was intended for consumption during the winter months. Before refrigeration, *pastırma* served as the primary alternative to mutton, making it the preferred way to enjoy beef. *Pastırma* was a food of the lower classes in rural areas who lacked access to fresh mutton before the mid-19th century (Cora, 2016, p. 245). After it became a staple food for the poor and middle classes of Istanbul, it provided enormous opportunities for its producers, such as Khachatur Pastırmacıyan (Cora, 2016, p. 247). No historical records pinpoint the exact time when *pastırma* began to be produced on a large scale in Erzurum. The earliest documentation, from the 1860s, suggests that its production was aimed primarily at the market in the imperial capital. Consul Taylor, who visited Erzurum in 1865, noted a universal demand for *pastırma* throughout the Ottoman State. While Diyarbekir and Kayseri were competitors, Erzurum held an advantage since cattle were exported from there to these regions. Records from 1867 indicate that 1,454 boxes of *pastırma* from Erzurum were shipped from the port of Trabzon to Istanbul on Austrian, Ottoman, and Italian vessels (Cora, 2016, p. 249).

Khachatur Efendi, a leading figure in the notable Pastırmacıyan family, was among the city's prominent personalities during the 1860s and 1870s. He had a brief but highly successful career in the flourishing livestock trade and *pastırma* production, which he supplemented with various other trades and personal relationships (Cora, 2016, p. 254). During the Russo-Ottoman War of 1878-79, as a prominent livestock merchant and *pastırma* producer in the region, Khachatur Efendi was able to provide food for the army due to Erzurum's geographical location on the border. Khachatur Efendi was not the only Armenian notable in Erzurum engaged in military efforts. Still, the long-term nature of his contracts established him as one of the most successful merchants in the region (Cora, 2016, pp. 259-60). Also, he was involved in numerous significant charitable endeavors in Erzurum and did not distinguish between Armenians and Muslims in these efforts (Cora, 2016, p. 266). His philanthropic efforts brought him into daily contact with the lower classes.

Khachatur Efendi was the first notable to cross these communal and class boundaries in *Tanzimat*-era Erzurum (Cora, 2016, pp. 268-69). However, he was assassinated. The assassination of Khachatur Efendi was a meticulously planned political act, reflecting the response of a group that had been steadily losing its symbolic and economic influence. It marked the destruction of one of the key pillars of the new Ottoman order (Cora, 2016, p. 277).

He was murdered not out of envy for his wealth, but because of the social and symbolic capital that came with it (Cora, 2016, p. 281). There were Armenians and individuals from other non-Muslims who, while not directly involved in the murder, were nonetheless pleased with the notable's death (Cora, 2016, p. 278).

Despite its failure, Khachatur Efendi's biography illustrates how the Ottoman Armenian elite transcended boundaries during the peak of the Ottomanist ideology in the 1860s. The life of Khachatur Efendi, the *pastırma* producer from Erzurum, reflects the city's broader economic and social developments during this period. He engaged in various economic and social activities: livestock trade, *pastırma* production, army contracts, and land ownership (Cora, 2016, pp. 280-81).

Conclusion

The Age of Reform in the Ottoman State, lasting until the 1876 Constitution, saw significant modernization efforts, including new forms of taxation, conscription, and citizen rights. Armenians benefited greatly from this period, gaining legal equality and engaging in administrative and economic roles, primarily through the *Tanzimat* reforms (1839-1876). The Gülhane Edict of 1839 provided legal protections for all subjects, while the Reform Edict of 1856 allowed for greater communal participation and equality. These changes enabled Armenians to become prominent in trade, finance, and politics, forming a comprador class that collaborated with European merchants.

Armenian merchants, particularly in Istanbul, expanded their businesses through connections with European and British markets. The Armenian National Constitution further empowered the community, to self-manage areas like education and health. This autonomy fostered an influential Armenian presence within the Ottoman administration. The abolition of tax farming reduced the economic dominance of wealthy Armenian bankers, shifting the community's structure and influence. Together, these reforms and shifts positioned Armenians as significant contributors to the Ottoman State's modernization efforts.

The *amiras* were influential Armenian elites in the Ottoman State, holding roles such as bankers, architects, and mint directors. Recognized for their wealth and close connections with Ottoman elites, including occasionally the Sultan, they acted as intermediaries between the Ottoman government and the Armenians. Though they were not an institutionalized or hereditary group, the title "*amira*" symbolized Armenian "aristocracy", given only to Armenians with official roles or financial ties to the state.

Most *amiras* originated from Eğin, using their wealth to establish themselves in Istanbul, where they supported Ottoman state projects, particularly military-related industries. However, their influence declined in the mid-19th century as economic and social changes, including the Crimean War and the Reform Edict of 1856, empowered a new Armenian middle class and merchant “bourgeoisie”. By the late 19th century, the *amiras* lost their economic dominance and political influence, replaced by Armenian *esnafs* and merchants who represented a growing “bourgeoisie”.

From the late 17th century, money changers in Istanbul, particularly Armenians and Greeks, were crucial in financing trade and guilds. While Greeks leveraged maritime trade, Armenians benefited from connections with the Ottoman bureaucracy and European finance. As the Ottoman state’s financial struggles grew in the 1760s, these money changers became essential in managing the sultan’s finances. By the 1840s, they formed a financial bourgeoisie, establishing banks and gaining influence, with Armenians like Artin Kazaz heading the powerful but risky Imperial Mint.

Armenian *esnafs* nearly doubled by the mid-19th century, comprising artisans and merchants organized by rank. Strong kinship bonds helped Armenian merchants expand networks within and beyond the state, reaching London and Manchester. These merchants contributed to Ottoman modernization by importing machinery, especially as mechanization accelerated production in Armenian-owned factories. Ottoman infrastructure developments, such as port expansions and railroads, further supported Armenian businesses, enhancing their role in domestic and international trade.

In the 19th century, the Ottoman economy, increasingly integrated with global markets, saw significant local and regional trade shifts. Erzurum became a key player, with its livestock trade peaking in the state’s final years, driven by demand from Aleppo and Damascus. At the same time, *pastırma* production also grew. This economic activity involved various participants, including nomads, peasants, merchants from Aleppo, and local intermediaries. Muslim and Armenian elites further supported this trade through investments in tax farming, shaping social and economic structures in Erzurum’s community as it connected to broader regional networks.

Acknowledgement

I would like to express my gratitude to Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı, Doç. Dr. Selim Tezcan, and Doç. Dr. Uğur Bayraktar for their valuable comments and suggestions.

BIBLIOGRAPHY

- Akın, F. (2008). *1863 Tarihli nizamname-i millet-i Ermeniyan bağlamında Osmanlı devletinin Ermenilere yönelik tutumu. Turks and Armenians*. Retrieved October 22, 2024, from <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1863-tarihli-nizamname-i-millet-i-ermenian-baglaminda-osmanli-devletinin-ermenilere-yonelik-tutumu/>
- Artinian, V. (1988). *The Armenian constitutional system in the Ottoman Empire, 1839-1863: A study of its historical development*. The Isis Press.
- Aslanian, S. D. (2011). *From the Indian ocean to the Mediterranean*. University of California Press.
- Barsoumian, H. L. (1980). *The Armenian amira class of Istanbul*. [Doctoral dissertation, Columbia University]. Publication number: 8023473.
- Cora, Y. T., Derderian, D., Sipahi, A. (2016). *The Ottoman east in the nineteenth century: societies, identities and politics*. I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Cora, Y. T. (2016). *Transforming Erzurum/Karin: The social and economic history of a multi-ethnic Ottoman city in the nineteenth century*. [Doctoral dissertation, University of Chicago].
- Der Matossian, B. (2007). The Armenian commercial houses and merchant networks in the 19th century Ottoman Empire. *Turcica*, 39, 147-174.
- Erdem, G. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanların sosyal ve dini hayatları (1856-1876)*. [Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi]. <https://avesis.ankara.edu.tr/yonetilen-tez/9381ed0d-f977-4d6b-88b3-240d35ae6a04/osmanli-imparatorlugu8217nda-hiristiyanlarin-sosyal-ve-dini-hayatları-1856-1876>
- Faroghi, S., McGowan, B., Quataert, D., Pamuk Ş. (2008). *An economic and social history of the Ottoman Empire, vol 2, 1600-1914*. Cambridge University Press.
- Karaca, B. Y. (2022). *The Armenian community in the nineteenth century Ottoman Empire: Social transformation and the Düzoğlu family*. [Master's thesis, Sabancı University].
- Mert, Ö. (2003). Osmanlı Türkleri idaresinde Ermeniler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 3, 143-174.
- Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH.TMİK.M], no: 76–69.

Osmanlı Arşivi (BOA). Hatt-ı Hümayun [HAT], no: 808–37196.

Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi, 1500-1914*. İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2018). *Uneven centuries: economic development of Turkey since 1820*. Princeton University Press.

Quataert, D. (1992). *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914*. Isis Press.

Yılmaz, A. Y., Erdem, T. (2020). Osmanlı millet sistemi ve milliyetçilik ile ilişkisi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4), 2563-2577.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Tarih alanına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.